

2008

ԲԱԶՄԱՎԵԲ

ՎԵՆԵՏԻԱ

Ս. ՂԱԶԱՐ

1966

Réd. PAZMAVEB
St. Lazare VENISE (Italie)

ՌՆԺԵ - ՌՆԺԶ

ՆՈՑԵՄԲԵՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
Թ Ի Ի 11 - 12

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	1-2
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ Զ. ՎԱՀԱՆ. — Անշէջ նրա գեղ	265
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ Զ. Ն. — Ոսկան վրդ. լուսաւորութեան առաքեալ	269
ԿՈՐԻՒՆ. — «Վարդ Ս. Մեսրոպայ», համառօտ խմբագրութիւն. լատիներէնի քարգմանուած՝ Ոսկան վարդապետէ, 1669ին (Բնագրի հրտ. եւ ուսումնասիրութիւն՝ Զ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆԻ կողմէ)	273
ՃԵՄԺԵՄԵԱՆ Զ. ՍԱՀԱԿ. — Ոսկանի Մաշտոցը	284
ՈՍԿԱՆ ՎՐԴ. — Ոսկան վարդապետի նամականի (Հրտ. եւ ծանօթագրութիւն՝ Զ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆԻ կողմէ)	293
ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ Զ. Ն. — Ոսկան վրդ. ի քերականական ըմբռնումները	310
ԶԵԿԻԵԱՆ ԼԵՒՈՆ ՍՐԿ. — Անկորնչելի վաստակ մը	322
ԳՐԱԿԱՆ	
ՃԱՆԱՇԵԱՆ Զ. ՄԵՍՐՈՊ. — Համաստեղ եւ իր գործը (Շար.)	325
ՏԵՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ Զ. ԵՓՐԵՄ. — Համաստեղ գիւղագիր	337
ԱՆՏՈՆԵԱՆ Զ. ՌԱՓԱՅԷԼ. — Համաստեղի «Գիւղ»ին մէջ եւ «Անձրե»ին տակ (Գրական մեծեցում)	339
ՀԱՄԱՍՏԵՂ. — Վերջին նամակ (17 նոյ. 1966)	343
ՄՈՒՐԲ ԳՐԱՅԻՆ	
ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ Զ. Ն. — Զ. Արսէն Բագրատունի՝ Աստուածաշունչի մեծ վաստակաւորը	344
ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ Զ. ԱՐՍԷՆ Կ. — Յառաջարկ Աստուածաշունչ գրոց (Հրտ. Զ.Ն.Տ.Ն.)	347
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ	
Զ. Ն. Տ. Ն. — Հայկական մանրանկարչութիւն	355
*** Ստացուած գրքեր	360

SOMMAIRE

	PAGE
ARTICLE DE FOND	
HOVHANNESIAN P. VAHAN. — Lumières inextinguibles	265
PHILOLOGIE	
DER-NERSESSIAN P. N. — Oskan Vardapet, apôtre de culture arménienne	269
KORIUN. — La vita di S. Mesrob, tradotta in armeno da Oskan Vardapet nel 1669 (Pubbl. del testo con annotazioni di Paolo Ananian)	273
DJEMDJEMIAN P. SAHAK. — Le Rituel d'Oskan	284
OSKAN VARD. — Les lettres d'Oskan (Publ. des textes avec annotations par Paul Ananian)	293
DER-NERSESSIAN P. N. — Les opinions grammaticales d'Oskan Vard.	310
ZEKIYAN LEON. — Un travail impérissable	322
LITTERATURE	
DJANACHIAN P. MESROB. — Hamasdegh et son oeuvre (A suivre)	325
DER GHAZARIAN P. EPHREM. — Hamasdegh l'écrivain	337
ANDONIAN P. RAPHAEL. — Dans «Le village» et sous «La pluie» de Hamasdegh (Rencontre littéraire)	339
HAMASDEGH. — Dernière lettre (17 Nov. 1966)	343
BIBLIQUES	
DER-NERSESSIAN P. N. — P. Arsène K. Bagratouni l'éditeur de grande valeur de la Bible arménienne	344
BAGRATOUNI P. ARSENE K. — Introduction à la Bible (Publ. par P. N. D. N.)	347
ECHO ARMENIEN	
P. N. D. N. — Publication de Miniatures arméniennes	355
*** Livres reçus	360

1843 - 1966
ՃԻՂ. Տ Ա Ր Ի

ԹԻՒ 11 - 12
ՆՈՅՆԵՐԵՐ - ԴԵԿՏԵՐԵՐ

Բ Ա Ձ Մ Ա Վ Է Պ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ~ ԳՐԱԿԱՆ ~ ԴԻՏԱԿԱՆ ~ ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

Revue **P A Z M A V E B**

CXXIV^o année, 1966, N. 11 - 12 Novembre - Décembre

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆՇԷՋ ՃՐԱԳՆԵՐ

Չեռներդ համբուրեմ, Ոսկան վարդապետ: Այսպէս պէտք է ըստ ամէն հայ, երբ ձեռքը կ'առնէ այն հսկայ մատեանը, որ Աստուածաշունչ կը կոչուի, ուր ո՛չ միայն երկինքի խօսքը կայ, այլ միջագգային գեղեցկութեամբ՝ գրական արուեստ և բարձր բանաստեղծութիւն. ուր դարերը կը խօսին, եւ երբեք իր վրայ հնութեան փոշի չի տարածուիր, միշտ նոր, միշտ հոսուն, գետի մը նման, որ կ'անցնի երկրէ երկիր, անապատներ կը ծաղկեցնէ, հովիտներ կը բանայ, եւ մարդկութիւնը կը բուծէ իր հոգեկան հիւանդութիւններէն: Ո՛ւր կարելի է գտնել Սաղմունքու նման հոգեպարար երգեր, Եսայի Մարգարէին բռնիչները, կամ Յովսէփ Նահապետի յուզումնալից տեսարանները:

Մեր ոսկեղէն դարը բացուեցաւ Աստուածաշունչի քարգմանութեամբ, եւ Սահակ-Մեսրոպ մեր առջեւը դրին բացատրութիւն մը. «Ճանաչել զիմաստութիւն. իմանալ գրանս հաննարոյ...» մը. «Ճանաչել սկսան՝ երբ, մագաղաքին վրայ կ'իջնէ, կը հայա-ցնէին այդ մեծ Գիրքը: Ո՛վ գիտէ, ի՞նչ խանդավառութիւն, ի՞նչ անհանգիստ աշխատանք եւ ո՛րքան ցնծութիւն կար իրենց մէջ: Լոյս մը կու գար տարածուիլ մեր հորիզոնին վրայ. Աստուած կ'իջնէր Հայաստան՝ Մովսէսի տախտակները ձեռքին մէջ: Հայերէ՛ն Աստուածաշունչ. պահակ հաւատքի, պահակ հայրենիքի եւ աղբիւր հոգեկան բանաստեղծութիւններու. շարականները ցոլ ցոլ պիտի քափէին, ինչպէս արեւու ճառագանջներ. պիտի յուզուէր վարդան՝ Աւարայրին մէջ, պիտի ներշնչուէր Նարե-

կացին՝ իր քարայրին մէջ, ու ժամերուն մէջ՝ խորանէ խորան Աւետարանը պիտի քանանչէր կենդանի, բարախուն. «Ի սկզբանէ էր Բանն եւ Բանն էր առ Աստուած». այն սրտով, այն երազով՝ ինչպէս քարգմանիչներն զգացին:

Բայց ի՞նչպէս այդ հսկայ մատանը տուները տանիլ, ակուքին քով դնել, կարդալ եւ ոգեւորիլ. եթէ անոր տողերը շարենք՝ քանի մը անգամ աշխարհիս շրջանը կրնան ընել. եթէ ուզէին օրինակ մ'ունենալ, հարկ էր մէկ երկու հարիւր ոչխարի կաշի, կամ դէգերով քուղք. պէտք էին բազմաթիւ օրինակողներ, մարդկային տպարան մը կազմել եւ գրե՛լ ու գրե՛լ. ո՞վ ունէր այդքան դրամ՝ եթէ ոչ արքաներ, հարուստներ կամ եկեղեցիներ: Ի՞նչպէս հայ ժողովուրդն իր տառապանքին ընկեր գտնէր, ո՞ր գրէր իր գաւակներուն անունները՝ երբ լոյս աշխարհ կու գային:

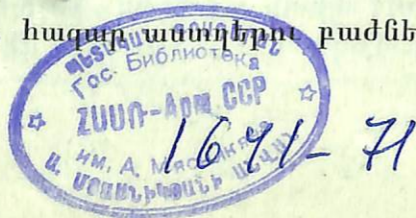
Չեռեքոյ համբուրեմ, Ոսկան վարդապետ:

Ասկէ երեք դար առաջ, հայ մտաւորականութեան մէջ խլրտում մը սկսած էր. տպագրել Մեծ Գիրքը. բայց ո՞ր, ի՞նչպէս. ո՞ր կար Արեւելի մէջ տպարան, ո՞ր երկինքը պայծառ էր, ազատ էին ստեղծել՝ ինչպէս իրենց հոգին կը ցանկար. բանակներ կու գային, բանակներ կ'անցնէին, խաներ կու գային ընչափազ, կու գար ահաբեկիչ ետքաղանք, եւ հայ հոգին պէտք էր տոկալ ու ստեղծել: Դարձեալ դէպի Արեւմուտք. բայց լեռներ պէտք էր կտրել, ծովեր անցնիլ: Չեմ գիտեր ո՞ր համբան բռնեց. գիշերը ո՞ր դրաւ իր գլուխը, ցերեկներն ի՞նչ արեւներ ողջունեց: Այդ ժամանակ համբոյրդելը դէպի մահ երթալ էր, բախտ էր՝ երբ նպատակին հասնէին. բայց անոնք արի էին, կամքի տէր էին, համբերող էին, ու ժամանակը վայրկեաններով չէին չափեր: Ան գնաց հասաւ վենետիկ, ուր 154 տարի առաջ, ուրիշ վեհանձն հոգի մը, հիմ դրած էր հայ տպագրութեան: Իջաւ Հայոց հոգեւորներ՝ Սուրբ Խաչ. հայկական քաղն էր, Ս. Մարկոսի մօտիկը. քերես գտաւ բազմաթիւ Զուղայեցի, Ղափանցի կամ Երեւանցի ազգակիցներ, բայց չգտաւ առատ ձեռք: Պարզեց լուսամիտ կարողիկոսին փափաքները եւ սրտագին ըսաւ.

— Աստուածաշո՛ւնչ, Աստուածաշո՛ւնչ. քրիստոնեային անշէջ նրազն է, աւելի կարեւոր՝ քան քարաշէն տանարները: Հայ տունները լոյս չունին, անոնց մէջ ցոլք մը դնենք՝ որ տախան, եւ հաւատքին հետ՝ հայանան աւելի:

Բայց ոչ ոք զինքն հասկցաւ. վիզը ծուռ, սիրտը կոտրած, անցաւ Լիվորնոյ, Իտալիոյ միւս ափը. հոն ալ կար մեծ գաղութ մը, հոյակապ եկեղեցիով. տեղացիներէն առաջ՝ հոն հայերը գիրք տպած էին. քերես աւելի սիրտ ունենային: Մէջտեղ դրաւ ձեռագիր խոշոր Աստուածաշունչ մը՝ գոր մատուցի պէս հետը կը պտըտցնէր:

— Մէկ արեւ է, ըսաւ, հազար անոնցքո՞ւր բաժնենք, որ մեր

ՄԵՍԸՈՒՆՁ

**ՀՆՈՑ ԵՒ ՆՈՐՈՑ ԿՏԱԿԱ
ՐԱՆԱՑ ՆԵՐ ՊԱՐՈՒՆԱԿՕՂ: ԸԱՐԱ
ԿԱՐԳՈՒԹԵԱՍԻ ՆԱՆԵԱՅՆ
ՄԵՐՈՑ ԵՒ ՂՇՄԱՐՏԱՍԻ
ՐԱՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ:**

*Իսկ զինի հրամանաւ վեհտառին Տեառն Յակօբայ
Հայոց կաթօւղիկոսի գլխակարգեալ և տնտեսալ ըստ Գաղմատա
ցւոցն նա և զհամաձայնութի հանուրց գրոց Աճաջեց ընդ
երեսոս առ ընթեր կարգեալ ամենեցուն. նուաստի
ու մեծն բանի Տն սպասաւորի. Ռիկանի
Երևանեցւոյ:*

ՅԱՄՍԵՐԴԱՄ:

*Ներ Տպարանում որբոյն Էջմիածնի. Լ. որբոյն Մարգ-օի զօրա
վարի, 'է Թուրում փրկչին. 1666, Իսկ Հայոց.
ԽՃԺԷ. նամուսանն մարտի մետասանի:*

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ ՈՍԿՆԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ
(ԲԵԿ. մեծ. 16,3x22,3 կրգմ.)

ժողովուրդն իր տունը տանի, իր հաւատքին հետ՝ ջերմանայ եւ հայանայ:

Իր խօսքերն արձագանգ գտան երեք եղբայրներու մէջ, որոնք խոստացան գնել: Ա՛յո, եթէ ինքը վաճառական եղած ըլլար, այդ հարուստ սրտով՝ մեր բոլոր հեղինակներն ալ գրադարաններէն, քարայրներէն, մութ դարակներէն լոյս աշխարհ պիտի գային, եւ հայ մամիկը՝ Նարեկ պիտի կարդար, հայ մանուկը Սաղմոս պիտի հեգէր, օտար գէնքին դէմ՝ հրեղէն սուր պիտի բարձրանար:

Հեռու աշխարհ մը կար. Հոլանտա կը կոչուէր. այդ ժամանակ՝ Հայերուն աւելի ծանօթ, քան այսօր մեզի: Ծայրագոյն Արեւելի մէջ գաղութներ ունէր, ադամանդի միջազգային շուկան Ամստերտամը կը բռնէր. եւ Հայեր, գոհարեղէններու վարպետ վաճառականներ ու ադամանդ յղկողներ, հոն էին. շատ էին, քիչ էին, չեմ գիտեր. հոն կար իր եղբայրը. ան պիտի հասկնար իր հոգին, եւ երագներն ոսկեղէն իրականութիւն պիտի դառնային:

Ձեռք ձեռքի, սիրտ սրտի, լծուեցան գործի: Ճաշակաւոր տաներ պէտք էին. կային բայց անարուեստ. ան նորէն քափել տըւաւ հայ տաները, ինչպէս ինքը կ'երագէր, եւ մեքենաներն սկսան փոխել ու դառնալ. տպող մեքենան լոկ մամուլ մըն էր. ո՛րքան ժամանակ պէտք էր՝ այդ հսկայ մատնանք բազմացնելու համար. ժամանակն հաշիւ չըրին, ո՛չ յոգնութեան տակ փնջուեցան, ո՛չ իրենց ֆրոնտներն համբեցին: Պրակները կ'ելլէին, կը դիզուէին, այդ ժամանակի առաջնակարգ արուեստով, պատկերագարդ, մարգրիտի պէս գիրերով, քերթերը լոյսին կու գային եւ վարդապետին ցնծութիւնն այնպէս էր՝ ինչպէս ոսկեղէն Թարգմանիչներուն ժամանակը:

Հայ միտքը ոսկեղէն սերմ է, ժայռերուն վրայ հրաշակերտ տանարներ կը շինէ. օտարութեան մէջ, իր քափառակոծ ցեղին՝ լոյսի հորիզոններ կը բանայ:

Երբ երկու տարի ետք՝ մամուլը վերջին անգամ դարձաւ ուկանգ առաւ, ո՞վ կրնայ երեւակայել այդ անխոնջ մարդուն անպատում բերկրանքը. ամբողջ կեանք մը տուած էր մէկիկ մէկիկ վառելու համար անշէջ նրագներ: Կ'երեւակայէր քէ այդ հեռուոր քաղաքէն, զարդեղէններու եւ ադամանդներու հետ՝ Աստուածաշունչը պիտի անցնէր ծովեր ու լեռներ, պիտի մտնէր հայ տուները. դողդոջուն ձեռքերով բռնած՝ համբոյր պիտի տային, իրենց նակատներուն պիտի տանէին. պիտի նշանակէին իրենց գաւակներուն ծնունդը եւ պիտի կարդային ՃԱՆԱԶԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԻՐԱՏ, ԻՄԱՆԱԼ ԶԲԱՆՍ ՀԱՆՃԱՐՈՅ...:

Ձեռքերդ համբուրեմ, Ոսկան վարդապետ:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԼՈՒՍԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼ

«Ժողովուրդները՝ մանաւանդ իրենց մշակոյթի արժեքներով եւ որ կը ֆանաչուին ու կը գնահատուին իբրեւ այդպիսիներ: Ժողովուրդ մը իր մշակոյթով է որ կը հանդիսանայ վաւերական ազգութիւն: Այս իմաստով, եւ մանաւանդ այս իմաստով, հայ ժողովուրդը անտարակոյս քէ աշխարհի ամենավաւերական ազգութիւններէն մին է»:

Վեհ. ՎԱԶԳԻՆ Ա.

(Կոնդակ՝ ԱՅ. Լուսինի տպ. 300ամեակի առիթով, 11 Մարտ 1966)

Մեր ժողովուրդի ամբողջ պատմութիւնը՝ հզօր պայքար մըն է եղած լուսաւորութեան, խիզախ թռիչք մը՝ ի հեճուկս խաւարամիտ բռնակալութիւններու՝ դէպի բարձունքը լոյսին, գիտութեան եւ մշակոյթին. Վահագնեան թռիչք մը, ամբողջ հազարամեայ յուշարձանները վերահանրն են լոյսի պաշտամունքին՝ մեր փառապանծ նախնիքներուն:

Արտաշէսեան արքաներու օրով, հելլենական ամենարարձք մշակոյթի ցոլքերը մտան Հայաստան: Արշակունիներու հետ, քրիստոնէական լոյսը հեղեղօրէն հրդեհեց մեր երկիրը, սրբազան իմաստութեան ոսկեմատեանի կայծերով: Կրօնաշունչ բանաստեղծութեան կողքին, լուսատասիրական ու թուարանական գիտութիւններու տաճարներ բարձրացան հոն. վանքերը դարձան համալսարան, ոչխարներու հօտերը դարձան մագաղաթ ու գրագարան: Ու մեր պատմութիւնը դարէ դար դառաւ ընտիր քարտուղարներ:

Աւա՛ղ... արեւելեան այլազան ցեղերու յորդհոսան սմբակներ կոխտեցին մեր երկիրը. քանդեցին, աւերեցին դառազիրներ այրեցին. բայց անմատոյց բարձունքներու վրայ, դանխուլ վանքերու խոնաւ խուցերու մէջ, ձէթի ճրագները դարձեալ պլլլլացին. ու նոր ձեռա-

գիրներ ծնան, լոյսը փոխանցելու դարերուն:

Ջարդի ու թալանի ենթարկուած հայ գիւղացին անդամ կառչած մնաց իր մըշակոյթին. յաճախ իր Աւետարանը կամ հաստափոր մէկ ճառքնաթիղջ միասին քալեցուց, իր պաշտելի վանքին սրբալոյս դուռը շարակով տարաւ, արուեստի ու մշակոյթի ջերմ պաշտամունքով առլըցուն, թէպէտ բոլորի ու հալածողի մը մտրակին հարուածներուն տակ յոգնաբեկ:

Սահակ Մեսրոպէն մինչեւ Ծնորհալի ու մինչեւ Յակոբ Զուղայեցի կաթողիկոս, մեր ժողովուրդին հետ այդպէս աստանդական քալեցին նաեւ մեր մշակոյթի հազարաւոր դանձերը, վանքէ վանք, կաթողիկոսարանէ կաթողիկոսարան, որոնք դարերէ ի վեր դարձած էին մեր լուսաւորութեան մայրաքաղաքները:

* * *

1660ական թուականներուն, Եւրոպան արդէն երկու դարէ ի վեր մշակութային մեծամեծ նուաճումներ կ'արձանագրէր, սուրբազան գիւտին ծաւալումով: Հայն ալ, լոյսի ու մշակոյթի սիրահար, սակայն դուրի սեփական երկրէ, օտարներու ծառայ, յաճախ անոնց քմահաճ կիրքերուն ալ զոհ, ահա դարձեալ կը բանայ իր թեւերը դէպի Արեւմուտք: Այդպէս ը-

Հոգեշունչ մատենաներ. - Քրիստոնէական համառօտ, Պելլարմինոսի Քրիստոնէական, Պարտէզ հոգեւոր, (այլ Քրիստոնէականներ) :

Լեզուական գրութիւններ. - Այրբենարան, Քերականութիւն. երկուքն ալ ինքնագիր, (կը պատրաստէր նաև բառարան) :

Մատենագրական. - Աղուէտագիրք՝ Վարդան Այդեկցիի, Աշխարհագրութիւն՝ Սորենացիի ընծայուած, Պատմութիւն՝ Առաքել Դաւրիթեցիի, Աղօթամատեան՝ Գրիգոր Նարեկացիի, երգեր՝ Յովասափ բանաստեղծի :

1666-1674 թուականը երկարող հրատարակութիւններու այս շարքէն յայտնի կը տեսնուի Ոսկան Վարդապետի վաստակը եւ դերը: Աստուածաշունչի տպագրութիւնը, ինչպէս ըսինք, իր գործին սկզբնաւորութիւնն է: Ան, տպագրութիւնը ձեռք առած՝ իբր միջոց լուսաւորութեան, նուիրական նպատակ մը հետապնդեց: Վերեւ ներկայացուցած մեր ցանկը լրիւ կը պարզէ լայն հորիզոնը անոր տեսութիւններուն եւ ծրագրին: Ծրագիր մը, զոր աւելի ամուր հիմերու վրայ պիտի դնէր յիսնամեակ մը ետք՝ Մխիթար Արբաշայր, տալով իր գործին մնայուն տեսլութիւն, Միարանութեան մը հիմնադրութիւնով: Լուսաւորութեան ու վերածընդոյի աշխատանքները՝ Մխիթար Սեբաստացիով պիտի մտնէին հսկայ հունի մը մէջ: Ոսկան նախակարապետն է լուսաւորութեան այդ մեծ շարժումին, զայն պատրաստող զխաւորներէն մէկը, որու ցոյքերը երկար հետքեր թողուցին մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ:

* * *

«Բագմավէպ»ի ներկայ թիւին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով, լոյս պիտի տեսնէ նաև Ոսկան Վարդապետի կատարած մէկ լատիներէն թարգմանութիւնը՝ Կորինթի «Վարք Մաշտոցի» համառօտ խմբագրութեան: Ասիկա ցոյց կու տայ թէ Ոսկան կ'երկնէր նաև ծրագրեր մը՝ հայ պատմութիւնն ու մատենագրութիւնը ծա-

նօթացնելու օտարներուն: Այլչանի եւ Օրմանեանի ցուցմունքներէն կը նշմարենք՝ թէ Ոսկան Վարդապետ ունի նաև եկեղեցապատմական փոքրիկ աշխատութիւն մը, լատիներէն, եւրոպացիներու ծանօթացնելու համար հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական կազմը. վիճակագրական ցուցակ մըն է, ուր Ոսկան շատ կարգաւորեալ կը ներկայացնէ հայ եկեղեցին, արքեպիսկոպոսական նահանգներու կամ մետրապոլիտութիւններու եւ անոնց ենթարկեալ եպիսկոպոսարաններու բաժանումներով:

Այս իրականութիւններուն զիմաց, Ոսկանի ղէմքը խակապէս կը հսկայանայ, լուսաւորութեան առաքելի շքեղ ճաճանչներով: Մեր բնիկ արժէքները՝ եւրոպացի զարգացեալ դասակարգին ներկայացնելու մեթոտիկ աշխատանքը 150 տարի աւելի ուշ պիտի ծագկէր, գլխաւորաբար Մխիթարի աշակերտներուն ջանքերով: Ոսկան Վարդապետ, այդ մարդին մէջ ալ նախակարապետ մըն է. կարծէք իր ժամանակէն ու շրջանակէն դուրս նետուող անձնաւորութիւն մը, որ զիտէ կանխել դարերը:

«Բագմավէպ» պիտի հրատարակէ նաև Ոսկան Վարդապետէն հասած կարգ մը անտիպ նամակներ, որոնք պիտի դան ուրտ լոյս մը սփռելու մանաւանդ իր ներքին կեանքին եւ կրօնական բարոյսմանը ուն մասին, աւելի եւս պայծառացնելու անոր պատկառելի ղէմքը, վաւերական ազդութեան մը այս հարազատ զաւակին լուսաշող ղէմքը:

Ոսկան Վարդապետ, արդարեւ, հինաւուրց մարդարէի մը նման ծագեցաւ մըրոսյլ դարերէն մեր պատմութեան, կարծէք ցոյց տալու թէ «հայ ժողովուրդը անտարակոյս աշխարհի ամենավաւերական ազդութիւններէն մին է», իր մշակոյթով, ու մանաւանդ իր մշակոյթին նըւերուած զիւցազններով:

Փա՛ռք ու պատիւ Ոսկան Վարդապետի անմոռաց յիշատակին:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԼՍԻՆԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԿՈՐԻՒՆԻ «ՎԱՐՔ Մ. ՄԵՍՐՈՊՈՅ» ՀՍՄՍՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Մեծարդոյ Հ. Ն. Ակինեան, Կորինթի «Վարք Մաշտոցի» իր հրատարակութեան յառաջարանին մէջ, խօսելով այդ գրութեան ձեռագրիներու մասին, կը յիշէ Ոսկան Վարդ.ի ձեռքով եղած լատիներէն թարգմանութիւնը, որ կը պահուի փաթեղի Ազգային Մատենադարանին մէջ¹: Յարկի Հայրը մօտէն տեսած չըլլալով Յարկի Հայրը մօտէն տեսած չըլլալով թէ զայն, կը գրէր որ «Գիտարին է ըսել թէ ինչ ձեռագրի վրայէն կատարած է (Ոսկան) իր թարգմանութիւնը»²: Ան կը խորհի թէ Ոսկանի թարգմանութիւնը՝ Կորինթի «Վարք Մաշտոցի» հարազատ զբնութեան կը վերարբերի:

Կորինթի բնագրին վրայ կատարած մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին, առիթն ունեցանք մօտէն ճանչնալու Ոսկանի թարգմանութիւնը, եւ խոյնը նշմարեցինք թէ ան կը վերարբերէր Կորինթի զբնութեան համառօտ խմբագրութեան, եւ թէ Ոսկան՝ իր թարգմանութեան համար՝ օպտազորած էր Փարիզի Ազգային Մատենադարանի մէջ պահուած ձառնորդը: Այս միեւնոյն բնագրին էր, որ 1854ին, Հ. Այլչան կը հրատարակէր, իր Սոփերքնեւոր շարքին³: Ուստի, բնագրական տեսակետով՝ Ոսկանի թարգմանութիւնը մեծ կարեւորութիւն մը չէր ներկայացըներ:

Բայց ահա, Աստուածաշունչի հրատար-

ակութեան երեքսարիւրամեակը առիթ եղաւ յիշեալ թարգմանութիւնը մոռացութենէ փրկելու եւ յարգանքի տրիտուր մըն ալ ընծայելու Ոսկանի, որ ժամանակին կատարած էր ուրիշ մեծ ծառայութիւն մըն ալ՝ հայ մշակոյթը օտարներու ծանօթացնելու ի նպաստ: Ասով միտած մանակ վեր կը հանուի Ոսկանի լատինալիտութիւնը:

Կորինթի այս գրութիւնը, կամ համառօտ խմբագրութիւնը, ժամանակին նըկատուած էր աւելի հարազատ եւ նախական՝ քան ընդարձակը, ինչպէս կը կարդանք 1894ի հրատարակութեան յառաջարանին մէջ: Այս էր պատճառը, որ 1869ին, Ռ. Էմին Փրանսերէնի թարգմանեց զայն, եւ հրատարակուեցաւ Լանկլոսի հայ պատմագիրներու շարքին մէջ⁴:

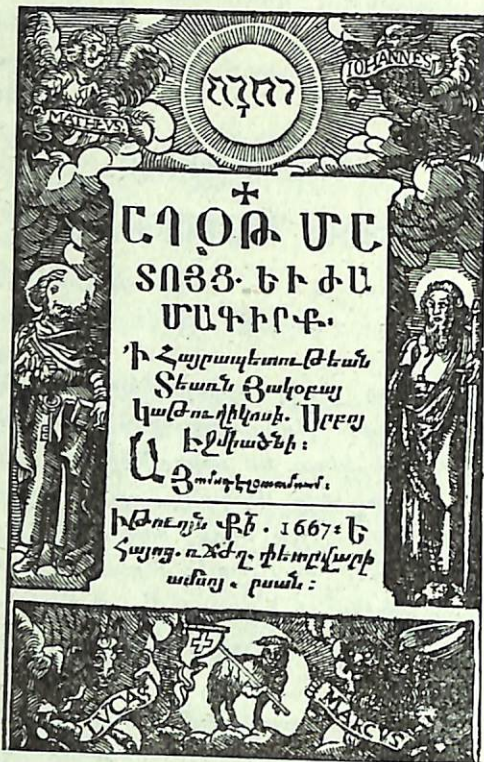
Մինչդեռ Ոսկանի համար՝ պարագան տարբեր էր: Ան 1669ին, թողլով Ամստերդամը, կու գար Փարիզ. հոն, Մայիս 26ին, Լուդովիկոս ԺԳ. թագաւորին կը նուիրէր իր Աստուածաշունչէն օրինակ մը⁵, եւ կը ստանար թագաւորական հրաման՝ իր տպարանը հաստատելու Պրանսայի օրեւէ մէկ քաղաքին մէջ: Իսկ 1670ի Յուլիսին, զինք կը գտնենք Լիւվորնոյ քաղաքը, ուր նոր ժամանած էր, զալով

վրդ.ի. վեներիկ, 1894. ընդարձակ խմբագրութեան ստորիւ:

1. Bibliothèque Nationale, Nouv. Acq. lat. 2083 (Supl. Arm. 85).
2. Հ. Ն. Ակինեան, Կորինթի վարք Մաշտոցի, Հանդ. Ամս. ԿԳ (1949), թիւ 4-12, էջ 197:
3. Սոփերք Հայկականի, ԺԱ, վեներիկ, 1854, էջ 1-37: Նոյնը ազուած է նաև Կորինթի Պատմութիւնը վարդ.ի. Մանուան Ս. Մեսրոպայ

4. LANGLOIS, Collection des Hist. anciens et modernes de l'Arménie, Paris, 1869, T. II, p. 9-16.
5. MACLER, La relieure de la Bible arménienne d'Osakan conservée à la Bibl. nat. in Revue des Et. Arm. VIII (1928) p. 7.

ՈՍԿԱՆԻ ԺԱՄԱԿԻՐՔԸ
(Նկարիմ բնկ. մեծ. 8x12,5 կրպմ.)

Ֆրանսայէն, ինչպէս կարելի է հետեցընել իր գրած մէկ նամակէն⁶: Ուրեմն, շուրջ սարի մը ան դանուած էր Փարիզ. անչուտ այդ տարուան ընթացքին է որ ան ծանօթացաւ Լաբրուա կոչուած Փրանսացի ուսումնասէրի մը, որ հաւանաբար իրեն առաջարկած էր Կորինի գրութիւնը լատիներէնի թարգմանել: Չեազրին ըսկիցըր գրուած փոքրիկ ծանօթութենէ մը կը տեղեկանանք՝ թէ Ոսկան կը թելադրէր իր թարգմանութիւնը, մինչ Լաբրուա դայն գրի կ'առնէր⁷: Անչուտ այդ դորձակցութեան արդիւնք է՝ որ Ոսկանի լատիներէնը անսայթաք է ու կանոնաւոր: Թարգմանութիւնն ալ բաւականաչափ հաւատարիմ է ընազրին, արդիւնք՝ Ոսկանի

6. ՈՍԿԱՆ, Նամականի, թիւ 5, 6: (Arch. S. C. P. F., Scrit. Riferite nei Cong. Gen. vol. 423, f. 404, 406 (ՏՆ՝ս «Բագմ.» աստ. էջ 296):
7. «Lacroix scripsit dictante Archiepiscopo Oskano»: ՏՆ՝ս մեր հրատարակած ձեռագրին թղ. 1ա վերեւ:

նի ծանօթութեան գրաբար լեզուին. սակայն քիչ մը մութ եւ ծառայական ըլլալու հանդամանքը ունի. անչուտ ասոր պատճառն ալ մասամբ ընազրին վերադրելու ենք, քանի որ Կորին բաւական խրթին եւ մանուածապատ ոճ մը ունի. ասկէ՝ դժուարին էր յստակ եւ պարզ թարգմանութիւն մը կատարել. այնուհանդերձ՝ Ոսկան յաջողած է ընազրին իմաստը լատիներէնով յայտնել:

Հ. Պ. ԱՆԱՆԵԱՆ

★
LA VITA DI S. MESROP
TRADOTTA DA OSKAN VARDAPET
NEL 1669

S. Mesrop, o Maštotz, fu l'inventore dell'alfabeto armeno, all'inizio del secolo V°. Con l'invenzione dell'alfabeto inizia la letteratura armena, come pure il rito armeno. Il santo ebbe l'idea di creare caratteri speciali per poter tradurre la S. Scrittura e la Liturgia e trascriverle nella lingua armena e per poter rendere più accessibile la religione cristiana agli armeni, che indugiavano a convertirsi, essendo la liturgia celebrata nelle lingue greche e siriane, non intese dal popolo.

Koriun, uno dei discepoli di Mesrop, s'impegnò di scrivere la vita del santo Maestro, dietro l'invito di Giuseppe, un altro condiscipolo, che a quel tempo era vicario della sede catholicossale vacante. Scopo dell'autore era di scrivere un panegirico, probabilmente destinato ad essere letto durante le funzioni del trasferimento delle sacre spoglie del santo nella cappella costruita dal principe Vahan. Da qui lo stile retorico ed artificioso e ricercato, e con allusioni facilmente intelligibili ai contemporanei, ma difficilmente intesi da noi.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒ
Թ Ի Ի Ն,
Քրիստոնէական ըստ Հայոց:
Արտագրեւալ առ Հռօմայեցիս
Միջնորդութեամբ,
ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ,
Անգրիանացւոյ:
Լ
ԹԵՈՒՂՈՐՈՍԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍԻ
Ս Ի Մ Պ Ր Ի:

Յաւելըրաֆ:
Ծախիւք եւ սպազրութեամբ Թարք
մանողաց:
Յօփն Ք.Ն. 1667. Ե-հայոց.
ԽՃԺԳ:

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐՊ՝ ԲԻԻՍՈՆԵԱԿԱՆԻ
(Բնկ. մեծ. 10x15.7)

La Vita di S. Mesrop ha due redazioni; quella lunga è l'originale, per ciò conserva per intero il valore letterario e storico. Quella breve invece è stata semplificata ed ha recato l'aggiunta di altre notizie derivanti dalla Storia di Mose Khorenese. Però fu quest'ultima redazione ad essere adoperata nella liturgia come «lettura» per il giorno della festa del santo. Quindi fu conservata nei lezionarii antichi. In un primo tempo, quando fu trovata in un manoscritto del XII° secolo, fu considerata la più importante e ritenuta l'originale¹.

Questa redazione breve fu tradotta in francese da J. R. Emine, pubblicata nella collezione di Langlois². Proprio due secoli prima la stessa redazione della Vita era stata tradotta in latino da Oskan Vardapet, e noi qui la pubblichiamo.

Oskan era un monaco di Etchmiadzin, nato nel 1614 a Nuova Giulfa. Entrò al monastero di Etchmiadzin nel 1634. Ivi incontrò il missionario domenicano Paolo Piromalli, vescovo di Nakhicevan. Questi era stato accolto benevolmente dal catholicos Filippo (1632-55), perché insegnasse le scienze nel seminario patriarcale. Oskan fu un discepolo assiduo. Insegnò anche l'armeno al maestro, mentre questi gli insegnava il latino, le scienze filosofiche e matematiche, come anche le verità cattoliche. Oskan abbracciò il cattolicesimo³, senza però abdicare né al suo rito né ai suoi sentimenti nazionali; per questo egli fu in un primo tempo perseguitato e cacciato dal monastero dal catholicos e dai

vescovi connazionali, ed in fine non godette la fiducia dei prelati della chiesa latina⁴. Però il catholicos Giacomo IV (1655-80) – che fu un simpatizzante della chiesa romana, anzi uno di quelli che allacciarono apertamente la comunione ecclesiale con la S. Sede di Roma, come si può dedurre dalle lettere scritte ai sommi Pontefici⁵ – lo chiamò e lo consacrò vescovo. Nel 1662 lo mandò in Occidente perché ivi curasse la stampa della Bibbia armena. Oskan venne a Li-

1. LANGLOIS, Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie, Paris, 1869, T. II, p. 4. Il più antico manoscritto che conserva la redazione lunga della Vita è del secolo XVII°.
2. LANGLOIS, ibid. pp. 9-16.
3. OSKAN, Lettere, N° 7 (cfr. Pazmaveb, 1966, p. 299). ALBERT C. DE VEER,

Rome et la Bible arménienne d'Uskan d'après la correspondance de J.-B. van Neercassel, in «Revue des études byzantines», XVI (1958) p. 181».
4. OSKAN, Lettere, N° 7 (cfr. nota 3).
5. M. TERZIAN, Hagop IV di Giulfa, Beyrouth, 1956, pp. 116-130; 190-211 (in armeno).

vorno e a Roma, ma in nessuna delle due città poté realizzare il suo intento; quindi partì per Amsterdam; anzi, come egli stesso scrive nella sua lettera⁶, fu esortato dalla Sacra Congregazione a recarsi laddove esisteva la stamperia. Arrivato nel 1663 ad Amsterdam, si accinse all'opera preparatoria, cioè alla suddivisione della Bibbia armena in capitoli e versi conformemente alla Vulgata. Poi tradusse il IV° libro di Esdra e l'Ecclesiastico, poiché il primo non esisteva nel canone armeno, ed il secondo era frammentario. La stampa della Bibbia iniziò l'anno 1666 ed ebbe termine nel 1668. Alla fine dello stesso anno (25 Nov. 1668) Oskan dedicò una copia al sommo Pontefice Clemente IX°, come risulta dalla sua lettera indirizzata al santo Padre⁷.

Nel 1669, dopo aver terminato la stampa della Bibbia, chiudendo la Stamperia, lasciò Amsterdam e si recò a Parigi. Ivi fu accolto con molta benevolenza dal re Luigi XIV°, al quale dedicò una bellissima copia della sua edizione della Bibbia armena⁸, e ne ebbe il permesso di poter stabilire la stamperia in qualunque città del suo regno.

Nel 1670 lo troviamo a Livorno, appena arrivato da Parigi. Il 7 giugno egli dà notizia del suo arrivo alla S. Congregazione di Prop. Fide e ne chiede l'aiuto per poter liberare venti copie della sua edizione, che il vicario del S. Offizio aveva sequestrate. Dopo un anno partì

per Marsiglia per ristabilirvi la stamperia, ma nel 1674 morì lasciando a metà il lavoro iniziato.

Nel breve periodo in cui Oskan si trovò a Parigi, ebbe l'occasione di conoscere uno studioso francese, Lacroix, il quale sembra gli abbia proposto la traduzione della *Vita* di S. Mesrop; l'originale di questa opera infatti si trovava nella Biblioteca reale di Parigi. Da una nota all'inizio della traduzione siamo informati che mentre Oskan dettava la traduzione, Lacroix la trascriveva.

La traduzione fatta da Oskan con la cooperazione di Lacroix è assai fedele all'originale. Ed è possibile a seguire il raffronto, dato che l'originale è pubblicato a Venezia proprio da quel manoscritto, che Oskan adoperò per la sua traduzione⁹. Pochi sono i passi che hanno bisogno di una rettifica. Bisogna però prendere atto che il testo armeno, benché semplificato, è sempre oscuro; quindi se la traduzione non riesce tanto chiara, la ragione è da ricercare anche nel testo originale.

Benché la *Vita* di S. Mesrop fosse già nota per mezzo della traduzione francese di R. Emine, abbiamo creduto opportuno di pubblicare anche la traduzione latina fatta da Oskan, per rendere omaggio alla sua memoria, in questa ricorrenza del terzo centenario dell'edizione della Bibbia armena.

P. P. ANANIAN

1894, (in armeno) la prefazione. pp. 7-17.
6. OSKAN, Lettere, N° 7 (cfr. Pazmaveb, 1966, pp. 299).
7. OSKAN, Lettere, N° 3 (cfr. Pazmaveb, 1966, pp. 299).

8. MACLER F., La reliure de la Bible arménienne d'Oskan, conservée à la Bibl. nationale de Paris, in «Revue des études arméniennes», VIII (1928).
9. cfr. KORIUN, Vita di Mesrop, Venezia,

LACROIX scripsit
dictante Archiepiscopo
Oskano

VITA BEATI MAGISTRI MESROP
QUI PRIMUS CHARACTEROS ARMENICOS INVENIT
COMPOSITA A DISCEPULO ILLIUS
NOMINE CORIUN

[*Ea continentur in ingenti volumine quod antiquo sermone armenico scriptum est et in bibliotheca regia conservatur. Vid. ad n. 58; huic nomen est Santologium.*]

In memoriam conversationum beati et sancti Magistri Mesrop, quem eius discipulus Coriun dixit esse ex genere Asceneas et de regione Armenia: huic data est gratia inventionis litterarum et ipsa doctrina ei a Domino dono data est; qua vel quo tempore accidit et quando vir iste illumunatus doctrina est narramus vobis, sicut et eius angelicam conversationem et virtutem¹.

Erat vir iste Mesrop ex provincia Taron et villa Hatsecatz; filius Vardan, in adolescentia illic est exercitatus hellenica doctrina; veniens in portam Arscacunorum regum Armeniae, manens in regali iudicio, factus est Minister regis iusso dato et vitam fecit saecularis conversationis in ordine militari, et praecellens omnibus dilectus erat, magnis et parvis, sapientia sua inducens omnes in aequitatem.

Postea in servitum Dei talem virum amantis reversus exiit a se omnes sollicitudines, et accipiens crucem Gloriam secundum Evangelii praeceptum secutus est Salvatorem omnium Crucifixum. Et se delectans praecetpis constitutionis in collegium crucem portantium Christi discipulorum per-

mixtus est, et ordinem Monachum in se accipiens etiam ordinatus est; multasque et varias tribulationes secundum Evangelium passus omni exercitationi spirituali se dedit: esuriens et sitiens, in frigore et nuditate, fano nutritus est et cum crasso vestimento et in tritam prostrato cubili requiem dormitionis [2v] nocturnae pedestri vigilia repente multoties solvit, idque fecit non pauca tempore. Et cum inveniret aliquos sobrietatem amantes ad se trahebat ut discerent fidere Evangelii, et omnes tentationes voluntaria virtute sustinerent. Et sic illuminatus et splendens in exercitatione periclitationis beneplacens Deo et hominibus apparuit.

Accipiens deinde beatus iste discipulos suos ibat in Goltn, cui obviam venit princeps Scambith, et studiose recepit, quia servus erat Dei alti religiosoque administrabat secundum disciplinabilem fidem in Christo. Exinde beatus ille statim magisterii gratiam in se accipiens docebat habitatores urbis et regionis voluntate principis et ministerio. Quia erat aliquid in eis usus gentilitii, et eos reducebat in scientiam veritatis, et omnes gratis verbis illuminabat. Unde magna

nae (seu evangelizationis) a Domino dato nostrae nationi Askenaz et regioni Armenae, quo tempore et per qualem hominem illuminatum (accidisse) narramus vobis, sicut et de eius angelica conversatione et virtute.

1. Oskan ha confuso il titolo con l'inizio della narrazione; il testo sarebbe nel seguente modo: In memoriam conversationis beati et sancti Doctoris Mesrop, scriptae a discipulo suo Koriun. — De gratia divina inventionis litterarum et de dono doctri-

Տ Օ Մ Ե Ր Ը Յ

Գ Ի Ր Ք:

Հայոց Հռոմայեցւոց
Լ

Պարղատմար:

Ընդ որոց եւ

Տաղ Յովասափոլ: Սարմնոխա
ղաց. Լ Երազհան:

Յանդէրտաւ:

Յամին Քրիստոսի 1668:
Հայոց Թուոյ. ռՃԺԷ:

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ ՏՕՄԱՐԻ
(ԲՆԿ- մեծ. 8,5x12)

mirabilia visa sunt, cum demonii in formas varias acti clamorem excitavit ad omnium auditum sinabant paenae eius iacentis in partibus Mesopotamiae. Propterea plus quam auribus percipiebant discipuli spiritualem Magistrum super fidem et conversationis, quae illis commendata sunt a sanctis Patribus de Christi appropinquatione in libris sanctis.

Quia vero non erant characteri Armenicae linguae, multa defectio fiebat commendationum veritatis inter discipulos. Sed beatus Magister sollicitatus in cogitatione sua confidebat Deum, qui est omnipotens, ostensurum sibi characteros Armenicae linguae [3r] et quam exiguitatem aut amplitudinem litterae postularet. Unde factum ut exurgens perveniret ad sanctum Isahac, Patriarcham Armenorum, pro formatione characterum; quem invenit illud magis desiderantem quam se ipsum. Et post multos conatus et labores cum nihil lucrarentur rursum orationi confidentes a Deo quaerebant quod optabant. Postea

separati sunt ab invicem et experti duritiem magis ac magis periclitati sunt.

Deinde cognitus est a Rege Vramscapuh et eius quaestor factus est; sic missus Mesrop cum suis discipulis in Mesopotamiam Syrorum. Et cum ivisset quaesivit quisnam philosophorum esset celebris scientia, et occurrit Danieli celebri Syrorum episcopo, qui dixit ei se ostensurum esse characteros quos desiderabat. Sed post multos labores scrutationum et doctrinarum sine utilitate remansit, quia non reddebat vocabula et verba alphabeti secundum linguam Armenicam.

Tunc fide in Deum confidens orationes lacrimosas Deo obtulit, et precatus est Dominum die et nocte ut sibi ostenderet desiderabiles characteros. Et vidit non in somnio somnii aut falsa visione, sed corde operanti apparatus spiritum et oculis manum dexteram scribentem super saxum, ita ut manu fines linearum haberet lapis. Id non solum apparuit sed visae etiam qualitates omnium litterarum sicut omnino in mente eius congregatae erant.

[3v] Et surgens de oratione formavit characteros nostros cum Ruphano discipulo Epihani, qui in Samos erat religiosus; qui elaboravit eos secundum praeceptum Mesropae Magistri beati, transmutando secundum Armenos sine obliquitate syllabarum ex graecis, et in eodem interpretatione inchoans consulte incepit a Proverbiis Salomonis Sapientis, apud se statuens viginti duos libros veteris Testamenti transferre in Armenicum sermonem. Cui discipuli sui, Johannes et Joseph, in eo auxilium dabant. Et ille artem litteraturae docuit adolescentes discipulos.

Illis temporibus regnabat Theodosius iunior; veniens beatus Mesrop Armenorum Magister attulit characteros nostrae linguae ad sanctum Isahac Armenorum Patriarcham et ad Regem Vramscapuh, qui valde gavisus sunt videntes tabulas a Deo scriptas, et gratias egerunt et gloriam omnium Creatori obtulerunt pro novis donis, quae ipsis data sunt de caelo. Et congregans pueros prudentes et dociles, leni voce et longa aspiratione, scholas statuit in omnibus provinciis et castellis, iubente sancto Patriarcha et Rege, edocuit cunctas provincias Armenorum.

Et profectus est in regionem Iberentem beatus vir Dei, et fecit ibi characteros secundum datam sibi superne gratiam Dei et doctores ibi reliquit per civitates ut docerent pueros eorum.

[4r] Et ipse in Aluans profectus ibi exer-

Գ Ի Ր Ք

ԱՇԽԱՐՀԱՅ
Եւ
ԱՌԱՍԳԵԼԱԲԱ
ՆՈՒԹԵԱՆՑ.

Ուր
ԱՂՈՒԷՍԱ ԳԻՐՔ:

Ի Հայրապետութեան
Յակօբայ կաթողիկոսի
Սրբոյ Էջմիածնի:

Յանդէրտաւ:

Ի Ռուսոյ Փրկչին 1668:
Եւ Հայոց ռՃԺԷ. Հոկտեմբերի
ամսոյ մէկ:

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ ԱՇԽԱՐՀԱՍԳՐՈՒԹԵԱՆ
(ԲՆԿ- մեծ. 9,5x12)

Beatus autem munus obiens, incipiens et finiens multos gratis scriptos libros patrum Ecclesiae possidens, mare faciebat muneris abyssum, implensque sufficiebat omnibus incolis spirituali decore in gloriam sacrosanctae Trinitatis. Et commendans omnes gratiae Dei ipse reversus est in partes Armenorum et peragrans omnes confirmavit discipulos in veritate fidei; veniens autem occurrit sancto Isahac et narravit quae facta fuerant a se, et una voce benedixerunt Domino de datis recentibus donis superne.

Deinde cogitaverunt ambo beati suae narrationis scripturam extendere et augere [5r] interpretationes et scripta secundum officiantiam Dei. Propterea miserunt duos ex discipulis in urbem Edessiae, Eznac et Joseph ut ex Syrorum lingua Sanctas scripturas interpretantes in linguam Armenicam littera commendarent suae regionis. Illi autem euntes perfecerunt iussa, et per fideles fratres ad honoratos patres suos miserunt libros. Ipsi autem transeuntes iverunt in partes

citabat secundum illud exemplum characteros et doctrinae commendationes; et doctoribus ibi relictis reversus est in Armeniam. Et invenit Sanctum Isahac Patriarcham translationi vacantem librorum Syrorum; non enim erant graeci, quia a Meruzan incensi erant graecorum libri cunctae regionis. In divisione enim regionis Armenorum non patientantur persarum gubernatores graecos incumbere studio suae partis, sed solum syrorum. Propterea valde erant solliciti sanctus Patriarcha Isahac et beatus Mesrop, et iverunt in partem occidentalem sortis suae, ad partem Graecorum.

Et misit sanctus Isahac Mesropam ad Caesarem Theodosium et ad Patriarcham cum epistolis et nepote suo Vardan, ut significaret adventum ipsorum; cum autem susciperent incola regionis novam doctrinam Magistri Armenorum, is occurrit Tribuno Anatoliae, qui non medriocriter accepit eum; quoniam iamdudum audiverat de virtute beatorum Isahac et Mesrop antequam per epistolas monuisset Caesarem et accepisset iussum digne excipiendi et bona gloria adiutum permittendi, quasi alteri Anthonio². Stantibus autem his ante Regem et Patriarcham est consecratus Mesrop ecclesiasticus, eum autem scripserunt cum antiquis doctoribus beatis.

Postea ipse et Vardan reversi sunt cum epistolis et venientes occurrerunt Isahac et tribuno Anatoliae; qui accepta ab eis epistola de iure valde gavisus sunt et gloriam omnium Domino et Deo tribuerunt. Et festinanaverunt quam cito perficere, et miserunt in provincias et in urbes [4v] Romanorum qui erant sub potestate Caesaris, congregantes multitudinem puerorum per loca et necessaria stipendia ordinata sunt e thesauro Regis ut sine sollicitudine discerent. Quibus beatus Mesrop illuminatam doctrinam inchoans congregatos pueros docuit characteros, et magistros statuit ex suis discipulis ea mente ut paulatim eos in perfectionem doctrinae adducerent.

Incepit postea arrogantem et voluntariam haeresim Borborianorum scrutari, qui sibi non adhaerentes durissimis flagellis percutiebant in carceris, in vincula aliasque vexationes; et cum istis deficientes a redemptione inveniebantur, Deo odiosi, deinde comburendos variis triumphis persequabantur per regionem.

2. Il testo ha: Et mittendi ad Byzantium

commendans animam relictumque gregem Dei gratiae migravit e mundo. Et postea quam cito portatus, involutus est vestimentis secundum mysterium Summi Pontificis sepe-
 peliendi, sua autem manu nutriti discipuli; quorum primi nomen erat Eremia, vir sanctus et timens Deum, alique cum eo et ipse Vardana Mamigonensis cum uxore portantes corpus beati cum multa turba episcoporum et sacerdotum, diaconorum et subdiaconorum, psalmis, benedictionibus et spiritualibus canticis tulerunt in provinciam Taron ad villam Artiscat, et ibi in Martyrum templo et tabernaculo, ubi sancti quiescebant, viri cadaver cum omni honore Christi signo ob-
 signaverunt et memoriam sancti celebraverunt in gloriam et in laudem Dei. Et deinde ad suos reversi sunt. In huius sancti memoriam festus dies celebratur trigesimo mensis Navasardi, multaeque congregationes et singuli in eis sancti Patriarchae intercessionibus magnas utilitates a Domino acceperunt.

Beatus autem qui cum eo coniunctus erat, Magistrum dico sanctum [9v] Mesrop, contritus et tristis fiebat et lacrymans occubebat propter illam dimissionem et defec-
 tionem viri Dei et consummationem stirpis sancti Gregorii; curisque haerens occupabatur ad tales miseras, praesertim quia quemquam non animadvertabat qui incumberet ad religionem, ad illuminatam doctrinam et ad praesentiae gratiam, sicut conatus fuerat summus ille primus saeculi sui pater.

Istis rebus animum adiungens lamentationis voce sollicitabatur, quoniam neminem habebat unanimem, qui socialiter curaret Armeniam; et in harum rerum exitu Dei meminerat, consolabatur tamen secundum psalmum cantoris: Qui fecit omnia et mutat incomprehensibili sapientia et ministerio. Et semetipsum valde hortabatur ad religionis ordines, gratia Dei omnium factus victor religiosorum quod ad probationem in altis sine pigritie secundum caelestem vocationem; hortabatur omnes discipulos ad meliorem virtutem, et admonebat unumquemque ei attenderet, idque cum ingrederetur in conversatione moderatissimis et prudentissimis faciebat consilio. Et cum multi duras, graves difficilisque existimarent conversationum exercitationes, is quae retro sunt [10r] obliviscens in senili aetate primus exercebat eas et quidem extendebat, recordansque appropinquantis finis non dedit somnum oculis, nec soporem palpaebis u-

sque in diem vocationis suae et exitus de saeculo.

Cum tamen eos accenderet multasque epistolas admonitorias mitteret ad omnes provincias, exinde anno primo post obitum beati et sancti Isahac, in sexto calendario decimo tertio Mehecani appropinquavit mors Sancti Doctoris Armenorum in Ararat provincia, in Nova civitate eodem quo ante diximus spirituali ordine. Occurrit Sancto Christi vocata consummatio post paucos dies infirmitatis. Et cum Deus voluit dividere sanctum a media manu alumnorum discipulorum suorum et miscere inter cohortes sanctorum, levatus a doloribus, surgens sedit in congregatione et tollens manus extensas in caelum sacrosanctam benedicens Trinitatem, commendavit discipulos omnes gratiae Dei, ut starent firmi in fide et conversatione veritatis, ut sine offendiculo perficerent iustitiam sanctorum patrum nostrorum, proximorum Christi.

Nomina autem primorum discipulorum ad eum congregatorum sunt isti: primus Joseph, et secundus Thodic, viri religiosi et considerati. Militum autem primus Hemaia, de tribu Mamiconian, et secundus Vahan, de genere Amatuniazs qui erat tribunus [10v] Armenorum magnorum; hi fidem amabant et timebant. Et adhuc manus Sancti Doctoris in coelum extendebantur cum visio mirabilis et crucis signum splendore illuminatum in figura apparuit supra domum, in qua beatus ille deficiebat; quod ab omnibus visum est, non vero a socio sibi narratum. Sanctus autem vir amoris et unanimi-
 tatis praeceptum renovans, praesentes et absentes benedictione coronans, beneplacitas orationes tribuit Domino et exinde quam cito animam commendavit in gloriam sanctae Trinitatis.

Quem assumentes Hemaia et Vahan cum ornamento defunctorum, coacta regione et congregatis turmis cum psalteriis et laudatione et canticis spiritualibus, cereis accensis et candelabris candidis, suavibus effusis odoribus, antecedente cruce, aliisque insignibus in Joscacan ascenderunt; et ibi in Martyrum tabernaculo sanctum virum Dei in requie posuerunt rithumque ordinarunt et celebrarunt in memoriam beati. Deinde illa cruce ablata, singuli in loca reversi sunt, glorificantes et benedicentes Deo supra mirabilia quae Dominus ostendit supra Doctorem.

Post autem tres menses, secundum datam

a Deo prosperitatem, Vahana Amatuni, Christum amans, suscepit templum aedificare gloriae Dei in nomine sancti Magistri ex lapidibus excisis et tabernaculum pulcherrimum construere et in [11r] interiore tabernaculo sepulcrum sancti facere. Unde et congruentibus vasibus tam ex auro quam ex argento et gemmis preciosis domum Dei et altare corporis et sanguinis Christi exornavit, discipulumque suum, sobrium et bonum cultorem, Thodic, ministrum templi constituit et alios subinde fratres, qui cultum assiduo perficerent. Et quos praeceptores populi secundum revelationem sanctorum patrum, nempe Josephum et Johannem, statuit. Erant viri veritatem amantes et sana cogitantes. Occurrit autem ut illis post mortem sancti variae tentationes factae sint a praesidibus, sed soli proeliantes, soli dimicantes in Persia in civitate Tispon, propter Christum multas victorias reportaverunt unde et confessorum nomine positi in eodem praecepto doctrinae, reversi sunt in regionem Armenorum.

Religiosus autem Vahan repentinae vitae hospes, desiderabilis omnibus sanctis fiebat, et a sancto nativitatis patriae proprius filius inventus gratia Christi proximus vitae aeternae fiebat.

Haec autem pauca narravimus ex nobis secundum exemplaria scripta et secundum beatorum sanctorum patrum conversationes et fines in consummationem sermonis eduximus, non quod ex veteribus dictis et locutionibus agnoscentes aut membranarum scriptis haec ordinaverimus, sed ex iis qui per se speculatores rerum et assistentes spiritualibus operibus sanctorum [11v] fuerunt et audientes facti sumus narrantium doctrinam gratiae et eorum qui illos sanctos magistros susceperunt secundum evangelica praecepta; nec mendacium diximus in narratione nostra ad honorandum laudibus patriam nostram. Nos igitur plurimas relinquentes probationes virtuosorum, quae nunc velatae sunt in Christo, et tunc cum eo nobis revelabuntur in gloria cum fiamus gloriosi inter sanctos suos. Pauca breviter ex eis quae notae fuerunt narrando ordinavimus, quae non solum nobis utilia, sed etiam eis qui libellum legent, ut reveletur clarorum viro-

Գ Ի Ր Ք
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ.

Շարդրեալ
ՍԱՐԴԱՊԵՏԻՆ
 ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԴԱՍԻԻ
 ԺԱՅԻՈՅ.

Սակա դիպրուհանոց հայաստանեայց և
 ևս գաւառին արարատոյ և մասին դողթան
 գաւառի, սկսեալ ի թուոյն հայոց. 1054. ին.
 յիսկ յաւարտ պատմագրութեա. ոյլև
 ի յիշումն ամեայ մանաւորա
 բար. աստի և անտի:

Տղաբեալն Տղարեոս Մբրայի Լ. Չիծի
 և Մբրայի Սարգիս Չրեւի:
 Ի հայրապետութե Տեառն Յակոբայ Կաթու
 ղիկան Սբայ Էջմիածնի:
 Եւ Չրեւայոյն Տեառն Ուխտայ Կրեան
 ցոյ բունի սղասարդի:

ՅԱՄՍԹԵԼՕԴԱՄՈՒՄ.
 Ի Եր թուոյն Կրկնին 1669. ին. Յուն
 վարի. 1:
 Իսկ ըստ հայոց. 1118. ին.
 Սահմ. 29:

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ Ա. ԴԱԻՐԻԺԵՏԻԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
 (ԲՈՂ. ՄԵԾ. 10,5x17,7)

rum virtus; quoniam impares sumus portare omnia facta sanctorum et unaquaeque litteris significare, sed faciliore et expeditioribus personis vacavimus, praetermittentesque plures coactas sanctorum laudes minutiarum scrutationem faciendam reliquimus, et neccessaria modice decerpimus, secundum nostram potentiam, in honorem electorum et proximorum Christi, qui fide illustri facti sunt et conversatione notati fuerunt; in exemplum autem hortamur spirituales eorum generationes et qui discipuli erunt per illos ut veritatem commendent in generationes suas in gloriam sacrosanctae Trinitatis, Patris, Filii et Spiritus Sancti, nunc et semper et in saecula saeculorum.

ՈՍԿԱՆԻ ՄԱՇՏՈՑԸ

Ոսկան Վրդ-ի Աստուածաշունչի տպագրութեան երեքհարկերամեակը առիթ առնելով, կ'ուզենք անդրադառնալ նոյն Ոսկանի հրատարակած Մաշտոցին մասին:

Աստուածաշունչի տպագրութիւնը տեւած է զրեթէ երկուքուկէս տարի. սակայն, եթէ նկատելու ըլլանք որ այս երկուքուկէս տարիներու ժամանակամիջոցին՝ նոյն այդ տպարանէն լոյս տեսած են նաեւ ուրիշ գրքեր, կերպով մը բացատրած կ'ըլլանք այդ երկար տեւողութիւնը: Եւ իրապէս Աստուածաշունչը ըսկըսած է տպագրուել 1666ի Մարտ 11ին, երբ արդէն նոյն տարւոյն Յունուար 3ին սկսած էր տպագրուել «Գիրք այրուբեանից - Քրիստոնէական»ը, որ տեւած է մինչեւ նոյն տարւոյն Նոյեմբեր 25ը. իսկ Փետրուար 12ին սկսած էր «Քերականութեան զիրք»ի տպագրութիւնը: Աստուածաշունչի տպագրութիւնը աւարտած է 1668ի Հոկտ. 13ին. սակայն, մինչ այս, Ոսկան Վրդ. կը հրատարակէ ուրիշ արժէքաւոր գրքեր, որոնք համառօտ կամ դիւրաւ լոյս ընծայուելիք գրքեր չէին. այսպէս, 1667ին՝ «Աղօթք մատոյց եւ ժամադիրք» 275 էջերով, «Գիրք սրբոյն Մաշտոցայ վարդապետի» 385 էջերով, «Վարդապետութիւն Քրիստոնէական» 72 էջերով. 1668ի Փետր. 10ին՝ «Նոր կտակարան» 934 էջերով. եւ յաջորդաբար, «Տօմարաց զիրք եւ Պարզատօմար» եւ «Գիրք աշխարհաց եւ առասպելաբանութեանց որ է Ադուէսագիրք» եւն.:

Հայութեան մէջ ամէնէն աւելի դործածուած գրքերէն մէկը եղած է Մաշտոցը. ամէն եկեղեցի, վանք ու կղերական պէտք էր ունենալ ոչ թէ միայն մէկ Մաշտոց, այլ Մաշտոցներ: Ասիկա կարե-

լի է ցոյց տալ ձեռագիր Մաշտոցներու առատութենէն. իսկ երբ սկսած է տպագրութիւնը, նոյնպէս մեծ տեղ զբաւած է Մաշտոցը, այնպէս որ մինչեւ մեր օրերը կատարուած են 50է աւելի տպագրութիւններ:

Մաշտոցի առաջին տպագրութիւնը կատարուած է 1569ին: Մեր ունեցած օրինակը պահպանուող է. ունի միայն ք, գ, դ, ե, զ պրակները, կը պահուի ա պրակը. որով՝ ուղղակի կերպով չենք գիտեր տպագրութեան տեղն ու տպարանին անունը: Սակայն, նկատի առնելով որ այս Մաշտոցին գիրն ու տպագրութեան ոճը ամբողջովին նոյն է 1568ին տպուած ժամագրքին հետ, կրնանք եզրակացնել որ նոյն շրջանին տպուած պէտք է ըլլայ նաեւ Մաշտոցը՝ Կ. Պոլիս, Աբղաբի տպարանին մէջ: Մաշտոցի այս առաջին հրատարակութեան մէջ մենք կը գտնենք չորս կանոններ. առաջին՝ Մկրտաւթեան կանոն, որ կը սկսի կանոնին կէսէն, այսինքն՝ «Պաղտոսի առաքելոյն ի դադատացուոց թղթուն ընթերցուած. Ապայ աւրէնքն դաստիարակ եղեն»: Երկրորդ՝ «Կանոն պսակ աւրիմելոյ». երրորդ՝ «Կանոն հաղորդ տալոյ». եւ չորրորդ՝ «Կանոն համարէն ամենայն անջեցելոց», որ «Խնդրեմք ի քէն, թաղաւոր թաղաւորաց» աղօթքով կը մնայ կիսատ:

Այս առաջին տպագրութենէն շուրջ հարիւր տարի ետք կատարուած է երկրորդ տպագրութիւնը, Ոսկան Վրդ-ի ձեռքով, աւելի զեղեցիկ եւ ներկայանա-

1. Հմտ. ՂԱԶԻԿԵԱՆ Հ. Ա., Հայկական նոր մատենագիտութիւն եւ հանրագիտարան հայ կեանքի. Վենետիկ, 1909-1912, էջ 1782:

լի ձեւով: Ունի 18,5x13 հրդմ. մեծութիւն մը, տախտակ ու կաշեպատ կաղմ, որդւ երկու երեսներուն վրայ կան նուրբ դրոշմազարդեր, կեդրոնին վրայ ունենալով խաչելութեան փոքրադիր նկար մը՝ նոյնպէս դրոշմազարդ: Մաշտոցին առաջին էջին վրայ, Ոսկան Վրդ. իր կողմէ շարադրած է հետեւեալը. «Գիրք սրբոյն Մաշտոցայ վարդապետի. Արարողութիւնի համապագորդեան եկեղեցեաց Հայաստանեայց. պարունակող եօթեանց գրախաւորաց խորհրդունակ սրբազնագործութեանց, եւ այլոց մասնաւորաց պաշտամանց հաստատեցելոց ի հնագունից հարցն սրբոց առ ի լրումն հոգեկանին հարկաւորութեան. Կանոնագրեցեալ օժանդակութեամբ Հոգւոյն սրբոյ: Տպագրեցեալ ի տպարանի սրբոյն էջմիածնի եւ սրբոյն Սարգսի գորավարին: Ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ Կաթողիկոսի սրբոյն էջմիածնի: Ծախիւք եւ սրբազնագործեալ Ոսկանայ վարդապետի եւ եւ արքի եպիսկոպոսի Երեւանցոյ: Ի Յամստէլոյամի: Ի քաղ. Փրկչին 1667. Դեկտեմբերի 11: իսկ ըստ Հայոց 1116. Դեկտեմբերի 1»:

Ընդհանրապէս մեր ձեռագիր Մաշտոցները իբր վերնագիր ունեցած են լոկ «Մաշտոց» բառը, կամ «Հայր Մաշտոց», «Մայր Մաշտոց» եւ կամ «Քնամաշտոց». ամենեւին չենք հանդիպել Ոսկան Վրդ-ի գրած ձեւով «Գիրք սրբոյն Մաշտոցայ վարդապետի»: Սակայն, ասով հանդերձ՝ հետաքրքրական կը դառնայ Ոսկանի դրած վերնագիրը, որովհետեւ ցոյց կու տայ մեզի իր դարուն համոզումը՝ թէ ասորոգութիւններու գիրքը կ'ընծայուէր Մաշտոց Վրդ-ի: Ոսկանի օրինակին պիտի հետեւին յաջորդ մէկ քանի տպագրութիւններ եւս՝ զնելով նոյն վերնագիրը իրենց հրատարակած Մաշտոցի ճակատին:

Ոսկանի Մաշտոցը ունի միայն մէկ ներկայակար՝ երկրորդ էջին վրայ. կը ներկայացնէ Յիսուսի մկրտութիւնը: Պատկերին անմիջապէս ստորեւ գրուած է «Յս Քս», եւ ապա չորս սող ոտանաւոր մը: Նոյն

այս նկարը նախապէս գրուած է Աստուածաշունչի Նոր կտակարանի 472 էջին՝ Մարկոսի աւետարանէն առաջ, այն տարբերութեամբ՝ որ Աստուածաշունչին մէջ պատկերը գրուած է երկու լուսանցազարդերու միջեւ, մինչ Մաշտոցին մէջ այդ լուսանցազարդերը գրուած են առաջին կանոնի երկու լուսանցներուն: Մաշտոցէն ու Աստուածաշունչէն առաջ՝ նոյն նկարը կը գտնենք 1664ին տպուած Շառականին 57րդ էջին վրայ:

Ոսկան, իր բոլոր հրատարակութիւններուն մէջ, ջանացած է մօտէն օգտակար ըլլալ ժողովուրդին, եւ այս նպատակով խոյս տուած է ամէն բանէ, որ զինք կը հեռացնեն իր այս ծրագրէն: Մաշտոցի մէջ ալ կը տեսնուի իր այս մտահոգութիւնը: Անշուշտ ծանօթ էին իրեն Մայր Մաշտոցները, որոնք կը պարունակէն ընդարձակ կանոններ, սկսեալ Եկեղեցոյ իմնարկէքէն մինչեւ Ձեռնադրութիւններու ամէն տեսակը: Ոսկան նպատակ չէ ունեցած որեւէ Մաշտոց մը հրատարակել, այլ այն միայն՝ որ կարելոր է քահանայի մը, խորհուրդները մատակարարելու եւ ժողովուրդին հոգեւոր պէտքերը հողալու համար: Ահա Մաշտոցի կանոններուն լրիւ ցանկը.

- Կանոն քուր օրհնելոյ, էջ 1-16:
- Կանոն մկրտութեան, էջ 17-30:
- Կանոն հարսանեաց պսակի, էջ 31-41:
- Կանոն երկրորդ ամուսնութեան, էջ 42-45:
- Կանոն հաղորդ տալոյ, էջ 46-50:
- Կանոն համօրէն անջեցելոց, էջ 51-69:
- Կանոն երկրորդ ատուրն, էջ 70-76:
- Կանոն եօթն ատուրն, էջ 77-83:
- Կանոն տղայաբաղին, էջ 84-98:
- Կանոն այգոյն, էջ 99-102:
- Կանոն մեծի հիմնադրարարութեան գապաշխարհոյն արձակելոյ, էջ 103-120:
- Կանոն մեծի հիմնադրարարութեան ոտմուտայիմ, էջ 121-141:
- Կանոն յորժամ եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ հայրապետ կամ ուխտի առաջնորդ կատարի մահուամբ, էջ 142-242:
- Կանոն երկրորդում ատուրն, էջ 242-252:
- Կանոն երրորդում ատուրն, էջ 252-255:
- Կանոն չորրորդում ատուրն, էջ 255-258:
- Կանոն հինգերորդ ատուրն, էջ 259-261:
- Կանոն վեցերորդ ատուրն, էջ 262-264:

- Կանոն եօթներորդ աւուրն, էջ 264-267:
- Կանոն կոչումն ապաշխարութեան, էջ 268-278:
- Բարոզ պատուիրանին, Լուարուֆ ինձ որդեակի, էջ 278-285:
- Կանոն ժամահար օրհնելոյ այսինքն գանգակ կամ կոչնակ, էջ 286-288:
- Կանոն խաչուայ առնելոյ, էջ 288-291:
- Աղօթք յորժամ առ հիւանդն երբան, էջ 291-296:
- Օրհնութիւն աղի, էջ 296:
- Կանոն հանդերձեղէն օրհնել(ոյ), էջ 297:
- Կանոն նոր գիրք օրհնելոյ, էջ 298-299:
- Կանոն խունկ օրհնել(ոյ), էջ 299-300:
- Կանոն նաւակատեայ տաճարի ի պղծեալ (ա)անաբի, էջ 300-304:
- Օրհնութիւն սեղանոյ տեառնականի եւ պատարագի, էջ 305:
- Կանոն խունկ օրհնելոյ, էջ 306:
- Աղօթք վասն երաշտի, էջ 306-307:
- Կանոն զարմտիս սերմանց, զշեղջ եւ զհնձան օրհնելոյ, էջ 307-312:
- Կանոն խաղող օրհնելոյ ի սօսի վերափոխման սրբաւիտոյ Աստուածածնի եւ սրբոյ խաչին, էջ 312-315:

Ինչպէս կը տեսնուի այս ցանկէն, Մաշտոցին մէջ երկու անգամ տպուած է խունկ օրհնելոյ կանոնը (էջ 299-300, 306)․ սա տպագրութեան մը սխալը չէ՝ երկու անգամ գործածելով նոյն կապարները, այլ՝ անուշագրութեան, որովհետեւ գրաչարէն երկու անգամ շարուած են՝ ինչ ինչ փոփոխութիւններով:

Ուրիշ նկատողութեան առնելիք կէտ մըն ալ կայ․ Մաշտոցին 304 եւ 305 էջերուն միջանկեալ զետեղուած է, առանձին էջագրութեամբ մաս մը, ոչ թէ դէպքով, այլ նոյն ինքն Ոսկան վրդ․ի ձեռքով՝ հետեւեալ պատճառին համար: Հընազոյն տպագրութիւններու սովորութիւն է իւրաքանչիւր էջի վերջաւորութեան՝ էջին ստորեւ գնել յաջորդ էջին առաջին բառին առաջին վանկը՝ ընթերցողին զիւրութիւն մը ընծայելու համար: Մեր Մաշտոցին 304 էջին կէտին կը վերջանայ նախորդ կանոնը, ու ստորեւ կը տեսնենք «կա», որ կը նշանակէ՝ թէ յաջորդ էջը պիտի սկսի «Կանոն» բառով, մինչ իրականութեան մէջ յաջորդ 305 էջը կը սկսի «Օրհնութիւն» բառով: Ասիկա կը լուծուի՝ երբ ըսենք թէ գիրքը շարուած ատեն, երբ հասած են 304 էջը, ուր ա-

ւարտած է աղօթքը, սկսած են պատարատել ներկայ միջանկեալ յաւելուած հատուածը, բայց նախ քան անցնելը յաւելուածին, ենթադրելով թէ յաւելուածէն ետք կրկին պիտի սկսին «Կանոն»ներու շարքը, զրամ են «կա», մինչ գործնականին մէջ՝ 305 էջը սկսած է «Օրհնութիւն» բառով ու անխմատ մնացած է 304 էջի «կա» մասնիկը:

Յիշատակուած յաւելուածը կը բաղկանայ 68 էջերէ, որ հետեւեալ կերպով կարելի է բաժնել․ առաջին «Աւետարանիս բժշկութեան հիւանդաց» (էջ 1-11)․ նախ Մատթէոսի աւետարանէն ունի երկար հատուած մը՝ բաժնուած չորս մասերու (դլ․ է․ 28-Ը․ 17: Ը․ 18-34: Ը․ 34-Թ․ 8: Թ․ 18-26)․ ապա Մարկոսի աւետարանը՝ որ բաժնուած է երեք մասերու (Ա․ 21-34: Ա․ 35-45: Բ․ 1-12)․ եւ հուսկ Ղուկասի աւետարանէն երկու հատուած (Գ․ 31-42: Ե․ 12-16): Յոյհաննու աւետարանէն ոչ մէկ հատուած: Աւետարաններուն անմիջապէս կը յաջորդէ «Շարական ցնջեցիլոց» (էջ 11-49), բաժնուած ութը ձայներուն համաձայն՝ խաղաղութեան շարահաններով եւ հանդատեան ութը աւետարաններով: Վերջին մասը (էջ 50-68) կարելի է անուանել Գանձարան, ուր կան հետեւեալ գանձերը, տաղերն ու ողբերը․

- Գանձ ամենայն ցնջեցիլոց․ Այսօր եհաւ հրաման․ էջ 50-51:
- Տաղ ցնջեցիլոց․ Ես գիտէի քէ աշխարհս․ էջ 51-53:
- Տաղ ցնջեցիլոց․ Ով քահանայք եւ վարդապետք․ էջ 53-55:
- Ողբ եւ տաղ ցնջեցիլոց․ Յերեկ հող վերօք անցի․ էջ 55-56:
- Ողբ նորահաս մանկանց եւ տղայոց․ Արարիչն արարածոց մեզ բարկացաւ․ էջ 56-58:
- Ողբ երիտասարդ ցնջեցիլոց․ Ես զիս դրի հազար տարոյ․ էջ 58-59:
- Ողբ ի վերայ մանկանց․ Եկայք սիրելիք․ էջ 59-61:
- Ողբ ի վերայ փոքր մանկան ասայ․ Հայր իմ ողբամ, էջ 61-62:
- Գանձ զարիպ ցնջեցիլոց․ Ղարիպին կեանքն է․ էջ 62-64:
- Գանձ վասն կարօտով ցնջեցիլոց․ Ինձ ումէտ կայր․ էջ 64-65:
- Տաղ մանկանց․ Պատմեմ ձեզ բան․ էջ 65-67:
- Գանձ վասն քահանայի․ Այսօր մեծ սուր․ էջ 67-68:

ԳՒՐԳՒ ՍՐԲՈՅՆ ՍՒՇՏՈՅԵՅ Ս ԸՐԳՆԳԵՍԻ

Երարողութեանը հանապազորդեան եկեղեցեաց հայաստանեայց Պարունակող Էօթեանց գլխաւորաց երբհրդուեակ սրբազնագործութեանց, և այլոց մանաւորոց պաշտմանց հաստատեցելոցի հնազուռնից հրչն սրբոց առ ի լրումն հոգեկանին հարկաւորութեան. և մարմնակարին պիտանացութեան. և համարեցելոց օժանդակութեամբ հոգւոյն:

Տարբերութեան պատճառով ինչպէս ինչպէս Սուրբ Սուրբ Երբհրդուեակ

Ի հայրապետութեան Տեառն Յակարացի Կաթողիկոս Սրբազնի Երբհրդուեակ և սրբազնութեամբ Ոսկան վրդ․ի պատիւ և լաւբեր և պիտանացութեան

Ի ՅԵՍՍՏԵԼՈՂԵՍԻ
 Ի թույ քրիչին 1667 Վեհապետի 11
 Ի սկզբ հայոց 1116 Վերտեմբերի 1
 ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹՈՍ ՈՍԿԱՆԻ ՄԱՇՏՈՅԵՆ
 (ԲԵԿ. մեծ. 12,5x8)

Ոսկան վրդ․ ուղած է առանձին տպել այս 68 էջերը, որովհետեւ ուղղակի կերպով կապ մը չունին Մաշտոցին հետ, եւ ինչպէս գիտենք², ինչ ինչ օրինակներու մէջ դանց առնուած է՝ առանց խանդարելու Մաշտոցի կազմը: Բայց կայ նաեւ երկրորդ եւ աւելի խոր պատճառ մը՝ որ կը բացատրէ թէ ինչու՞ Ոսկան այս հատուածը չէ ուղած որ Մաշտոցին էջագրութեան անոր առանձին էջագրութիւն: Այս հարցին պատասխանելու համար պէտք է որոշել թէ Ոսկան վրդ․ ինչ ընապիւր գործածած է իր տպագիր Մաշտոցին համար: Տարակոյս չկայ որ չէ տեսած 1569ին տպուած Մաշտոցը, եւ կամ եթէ նախապէս տեսած ալ ըլլայ, սակայն ոչ մէկ ընապիւրային նմանութիւն կայ իր տպածին եւ առաջին տպագրութեան միջեւ: Արդ, օգտագործած է ձեռագիր Մաշտոց մը․ զժբախտարար իր տպած Մաշտոցը չունի ոչ մէկ յիշատակարան՝ այս ուղղութեամբ մեզի լրջաբնածայելու համար, եւ ոչ ալ ուրիշ հրահանգներու համար, եւ ոչ ալ ուրիշ հրահանգներու յիշատակարաններուն մէջ խօսած է Մաշտոցին մասին․ մեզի կը մնայ համեմատութեան գնել իր տպած օրինակը եւ ձեռագիրները՝ որոշ եղբակցութեան մը համեմատութեամբ:

Ձեռագիր Մաշտոցներու ընապիւրային համեմատութիւն մը կատարած ատեն՝ որոշ կերպով կարելի է տեսնել հոն ներքին յեղաշրջում մը: Մաշտոցը չի նմանիր ուրիշ ձեռագիրներու, օրինակ՝ Աստուարի ձեռագիրներին կամ պատմական գրքի մը, որոնք իրարմէ կը տարբերին զերթէ ոչինչ կերպով: Մաշտոցին մէջ կը տեսնենք թէ ինչպէս ամէն գար ձգած է իր յատուկ զրոյշը՝ աւելի կամ նուազ չափով, եւ այսպէս ձեւացած են դանապան ընտանիքներ կամ խումբեր: Նպատակէ չեղած նիքներ կամ խումբեր: Նպատակէ չեղած պիտի ըլլանք՝ եթէ ուղեք երկարօրէն ապացուցանել մեր հաստատածը․ հոս բաւական է բերել թէ Մաշտոցները կարելի է երկու մեծ խումբերու բաժնել․ առա-

ջին՝ որ ամենապարզ եւ համառօտ ձեւն է, եւ որ՝ սկսեալ Թ-Ժ դարերէն մինչեւ ԺԷ-ԺԸ դար պահուած է գանազան ձեռագիրներու մէջ: Ասոնց հետ միասին սկիզբ առած է երկրորդ ընտանիք մը, աւելի ընդարձակ, ճոխ աղօթքներով եւ շարահաններով, եւ աս ալ իր կարգին, սկսեալ ԺԱ-ԺԲ դարերէն մնացած է ձեռագիրներու մէջ՝ աւելի քան առաջին խումբը:

Ոսկան վրդ․ իր տպագիր օրինակը պատրաստած ատեն՝ շատ հաւանաբար տեսած է այս գանազանութիւնը, եւ իր ընտանիքը պատրաստելու համար օգտագործած է միայն առաջին խումբի ձեռագիրներէն, ուր ամէն բան պարզ ու համառօտ է, ուր չկան ամենեւին շարահաններ ու աղօթքի գանազանութիւններ:

Ուրիշ նկատողութեան կէտ մըն ալ որ կայ՝ հնագոյն խումբի Մաշտոցները ամենեւին չունին հանդատեան շարահան-

2. Հայ հնատպագրի մատենագիտական ցուցակ. 1512-1800, Երևան, 1963, էջ 21:

ներ, դանձեր, տաղեր ու ողբեր, որոնք սկսած ու ծաղկած են ԺԵ-ԺԶ դարուն ու յատուկ են երկրորդ խումբի ձեռագիր Մաշտոցներուն: Արդ, Ոսկան վրդ. իր Մաշտոցին համար հետեւած է հնադոյն խումբի ձեռագիր Մաշտոցներուն, բայց որովհետեւ միւս կողմէ ուղած է ճոխացնել իր տպագրութիւնը՝ քահանայի մը համար անմիջական ու անհրաժեշտ հանդիսական շարահաններով, ժողովրդեան սիրելի դանձերով, անցած է երկրորդ խումբի պատկանող Մաշտոցի մը, ու այսպէսով տուած է անոնց առանձին էջադրութիւն, տարբեր քան Մաշտոցինը:

Թէ՛ որքան հաւատարիմ դտնուած է Ոսկան իր ընտրած բնագրին, դժուար չէ պատասխան մը տալ. սակայն միւս կողմէ, կարելի ալ չէ հոս մանրամասն քննել այս հարցը: Իբր նմոյշ կ'ուզենք քննել Ոսկանի Մաշտոցի մկրտութեան կանոնը, համեմատելով դայն՝ ընդհանուր կերպով՝ Ս. Ղազարի հնադոյն խումբի պատկանող ձեռագիր Մաշտոցներուն հետ:

Կանոնին մէջ երկու բան պէտք է դանաղանել, խորագիր եւ աղօթք-փառագները: Ոսկան ընդհանրապէս հաւատարիմ հետեւող մը եղած է ձեռագիրներու խորագրին, բայց շատ տեղեր ալ ինք իր կողմէ յորինած է այնպիսի բաներ՝ որոնց ոչ մէկ ձեռագրի մէջ կարելի է հանդիպել: Անշուշտ Ոսկան այս միջոցին դիմած է, որովհետեւ չէ ունեցած ձեռքին տակ բաղմութիւն մը ձեռագիրներու՝ ընտրելու համար այն որ համաձայն էր իր դատողութեան, եւ որով, հոն ուր յարմար չէ տեսած՝ փոխած է կամայական կերպով: Այսպէս, առձեռն ունենալով Ս. Ղազարի շուրջ հարիւրի հասնող ձեռագիր Մաշտոցները, կը տեսնենք որ ոչ մէկը անոնցմէ ունի Ոսկանի դրած վերնագիրը «Կանոն մկրտութեան յորժամ գամեմայն քրիստոնէից տղայս կամին մկրտել»․ ընդդժուած բառերը համաձայն չեն Մաշտոցի հոգիին՝ որ ընդհանրապէս կը դնեն «Կանոն մկրտութեան յորժամ կամիցին քրիստոնէայ առնել (մկրտել)», կամ «Կանոն մկրտութիւն առնելոյ», կամ «Կանոն լուսաւոր մկրտութեան» եւ կամ լոկ «Կանոն մկրտութեան»:

Նմանապէս էջ 18ի խորագիրը կը դրէ. «Եւ չափ հասակացն ասի սաղմոս ի թիւ 24, Առ քեղ Տէր. 25, Դատ արա. 50, Ուրմեա ինձ»: Ոսկան վրդ. կամայական կերպով դրած է այս դանաղանութիւնը, պահանջելով որ մեծահասակ երախային մկրտութեան ատեն ըսուին երեք սաղմոսներ, մինչ իրականութեան մէջ՝ երեք սաղմոսները մկրտութեան կանոնին հակառակ մաս կը կազմեն, եւ ոչ մէկ ձեռագիր մեծահասակի կամ փոքրահասակի դանաղանութիւն կը դնէ:

Նկատելի է նաեւ որ Ոսկան վրդ. էջ 28ի մէջ դանց ըրած է մկրտեալին զլեւտաւորման աղօթքը եւ անոր հետեւող խորագիրը, որ կ'ըսէ. «Յետ այսորիկ հանէ (քահանայն զմկրտեալն) ի բեմն եւ երկրպագեցուցանէ առաջի սրբոյ սեղանոյն եւ երկցս անդամ համբուրիւ յերեսին կողմանս եւ ապէ դաղօթս»³: Ոսկան վրդ. ի Մաշտոցին մէջ կայ զլեւտաւորման խորագիրը «Եւ ապա զլեցուցանէ եւ պսակէ»․ և այս խորագրին կը հետեւի երկրպագութեան աղօթքը, բան մը որ անհայտ է: Ետտ հաւանաբար Ոսկան դանց ըրած է խորագիրը՝ անգործնական ըլլալուն համար, զուցէ իր ատեն ալ չէր պահուեր այս սովորութիւնը, եւ կամ չէ ուղած չափադանց ծանրաբեռնել կանոնը, սակայն չէ ալ ուշ դարձուցած որ ընտրած խորագիրը եւ աղօթքը համաձայն չեն իրարու: Հաւանաբար նոյն այս չճանրարեանելու փափաքէն՝ դուրս ձգած է էջ 26ի «Աստուած որ մեծդ ես» աղօթքին առաջին մասը⁴:

Նկատմամբ աղօթքներուն ալ կարելի է նոյն դիտողութիւնը ընել՝ ինչ որ ըսինք խորագիրներուն համար: Ոսկան ջանացած է կրցածին չափ հաւատարիմ դտնելի աղօթքներու բնագիրներուն, շատ անգամ յստակելով մութ մնացած կէտերը,

3. Ձեռ. Ս. Ղազարու, թիւ 457, թղ. 75ա:
4. Մաշտոց. Վենետիկ, 1840, էջ 27:

երբեմն իր կողմէ աւելցնելով կամ պակասեցնելով բառեր. սակայն, ամէն անգամ չէ յաջողած իր ձեռնարկին մէջ. իբր նըճէ յիշենք մէկ քանին միայն: Էջ 19ի աղօթքին մէջ «ամենայն լեղու խոստովանեսցի եթէ տէր է Յիսուս Քրիստոս ի փառս Աստուծոյ Հօր եւ սուրբ Հոգւոյն», իր կողմէ աւելցուցած է ընդդժուած բառերը:

Ընդհանրապէս հնադոյն խումբի պատկանող Մաշտոցները, որոնց հետեւած է Ոսկան, Դրոշմի համար կը յիշեն ինք ըզպայարանքներ. յետագայ դարերուն աւելցուած է նաեւ «Ձթիկունսն ասելով. ի թիկնամէջս իւր ընկալցի զքեզ ի հովանի թեւոց նորա յուսացիս»․ զարմանալի է որ Ոսկան որդեգրած է այս հատուածն է որ Ոսկան որդեգրած է այս հատուածն ալ, հաւանաբար հետեւելով իր ժամանակի սովորութեան: Էջ 29ի մէջ աղօթքը նախի սովորութեան: Էջ 29ի մէջ աղօթքը մաս... հաղորդելով արժանաւորութեամբ մարմնոյ եւ արեան միաձմի քո. եւ արդ, Տէր, պահեա զսա սրբութեամբ Հոգւոյդ սրբոյ»․ ընդդժուած բառերը դուրս ձգած է Ոսկան, որով իմաստը կը մնայ կիսատ: Վերջին անգամ դարձութիւն մըն ալ կ'ուզենք ընել՝ նկատմամբ Ոսկանի Մաշտոցին մէջ դտնուող Ս. Գրքի հատուածներուն: Ոսկան վրդ. իր Աստուածաշունչի Հին Կտակարանը տպած էր արդէն՝ երբ ձեռնարկած է Մաշտոցի հրատարակութեան. իսկ Նոր Կտակարանի տպագրութիւնը կարելի է ժամանակակից նրկատել Մաշտոցին: Բանասէր Սուրէն Քոչարեան շատ զեղեցիկ եւ զիտական կերպով ցոյց տուած է⁵ թէ Ոսկան ինչ ձեւով եւ միջոցներով պատրաստած է Աստուածաշունչի բնագիրը: Չարմանալի է, սակայն, որ Ոսկան Մաշտոցի հրատարակութեան մէջ, հոն ուր պէտք էին մէջ բերուիլ Հին ու Նոր Կտակարանէն հատուածներ, չէ ուղած հետեւիլ իր երկար յոգնութիւններով պատրաստած Աստուածաշունչի բնագրին, այլ հետեւած է առձեռն ունեցած ձեռագիր Մաշտոցի Ս. Գրքի հատուածներուն, որոնք այնքան ուղիղ ու ինամուած չեն: Առեղծուած մըն է, որ անբացատրելի կը մնայ մեզի: Հոս կը մէջբերենք Եղեկիէլի մարդարէութենէն հատուած մը (ԼԶ. 25-29), նախ դնելով Ոսկանի Աստուածաշունչի, եւ ապա Ոսկանի Մաշտոցի (էջ 21-22) բնագիրները:

Այսպէս ասէ Տէր. եւ ցանկեցի ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, եւ սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց եւ յամենայն կոռոց ձերոց սրբեցից զձեզ: Եւ տաց ձեզ սիրտ նոր եւ զոգի իմ նորոգեցից ի ձեզ. եւ հանից զսիրտն քանդելն ի մարմնոց ձերոց եւ տաց ձեզ ըզրեղէն ի մարմնոց ձերոց եւ տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն: Եւ զոգի իմ տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն: Եւ զոգի իմ ցնայ-եւ արարից զի յարդարութիւնս իմ դնայ-ցէք եւ զիբաւունս իմ պահիցէք եւ առնիցէք եւ զիբաւունս իմ պահիցէք եւ առնիցէք զնոսա: Եւ բնակեցիք յերկրին՝ զոր երդուայ հարցն ձերոց. եւ եղիցիք իմ ժողովուրդք եւ ես եղէց ձեզ Աստուած:

5. «Եջմիածին». 1966. ԺԱ-ԺԲ. էջ 98-129:

Ոսկանի Աստուածաշունչ

Ոսկանի Մաշտոց

Եւ ցանկեցի ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, եւ սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց եւ յամենայն կոռոց ձերոց սրբեցից զձեզ: Եւ տաց ձեզ սիրտ նոր եւ զոգի նոր նորոգեցից ի ձեզ. եւ հանից զսիրտն քանդելն ի մարմնոց ձերոց եւ տաց ձեզ ըզրեղէն ի մարմնոց ձերոց եւ տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն: Եւ զոգի իմ տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն: Եւ զոգի իմ ցնայ-եւ արարից զի յարդարութիւնս իմ դնայ-ցէք եւ զիբաւունս իմ պահիցէք եւ առնիցէք եւ զիբաւունս իմ պահիցէք եւ առնիցէք զնոսա: Եւ բնակեցիք յերկրին՝ զոր երդուայ հարցն ձերոց. եւ եղիցիք իմ ժողովուրդք եւ ես եղէց ձեզ Աստուած:

Այսպէս ասէ Տէր. եւ ցանկեցի ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, եւ սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց եւ յամենայն կոռոց ձերոց սրբեցից զձեզ: Եւ տաց ձեզ սիրտ նոր եւ զոգի իմ նորոգեցից ի ձեզ. եւ հանից զսիրտն քանդելն ի մարմնոց ձերոց եւ տաց ձեզ ըզրեղէն ի մարմնոց ձերոց եւ տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն: Եւ զոգի իմ ցնայ-եւ արարից զի յարդարութիւնս իմ դնայ-ցէք եւ զիբաւունս իմ պահիցէք եւ առնիցէք զնոսա: Եւ բնակեցիք յերկրին՝ զոր երդուայ հարցն ձերոց. եւ եղիցիք իմ ժողովուրդք եւ ես եղէց ձեզ Աստուած:

կարգաց՝ որ յԱստուծոյ եղեալ ի մէջ
հարց եւ որդւոց, մեծաց եւ փոքունց, զօ-
րաւորաց եւ տկարաց. զի բարձրագոյն
խոնարհեցիս առ ստրկացեալ եւ հոգա-
ցես զմեզ, թէ՛ թղթով՝ որ ի վերայ իշ-
խանաց, եւ թէ՛ տրօք՝ որ վասն կարեաց
մերոց, զի մի՛ խափան լիցի զործառնու-
թիւնս մեր վասն երկեղի եւ ոչ կարեկցու-
թեան ձերոյ. այլ եւս հաստատեցի զնոյն
հոգալով: Ահա ես զիմն ասացի. իսկ զքոյն
զու զիտառջիր: Նաեւ զայս ինչ խնդրեմ ի
քէն, Հայր սուրբ, մի համարք՝ երկոտա-
սան օրհնութեամբ օրհնեալ, մի զեղեցիկ
Աստուածածնի պատկեր ի վերայ մագա-
ղաթի նկարեալ, մի (խաչ)՝ զի ընդ իս
ունիցիմ ի յիշատակի քո:

Գրեցաւ թուին ՌՁԷ (1638) ի Դեկտեմ-
բերի ամսոյ ԻԳ, յաւուր չորեքշաբթով
Հայոց:

2. ԿԲ +
ՄՅԲ +

ԿԲ
- ԿԲ

Գերագոյն Տեառնդ իմոյ և պատուական
նագելոյդ Պօղոս Վարդապետիդ եւ Տէր
Կիրակոսիդ՝ նուստ եւ տառապեալ Ոս-
կանէ հասցէ ողջոյն:

Բազմատենէ յսիրով եւ համբոյր երկնա-
զնաց զարչապարաց ձերոց արաստուա-
թոր աջօք՝ ըստ կնոջն պոռնկի. եւ հար-
ցանեմ զիարդից ձերոց եւ զորպիսու-
թեանց: Եւ թէ՛ զուք զիս զտառապեալս
հարցման արժանի արասջիք՝ կեամ ըստ
արժանեաց իմոց ձերական սուրբ աղօ-
թիւքն եւ շնորհօք Տեառն եւ զապագայն
Տեառն իմ ապաստան:

Եւ ընդ այսմ զայս եւս ծանիք՝ զի ես
ընդ ազայոցդ փախստական մոլորական
ճանապարհաւ եկաք հասաք յԱրդրուս եւ
բազում չարչարանօք. բայց վասն խարձ-
լրի կողմանէ երկեայ եւ աստ յետ ան-
կայ, զի մի՛ ըստ առաջնոյ տարւոյն զար-
ձեալ նեղասցուք, նաեւ վասն ոչ ունեւոյն
թոշակ ճանապարհի: Բայց խնդրեմ ի
ձէնջ զի զձեր ուրն եւ որպիսութիւն ինձ
յուշ տանիցէք, զի եւ ես զայցեմ վազվա-
ղակի, քանզի սիրտ իմ տոչորի եւ աղիք
իմ զայրարին յորժամ ի միտս իմ զայք:

նաեւ զայս՝ թէ այլը տեղդ թարց թո-
շակի անդրադութեամբ եւ անկասկածու-
թեամբ կարե՞մք կեալ եւ միայն ընթերց-
ման պարտաւել: Վասն Աստուծոյ զամե-
նայն որպիսութիւնս ձեր ազաչեմ վաւթով
յուշ տանել, զի եւ ես՝ եթէ պատշաճ է՝
փութով զայցեմ: Ազաչեմ, ազաչեմ, ան-
տես չառնել զազաչանս իմ: Նաեւ զայս
ազաչեմ զի մի՛ ոք զիտառցէ եւ խափան
լիցի ճանապարհի դորա առ Քրիստոս.
արդ զուք եւս վասն Քրիստոսի, որպէս
արժանն է զմա խնամ տարէք, որպէս
աստ այժմ Ազարիս վարդապետս խնա-
մակալ եղեւ զմա եւ զործակից: Փոքր ի
չառից ճանուցի եւեթ: Տէր կամեցի ըզ-
միմեանս տեսանել, յայնժամ զամենայն
ճանուցանեմ: Ձիս աղօթից մի՛ մոռա-
նայք: Նաեւ ողջոյն մատուցանեմ կարա-
պետին եւ Չաքարիային:

[Անբուական, գրուած հաւանաբար Էրզրումէն,
1638ի առեմները]

3.

Sanctissimo Patri
Clementi VIII° P. O. M.
Oskan Episcopus Armeniorum in ci-
uitate Erevan ad beatissimos pedes pro-
volutus.

Postquam, Beatissime Pater, Biblia
Armenica, quae alias magno acris et la-
boris dispendio in nostra regione a
quam plurimis describebantur, nunc
primum in Europa, nempe Amsteloda-
mi, publicis typis pro virili parte edi-
curavi, quo emendatiora essent exem-
plaria ad altissimi Dei gloriam, Fidei
Catholicae propagationem et nostrae
Armeniacaе Nationis emolumentum.
Horum exemplar, tanquam summae
meae obedientiae et devotissimae volun-
tatis observantiae ac venerationis mo-
numentum Tuae Sanctitati humillime
mittere et offerre, qua volui qua debui,
submisso studio Tuae Sanctitati suppli-
cans ut me Episcoporum infimum Ar-
menicamque nationem servitutis Turci-

cae jugo pressam mitissima Tua Cle-
mentia ac gratia prosequi ne dedigne-
tur.

Quo voto intimo finit et submissee ae-
ternum veneratur fastigium.

Sanctitatis Tuae
servus omnium humillimus
Oskan Episcopus Armeniorum
Amstelodami, 15° Novembris, 1668

* * *

ՌԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբազնագոյն Հօր՝ Կղեմէս Թ. Քահա-
նայապետի, Ոսկան Եպիսկոպոս Հայոց
Երեւան ֆալաֆի, խնամքած անոր Երա-
նելի ումբերուն աղչել:

Ո՛վ երջանիկ Հայր, ահա իմ կարողու-
թեանս համեմատ՝ առաջին անգամ ըլլա-
լով ազազրութեամբ հրատարակեցի հա-
յրէն Աստուածաշունչը, Եւրոպայի մէջ,
այն է Ամստերդամ քաղաքը: Ան որ այն-
քան շատերու կողմէն մեր երկրին մէջ
կ'ընդօրինակուէր՝ ուժերու եւ աշխա-
տանքի մեծ վատնումով:

Հոգ տարի որ որքան կարելի է՝ անսը-
խալ ըլլան օրինակները, ի փառս մեծին
Աստուծոյ, ի տարածումն կաթողիկէ ե-
կեղեցւոյ, եւ յօղուտ մեր Հայկազեան աղ-
ղին: Աստուծոյ օրինակ մը, Էրբեւ յիշա-
տակ իմ մեծազոյն հնազանդութեանս եւ
հպատակութեան ու յարգանքի յօժարու-
թեանս, Քու Սրբութեանդ խոնարհարար
եւ ուղեցի եւ պարտք համարեցայ զրկել
ու նուիրել. աղերսելով մեղմածայն Քու
Սրբութեանդ՝ որ զիս յետինս Եպիսկոպոս-
ներու, եւ իմ Հայ ազգս՝ Թուրքերու ծա-
ռայութեան լուծին տակ ճնշուած՝ ար-
ժանի ընէ որորմածութեանը և շնորհից:

Այս ներքին իզձերով կը վերջացնէ եւ
խոնարհարար կը յարդէ Ձեր յաւերժա-
կան Բարձրութիւնը

15 Նոյեմբ. 1668
Ամսկերտամ
Ձեր Սրբութեան
Սմեկախոնարհ Ծառայ
Ոսկան Եպիսկոպոս Հայոց

4.

Beatissime Pater
Ecclesiae nascentis beatissima tempo-
ra reddis mundo senescenti, dum non
contentus es istos Tua charitate fovere,
quorum paupertas, loco tibi proxima, ut
solatium inveniatur excusa nudaque mem-
bra Tuis conspectibus ingerit, verum e-
tiam, Pauli instar qui ex Achaia et Ma-
cedonia egentibus in Judea christianis
misericordissime succurrebat, illos a-
mantissima complecteris providentia,
quos terrarum mariumque interiacentia
spatia Tuis subducunt oculis et quibus
vox non est ut suam Tibi commendent
aerumnam. Sed quo nec sonus oris nec
oculus corporis pertingere protest, eo
facile penetrat Providentia Apostolicae
Charitatis. Qua dum ex Petri Cathedra,
veluti ex altissima specula Orbem cir-
cumspicis, etiam meam, qui Amsteroda-
mi in libros litterasque me abdididi, indi-
gentiam vidisti et iuvisti. Illustre argu-
mentum quod sis Episcopus Episcopo-
rum, sive Oecumenicus, nam uti agno-
sco Tuae auctoritati ac divinissimae Po-
testati non minus Orientem quam Occi-
dentem subditum esse, ita experior u-
trumque comprehensum esse intra Tuae
charitatis ambitum.

Merito ergo a sancto Paschasino in
Chalcedonensi synodo (cuius decreta fi-
demque sequor, et cum qua Eutychetis
impia dogmata Dioscorisque sacrilegia
detestor) Romanus Pontifex apostolicus
et catholicus, sive universalis vocatur E-
piscopus. Vestro ergo regimini veluti o-
vem, Beatissime Pater et Pastor Oecu-
menicus, me committo, ratus me non su-
scipiendum ab illo qui immortalis Pa-
storum est Princeps, nisi Te summum
eius in terris sequar Vicarium. Ita pro-
fiteor, provolutus sacris pedibus.

Tuae Beatitudinis
Obedientissimus et Devinctus
filius

Uscanus Episcopus Sancti Sergii
vulgo Usci

Ոսկան Եպսկպս. Սրբոյ Սարգսի
գիւղաֆաղափին յՈւշոյ

Amsterodami, die 1a Januarii, 1669

Ծանօթ. - Նամակին միայն ստորագրութիւնը՝
թէ լատին եւ թէ հայ տառերով գրուած՝ Ոսկանի
գիրն է:

* * *

4-

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ամէնքանիկ Հայր

Նորածին Եկեղեցւոյ երջանկագոյն ժա-
մանակները կ'ընծայես ծերացող այս աշ-
խարհին. քանի որ զո՛հ չըլլալով զթու-
թեամբ օժանդակել միայն անոնց՝ որոնց
աղքատութիւնը քու սահմաններուդ մօ-
տիկ ըլլալով՝ իրենց ջարդուած ու մերկ
անդամները քեզի կը ներկայացնեն սիս-
փանքի համար, այլ նաեւ Պօղոսի նման -
որ Աքայիայէն ու Մակեդոնիայէն՝ Պա-
ղեստինի կարօտեալ քրիստոնէաներուն
մեծ ողորմածութեամբ օգնութեան կը
հասնէր - Դուն ալ ամենասիրալիւր հողա-
ծութեամբ կ'ընդգրկես զանոնք՝ որ եր-
կիրներու եւ ծովերու հեռաւոր անջրպե-
տով կը ծածկուին քու աչքերէդ, եւ որոնք
ձայն չունին իրենց նեղութիւնները Քեզի
յանձնարարելու: Սակայն, որքան չեն
կրնար հասնիլ ո՛չ բերանի ձայնը եւ ոչ ալ
մարմնական աչքերը, այնքան աւելի դիւ-
րաւ կը թափանցէ Առաքելական Սիրոյն
Խնամարկութիւնը: Որով, մինչ Պետրոսի
Քահէն, զերդ ամենաբարձր զիտանոցէ,
կը զխես աշխարհին ոլորտը, իմ ալ կա-
րօտութիւնս տեսար եւ օգնելի ինձի, որ
Ամստերդամի մէջ ինքզինքս զրի ու զբա-
կանութեան նուիրած էի: Յայտնի փաստ՝
թէ Եպիսկոպոսներու Եպիսկոպոսն ես,
կամ Տիեզերական. որովհետեւ, ինչպէս
կ'ընդունիմ թէ քու հեղինակութեանդ եւ
աստուածային Իշխանութեանդ ոչ նուազ
հպատակ է Արեւելքը՝ քան Արեւմուտքը,

այսպէս փորձով կը ճանչնամ որ երկուքն
ալ Քու սիրոյդ եւ զթութեանդ սահման-
ներուն մէջ պարբիակուած են:

Արդարեւ, ճիշտ էր Ս. Պատկասինոսի
խօսքը, որ Քաղկեդոնի Ժողովքին մէջ,
(որուն վճիռներուն եւ հաւատքին կը հե-
տեւիմ եւ Եւտիքէսի ամբարիշտ վարդա-
պետութիւնն ու Դիոսկորոսի սրբապիղծ
արարքները կը դատապարտեմ) Հոռմի
Քահանայապետը՝ առաքելական եւ կա-
թոլիկէ, այսինքն՝ ընդհանրական Եպիս-
կոպոս կոչեց: Ուստի, Ձեր ղեկավարու-
թեան կը յանձնեմ ինքզինքս, ո՛վ Ամէն-
երջանիկ Հայր եւ տիեզերական Հովիւ,
իրբեւ ոչխար մը. համարելով թէ Հովիւ-
ներու Իշխանը պիտի չընդունի զիս՝ եթէ
չհետեւիմ Քեզի, որ երկրիս վրայ անոր
փոխանորդն ես: Այսպէս կը հաւատամ՝
խոնարհելով սրբազան ստեղծութեանդ:

Քու Երանութեանդ
Ամենահաղանդ եւ Ամենահաւատարիմ
որդի
Ոսկան Եպս. Ս. Սարգսի, որ սամկօրէն
Ուշի կը կոչուի
Ամստերդամ, 1 Յունուար 1669

Մեծափառի Աստուածաիրաւիրի
եւ սրբազանի Ժողովոյդ

Բագմալ խոնարհութեամբ եւ երկըր-
պալութեամբ ողջոյն, ընդ որոյ եւ յայ-
տարարութիւն լիցի՝ զի ջանք մեր եւ
վաստակը հանապաղ ոչ այլ ինչ են, եթէ
ոչ միաւորութիւն Եկեղեցւոյ Քրիստոսի
եւ յօդուածն անդամոց ի մի դուրս, եւ
քակտեցելոյ Եկեղեցւոյ Քրիստոսի շի-
նումն, որպէս կարծեմ, զերբջանկու-
թեան ձերոյ եւս է բացայայտ. թէպէտ ոչ
ունիմք զայնքան վստահութիւնս՝ զի հա-
նապաղ առաջի ձեր տարածեցուք եւ բա-
ցատրեցուք զբաղձանս ներտրամադրու-
թեան մերոյ, որպէս է սովորութիւն հա-
րազատաց եւ համախօսից. մի՛ զի ոչ ու-

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Admodum gloriosae et a Deo desti-
natae Sacra Congregationi de Propa-
ganda Fide

Magna cum humilitate et reverentia
salutemini. Notum fiat Sacrae Congre-
gationi conatum meum et laborem quo-
tidie non ad aliud esse, nisi ad unionem
Ecclesiae Christi et ad communionem
dissipatae Ecclesiae eiusdem Christi. U-
ti credo, Eminentissimis Vestris etiam
manifestum est hoc, quamvis ego non
audeam saepe Vobis pandere et expli-
care desiderium meum et intentionem,
ut solent facere fideles et idem inten-
dentes. Hoc autem ideo fit, primo quia
non habeo perfectam notitiam linguae,
et secundo existimo me non esse bene
notum Vestris Eminentis, unde non au-
deo semper scribere litteras ad Vos.

Hanc autem presentem nunc scripsi
ut noscat Sacra Congregatio perventum
meum has in partes, et si aliquid ne-
cessarium habeat notum mihi faciat;
sum enim paratus servire ipsi. Ego co-
gito iterum reverti in Galliam. Rex e-
nim Galliae miserans et consolans nos
dedit licentiam sub suo dominio imprin-
dendi libros armenicos. Si autem VV.
EE. tiae velint causam mei huc perven-
tus scire, poterint sciscitari a D. Basi-
lio, qui novit me et qualitates et acci-
dentia mea. Hic (Liburni) habeo nego-
tium quoddam cum quibusdam Armenis
videndum; quo finito, si Deus velit, re-
versurus sum (Massiliam).

Flagito tamen protectionem Vestram,
tam hic quam alibi quocumque iero, et
suppliciter obsecro non me sinatis esse
derelictum, quia sum pluribus fastidiis
affectus et sine ulla consolatione, prae-
cipue cum sim in peregrinatione et nul-
lum notum et protectorem habeam
praeter VV. EE. tias. Iterum, Eminentis-
sime, rogo uti estis protectores cuncto-

նիմ զլեզուազխուութիւն կատարեալ. եր-
կու՝ զի ոչ եմ իսկապէս ծանօթ վեհանձ-
նութեան ձերոյ. փասն որոյ ոչ համարձա-
կիմ յար գրել զնամակս:

Բայց նորդեանս այսու ազատու գրեմ՝
զի ծանիցէ սուրբ Ժողովը զզալ մեր յայս
կողմնս, եւ թէ զիր ինչ հարկաւոր ունի-
ցի՝ ծանուցէ, որոյ կամք պատրաստք
սա ի ծառայել: Քանզի մեք փոյթ ունիմք
վերստին զառնայ ի կողմանս Քաղկեդոն-
ոց՝ փասն հրամանաց թաղաւորին, ո-
րով մեզ այց արարեալ միւրթարեաց, աս-
լով հրաման զործարանին մերոյ ընդ իշ-
խանութեամբ իւրով հնարաւորիլ: Իսկ
եթէ պատճառ պարտեան մերոյ աստ
զիտել կամիցի Սրբազնութիւն ձեր, կա-
ռէք տեղեկանայ ի հարազատեց մերմէ
խաբար յարգապետէ, որ է տեղեակ որ-
պիտութեանց մերոց եւ պատահարաց.
Քանզի աստ ունիմք ընդ արանց ոմանց
սակաւ ինչ զբուցատրութիւն եւ զիր ինչ
սոսի եւ տրոյ. եւ յաւարտ նորին՝ եթէ Տէր
կամեցի՝ վերստին զառնայոց եմք ան-
զրէն ողորմութեամբ նորին: Սակայն բղ-
հօտանաւորութիւն խնամակալութեան ձե-
րոյ՝ թէ աստ եւ թէ անդ, ուրանօք եւ ի-
ցեմք՝ ինքնին խնդրեմ ունիլ ի վերայ իմ,
եւ մի՛ թողուլ զիս անտէրունչ. քանզի
այլ բողմավիշտ եւ անմխիթար եմ յա-
մենից կողմանց, մանաւանդ ներ պան-
զրիտութեան վայրում. ոչ ունելով զսք
ծանօթ եւ զայցելու, բայց միայն զվե-
հափառութիւն ձեր: Վասն որոյ աղերսիւ
խնդրեմ, որպէս էք հանուրց հոգարար-
ձուք, նոյնպէս եւ մերայնոյ ազին լի-
րուք, մանաւանդ ինձ տառապելոյ վտա-
րանդականի:

Եւ զուր ողջ լերուք Տերամբ Յիսուսի,
հանդերձ բազմաւ խաղաղութեամբ:

Գրեցաւ թուին 1670, Յուլիսի 3, յԱ-
լիկոսնայ

Քրիստոսի նուստ ծառայ
եւ ձերոյ անբարութեանց
Ոսկան Եպիսկոպոս

rum, dignamini quoque esse meae nationis, imo et mei afflicti peregrini.

Vos autem valete in Domino Jesu et in multa pace.

Scripta anno 1670, die Julii 3, Liburni Christi infimus servus et VV. EE.arum Oscanus Episcopus

6. WF + 528

Սրբազնագուճուկ և Վեհադիտի ժողովոյի Տիեզերակալի

Յաւէտ երկրպագութեամբ յայտարարութիւն լիցի զի մեք ըստ հարազատութեան մերոյ եւ ազատաբարոյութեան զոչինչ ունելով զխիղճ անձին՝ մինչեւ ցայժմ ծառայեալ եմք սրբոյ Աթոռոյդ, սուեալ յանձն զնախատինս ազգաց մերոց եւ յօտարաց, ոչինչ եմք կատեալք ի ճշմարտութեան ճանապարհէն յոլովիւք ամանակօք ի մանկութենէ իմմէ, ցորքան պատահեալ պատրի Պաւլի Պիրոմալի: Բայց իբրեւ եկաք բազմաւ ցանկութեամբ ի տեսութիւն մեծանձնութեան ձերոյ, ոչինչ հակառակ կացաք հրամանաց ձերոց ի քաղաքիդ յայդմիկ, այլ ամենայնիւ հըպատակ եղեաք ձեզ:

Բայց այժմ եկեալ ի Հօլանդերիոյ առ մեծութիւն ձերոյ, զի զմխիթարութիւն ինչ կամ զպիտիութիւն զտցուք ի մեծագունութեանց ձերոց, փոխանակ նորին՝ զներհակ նորին ընկալաք, զոր ոչ տեսաք առ ձերդ վեհափառութիւն. քանզի ոչ տան մեզ թոյլ պատարագելոյ ըստ աւանդութեան մերոյ և արարողութեան, պատճառելով զհրաման ձեր. իբրու զուք ոչ կամիք ըստ աւանդութեան Հայոց պատարագս մատուցանել, զոր ոչ երբեք լրւայ յումեքէ յայդմ քաղաքի, այլ յաւէտ զսորին հակառակն: Քանզի ի գալն իմ ի հոյակապ քաղաքդ, ես ոչ կամէի պատարագս մատուցանել վասն ամօթոյ. իսկ Պաւլուս Պիրոմալն եւ այլք ոմանք ի բարեկամաց մերոց եւ ծանօթից ոչ ետուն զթոյլ, այլ յաւէտ ստիպեցին զմեզ պատարագս մատուցանել. մեք եւս խոնար-

հեալ ի կամս նոցա հաւանեցաք զպատարագս մատուցանել: Իսկ այժմ եկեալք ի տեղս՝ ոչ թոյլ տան պատարագս մատուցանել, որպէս առ ձեզ. վասն որոյ եւ այժմ ժտեալ խնդրեմ ոչ վարել ընդ իս այսպէս խառութեամբ, այլ ըստ կարգի եւ կանոնի սրբոյ Եկեղեցւոյ: Սակս որոյ խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց, եթէ այս արդելումնս կամօք եւ յօժարութեամբ ձերով է, զեկուցանել ինձ. իսկ եթէ արտաքոյ կամաց ձերոց է, խնդրեմ զրել զհրամանս ինչ՝ զի բարձցի այս արդելումնս յինչն, որ է ինձ կարի վիշտ եւ անարդութիւն ի մէջ մերայնոց ցեղի եւ մանաւանդ նախատանաց տեղի եւ նախատարաց իրախճանարան, որ եւ անյարմար իր մեզ զիպեալ:

Ողջ լերուք Տերամբ Յիսուսիւ:

Գրեցաւ թուին 1670, Յուլիսի 21, յԱլիոնայ

Քրիստոսի նուստ ծառայ Ոսկան Վարդապետ եւ հպատակ սրբոյ Աթոռոյդ

***

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Sacra et Excellenti Congregationi cunctorum curam habenti

Maxima cum reverentia notum fiat quod ego secundum meam fidelitatem et liberalitatem nihil in me conscius sum. Usque nunc enim ut potui servivi sanctae Sedi Romanae suscipiens vituperia tam a nostris nationalibus quam ab alienis, et nunquam declinatus sum a via veritatis per tot annos postquam instructus fui in mea iuventute a Patre Paulo Piromallio. Et ante quosdam annos cum magno desiderio videndi VV. Eminentias Romam veni et per tempus quod ibi mansi nihil Vobis contrarium feci, sed in omnibus cum sinceritate obediivi Vobis.

Nunc autem ex Hollandia (Liburnum)

veni ut aliquid consolationis et sublevationis a Vestris Eminentissimis inveniam. Cuius tamen contrarium recepi, quod a Vobis nunquam expectabam. Nam non sinent me celebrare Missam iuxta nostram traditionem et cerimoniam, causando Vestrum mandatum, quasi Vos non velitis secundum traditionem armenorum offerre missam; quod certe nunquam audivi a quocumque alio Romae, sed maxime huius contrarium. Quia cum veni praeclaram Romam ego ibi nolebam celebrare missam propter pudorem, sed Paulus Pirommalus et quidam alii ex amicis nostris et notis me cogebant ut celebrarem missam, et ego ad placitum eorum inclinans consentivi ipsis et celebravi Romae missas. Nunc vero hic non sinent me celebrare missas sicut celebravi Romae; propter quod suppliciter deprecor Vos non agere mecum tanto rigore, sed iuxta regulam et canonem sanctae Ecclesiae. Et iterum peto ab Eminentissimis Vestris, si prohibitio sit voluntate et placito Vestro, mihi notum faciatis, si autem sit praeter voluntatem Vestram, rogo Vos, dignamini scribere ad me licentiam celebrandi missam ut haec prohibitio tollatur a me, quae est mihi magni angoris et dishonorationis inter nostras nationales, imo et locus opprobrii mihi et locus gaudii adversariis, quae et casus est nobis inconueniens.

Valete in Domino Jesu.

Scripta anno 1670 die Julii 21 Liburni

Christi infimus servus Oscanus Doctor et subditus sanctae Sedi (Romanae)

7.

Eminentissimo e Rev.mo Sig.re e P.rone Colen.mo

Spinto dalla necessità vengo humilmente a V. Em.za rappresentare così la

mia fedeltà; che sempre ho portato verso la santa Chiesa Romana, come ancora gli pericoli che sin'adesso ho patito e la mia intentione che adesso ho. Sappi però V. Em.za che quaranta anni sono, che per instruzione del Mons. Piromial, Arc. di Naxicevan, io, conosciuto la verità cattolica, subito ho cominciato propagarla in diversi luoghi, anzi nella stessa residenza del nostro Patriarcha, così in publico come in secreto; da che ne ho patito molti disprezzi e supportato persecuzioni da un luogo all'altro; odiato non solamente dal Patriarcha, ma ancora da tutti altri Vescovi e miei stessi consanguinei. Intanto che partito di là, sono arrivato a Roma a tempo felice record. del S.mo D. N. Papa Alessandro Settimo. Dove supplicai che mi fosse concesso a Roma stampare la bibbia armena; ma mi fu risposto che io la stampassi dove era la stamperia, cioè in Amsterdam. Dove arrivato mi ho messo a questa opera, e ho cominciato primo disporre tutti li capi della bibbia secondo li capi e versi della Vulgata; dopo questo ho translato di nuovo il libro di Jesu Sirach et il 4° d'Esdra; arrivando poi alli libri di Moise et altri historiali, erano discordanti assai dalla Vulgata, che d'una parte essendo solo, non mi bastava l'animo di concordarli. Per altra parte temevo, che facendo tanta mutatione la bibbia non fosse gradita dalla nostra natione, e così fosse persa la mia fatica e spesa che facevo a peso di debiti. Li libri di Profeti sono ancora discordanti, ma poco però; perché l'ho aggiustato in molti luoghi. In testamento nuovo non credo esser qualche discordantia di consideratione, perché ancora questo ho aggiustato con la Vulgata, quanto mi era possibile. Considerando poi e temendo, che forse il Patriarcha armeno mandasse qualche altro Vartabiet per far stampare altri loro libri heretici, io ho determinato levare la stam-

pa d'Amsterdam e portarla à qualche luoco cattolico «ne novissima» della nostra natione fierent «peiora prioribus».

Con questo fine sono partito d'Amsterdam e sono venuto a Paris di Francia, dove ho dato intender la mia intentione al Re Christianissimo, il quale ha gradito la mia intentione, mi ha concesso un decreto regio, di puoter stare e stampare dovunque mi piacerà, e che mi sia concessa la casa à fusa di Sua Maestà sin à venti anni. Essendo poi io ancora stato invitato dalla S. Congregazione per venire qui à Livorno, ho voluto ancora compiacerla, dove ancora di presente mi trovo. Ma trovando quì la nostra natione, benchè in buon numero, con tutto ciò in cattivo stato, et ancora senza chiesa et officio divino, io con esso loro non ho potuto fare qualche profitto spirituale, nè anco da loro ho ricevuto qualche aiuto temporale. Onde questo tempo mi ho mantienuto per mezzo di debiti. Havevo ancora io in circa venti bibbie qui in Lazaretto, con quali speravo di puoter sodisfare questi miei debiti; ma il P. Vicario di S. Officio di Livorno mi fece queste bibbie portare con buon modo dentro Livorno a casa mia e poi mi levò le con pretesto che in questa bibbia sieno compresi libri non canonici. Io non intendo che cosa possa essere questo, mentre sò che ancora nelle bibbie latine antiche questi libri non canonici si contengono; o veramente se questo si fà per la discordanza dalla Volgata, ancora il testo di Settanta è differente dal testo di S. Girolamo, et altre versioni hebrea, greca et caldaica diversamente leggono; con tutto ciò non sono state proibite. Fra tanto io resto privo di libri e carico di debiti, e mi convenne impegnare li miei paramenti vescovalì, per esser senza altri mezzi affatto. Stante dunque questa mia necessitá, sono sforzato di ritornare in Francia ò altrove, se da V. Em.za

e da codesta S. Congregazione non mi sarà dato qualche aiuto o almeno resi li miei libri; di che ne supplico humilmente di mostrare questo favore.

Livorno, adi 17 Novembre 1670

di Vostra Eminenza Humilissimo Servo

[Նամակը ստորագրութիւն չունի, սակայն յաջորդ էջի վերի լուսանցքին վրայ գրուած է. Armeni di Livorno, Vescovo Oscano].

* * *

7

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վսեմախալի եւ Գերապատիւ Տէր եւ Մեծարգոյ Իշխան

Հարկէ մղուած՝ կու դամ խոնարհարար ներկայացնելու Ձերդ Վսեմափայլութեան իմ հաւատարմութիւնս, զոր միշտ տածած եմ հանդէպ հոռմէական սուրբ Եկեղեցւոյ, ինչպէս նաեւ վասնզնեքը՝ որ մինչեւ այսօր անցուցած եմ, եւ դիտաւորութիւնս՝ զոր այժմ ունիմ:

Թող գիտնայ Ձերդ վսեմութիւնը՝ թէ քառասուն տարի է որ ուսած ըլլալով Գերպոճ. Փիլոսոփիէ, Նախիջևանի եւ պիսկոպոսէն, ճանչցայ կաթողիկէ ճըշմարտութիւնը: Անմիջապէս ետք սկսայ տարածել զանազան վայրերու մէջ, մանաւանդ թէ նոյն ինքն մեր կաթողիկոսարանին մէջ, թէ՛ հրատարակաւ եւ թէ՛ զաղտնի կերպով: Այս պատճառով՝ արհամարհանք կրեցի եւ հալածանքներու համբերեցի, (փախչելով) մէկ տեղէ ուրիշ տեղ: Ատելի դարձայ ոչ միայն Կաթողիկոսիս, այլ նաեւ բոլոր միւս եպիսկոպոսներուն, եւ իմ իսկ արեւակիցներուն: Հուսկ, մեկնելով անկէ՝ եկայ Հոռմ, երջանկայիշատակ Աղեքսանդր Է. զերագոյն քահանայապետին օրով: Հոս խնդրեցի որ թոյլ տրուէր ինծի տպել հայերէն Աստուածաշունչը՝ Հոռմի մէջ, բայց ինծի պատասխանուեցաւ որ երթա-

յի տպելու հոն՝ ուր տպարան գոյութիւն ունէր, այն է Ամսդերտամ: Ուր ժամանելով՝ զործի ձեռնարկեցի. եւ նախ աշխատեցայ Աստուածաշունչի գլուխները այնպէս կարգաւորել՝ որ համաձայնէր Վուլկաթայի գլուխներուն եւ համարներուն: Անկէ ետք՝ նոր թարգմանեցի Յեսու Սիրաքայ Իմաստութեան գիրքը եւ Դ. Եղբորնր: Յետոյ Մովսէսի եւ պատմական գրքերուն հասնելով՝ տեսայ որ Վուլկաթայէն շատ տարբերութիւններ ունէին, եւ մէկ կողմէն մինակ ըլլալու համար՝ քաջութիւն չգրացի համաձայնեցնել զանոնք, միւս կողմէն ալ կը վախնայի որ շատ փոփոխութիւններ կատարելով՝ ազդին հաճելի չ'ըլլար Աստուածաշունչը. որով եւ պարտալի երթային աշխատանքս եւ ծախսերս, զոր պարտքով ալ կ'ընէի: Մարդարէներու գիրքերն ալ տարբերութիւններ ունէին, բայց սակաւաթիւ, որով շատ տեղեր ուղղեցի: Նոր Կտակարանի մէջ չեմ կարծեր թէ նկատելի տարբերութիւններ ըլլան, քանի որ աս ալ ուղղեցի Վուլկաթայի համեմատ, որքան հնարաւոր էր ինծի:

Յետոյ, նկատելով ու վախնալով որ Հայոց կաթողիկոսը ուրիշ վարդապետ մը զրկէր՝ իրենց հերետիկոսական զրքերը տպելու համար, որոշեցի Ամսդերտամէն հանել տպարանը եւ փոխադրել կաթողիկէ երկիր մը, «որպէսզի մեր ազգին վերջը վատթարագոյն չ'ըլլայ՝ քան ինչ որ էր ստաջ»:

Այս նպատակով մեկնեցայ Ամսդերտամէն ու եկայ Ֆրանսա, Փարիզ քաղաքը, ուր ամենաքրիստոնեայ թագաւորին յայտնեցի իմ դիտաւորութիւնս: Ան հաճեցաւ դիտաւորութեանս եւ շնորհեց ինծի արքայական վճիռ մը՝ որով կրնայի մնալ եւ տպել ուր որ ես ուզէի. շնորհեց նաեւ թոյլտուութիւնը՝ քան տարուան համար զործածելու արքունի ձուլարանը:

Արդ, Սրբազան Ժողովը զիս հրաւիրած ըլլալով գալ հոս Լիվոռնոյ, ուղեցի հպատակիլ անոր, եւ ուր ներկայիս կը գըտնուիմ: Հոս գտայ իմ ազգս, թէեւ բաղ-

մաթիւ, սակայն շատ վատթար վիճակի մէջ, տակաւին առանց եկեղեցիի եւ առանց ժամերգութեան: Ուստի անոնց ոչ մէկ հոգեւոր բարիք կրցայ ընել, եւ ոչ ալ անոնցմէ նիւթական բարիք կրցայ ստանալ: Որով այս միջոցիս՝ պարտքով ճարեցի սպրուստ: Մաքստան մէջ քան հատոր ունէի, որոնցմով կը յուսայի պարտքերս փակել, սակայն հաւատաքննութեան Ս. Ժողովքի Լիվոռնոյի տեղապահը ազնիւ կերպերով փոխադրել տուաւ այս Աստուածաշունչները՝ Լիվոռնոյի իմ տունս, եւ յետոյ գրաւել տուաւ զանոնք այն պատրուակով՝ թէ Աստուածաշունչի այս հատորներուն մէջ կային ոչ-կանոնական գիրքերն ալ:

Ես չեմ հասկնար թէ ինչ կրնայ ըլլալ ասոր պատճառը. բայց գիտեմ թէ լատինական հին Աստուածաշունչներու մէջ ալ ոչ-կանոնական գիրքեր կը գտնուին: Իսկ եթէ ասիկա կը կատարուի Վուլկաթայի հետ համաձայն չ'ըլլալուն համար, ես պիտի ըսեմ թէ Եօթանասնից թարգմանութիւնն ալ կը տարբերի Ս. Հերոնիմոսի թարգմանութիւնէն, ինչպէս միւս բոլոր թարգմանութիւնները, երբայականը, յունականը, քաղզէականը, որոնք ունին տարբեր ընթերցումներ: Այնուհանդերձ՝ ոչ մէկը արդելքի ենթակայ է:

Մինչ այդ՝ ես զրկուած եմ իմ զրքերէս եւ ճնշուած պարտքերու տակ, եւ ստիպուած եմ գրաւի տակ զնել եպիսկոպոսական զգեստներս, բոլորովին զուրկ ըլլալով ամէն միջոցէ: Այս կարօտութեան մէջ գտնուելու համար, ստիպուած եմ վերադառնալ Ֆրանսա կամ այլուր, եթէ Ձերդ Վսեմափայլութեան կամ այս Ս. Ժողովքէն ինծի օգնութիւն չ'հասնի, կամ գէթ ինծի չ'յանձնուին գիրքերս: Որուն համար խոնարհարար կը հայցեմ ցոյց առլ ինծի այս շնորհքը:

Ձերդ Վսեմափայլութեան Ամենախոնարհ ծառայ Ռսկան Հայ Եպիսկոպոս

Լիվոռնոյ, 17 Նոյեմբեր 1670

8.

Վեհափառի եւ Գերապատուի Տեառնի Սէկրէտարի

Հարկաւորեցաք ծանուցանել Վեհափառի Տէրութեան ձեռում, զի մեք ըստ հրամանի ձերոյ՝ տուաք զգլխին Մեծի Դքսին, հանդերձ միով սուկիւքայիւ¹, որով խընդրէաք չնորհել մեզ զփայթ² թխտոյն: Իսկ առաջակայք Մեծի Դքսին միշտ հրաւիրէին զմեզ կալ ի Ֆիօրէնցիայ, եւ ոչ էր զիտաւորութիւն նոցա թողուլ զմեզ յԱլիօնայ: Մեք եւս հարկաւորեցաք աւել՝ թող լիցի ի Ֆիօրէնցիայ: Եւ նորա ետուն զկրացի փայթին³, յերես արարեալ զմեզ փայթաթօրին⁴, եւ ասացեալ նմա՝ թէ՛ Սէրէնիսիմօ կրան Տուքային⁵ հրաման է զի թարց փայթի պարտին առնուլ եւ սորա զթուխան:

Իսկ մեք իբրեւ առեալք զայս հրաման եւ զարձաք յԱլիօնայ, զօգնութիւն առնողք եւ զրամ տուող Հայքն ոչ կամեցան զգնալն մեր անդ, ասելով՝ թէ՛ մեք աստի ի Ֆիօրէնցիայ օղնել քեզ ոչ կարեմք. ուրեմն պարտիս աստ կալ, զի կարասցուք մեք օղնել քեզ: Վասն որոյ եթէ Հայք մեզ ոչ օղնեսցեն, մեք ոչ աստ եւ ոչ ի Ֆիօրէնցիայ կարեմք կալ, այլ հարկ լինի մեզ զառնալ ի Մարսիլիայ, զի ունիմք զյոյս մեծ օղնութեան ի թագաւորէն եւ ի մեծամեծաց նորա, եւ զապահովութիւն մեծ եւ զօգնութիւն անդ եզերոյ Հայոց: Վասն որոյ, եթէ հաճեսցի Տէրութիւն ձեր զրել այլ իմն կերպիւ առ Մեծ Դուքսն՝ թոյլ տալ մեզ զնել զտղարանն յԱլիօնայ,

1. Սուկիւքայ - supplica. աղերսագիրք, խնդրագիր: 2. գիպթ - appalto. գաշինք, որով հանրային ինչքը՝ առանձնականի կը արուի վարձքով: 3. գկրացի փայթին - la grazia dell'appalto. չնորհում գաշինքին կամ վարձքին: 4. փայթարթ - appaltatore. զաշնաւորող, վարձակալ: 5. Սէրէնիսիմօ կրան տուքա - Serenissimo gran Duca. փեմաշուք մեծ դուքս: 6. Իլլուքրիիայ - La liturgia. Պատարագամասոյց, խորհրդատեար:

յոյժ բարւոք է. իսկ եթէ ոչ՝ կամք ձեր եզերցի:

Բայց վասն Իլլութրիճիայի⁶ խնդրեմ յղել կամ զօրինակ նորին, քանզի խըզմբտանք իմք նեղեն զիս վասն յերկար անպատարազ մնալ: Այլ որպէս ասաց Տէրութիւն ձեր, վասն այն մէկ քանի բանից ուղղելոյ ի լութրիճիէն, զոր մեք յանձն տուաք, ուղղեսցէ եւ յղեսցէ Տէրութիւն ձեր՝ եթէ կամիցի, եւ մեք հողովք պատրաստք եմք զնոյն կատարել:

Ողջ լիցի Տէրութիւն ձեր միշտ: Գրիստոսի նուաստ Մատայ Ոսկան վարդապետ զաջդ համբուրեմ

27 Յուլիսի 1671, յԱլիօնայ

9.

Վսեմախոնի եւ կորովաբանի, արիագունի եւ բարերջանկի Սրբազանի Տեառն Ոսկանի Րաբունայեալի, աստուածաբանականի եւ ապացուցականի փիլիսոփայի, ողջոյն ըզմական սիրով մատուցի ի տրուպ ի Սահակայ պաշտաւնէի բանին լլմամբ երկնաւորի խնդուրեան յարամնալ քեզ քոյն իմ հոյնային:

Գիտութիւն լիցի մեծանձնութեան քում, զի լսելով մեր զքո տառապանս եւ զնեղութիւնս, տաղնապեալ տոչորի սիրտ իմ, յիշելով թէ՛ ո՛րքան բարեաց առիթ եղեւ տղապրութիւնդ այդ, եւ թէ՛ ո՛րքան անձինք ուրախացան եւ աղբ մեր լուսաւորեցան, եւ դու ինքն անմխիթար եւ անայցելու մնացիր: Միթէ Հոգին սուրբ քեզ ի թիկունս հասցէ, եւ ըստ բանին թէ՛ Տէր, Տէր եղեւ իմ օղնական, եզերցի եւ ի վերայ քո հոյանացեալ, ի փառս իւր եւ պարծանս մեր տառապեալ աղչիս: Գիտեմ զի ոչ եթէ արդեամբ, այլ եւ ոչ բանիւք ոք մխիթարութիւն մատուց քեզ, թող թէ՛ ներհալօրէն բանիւք եւ արդեամբք հակառակ զինեցան. ուստի ամօթով իսկ եմք բողբոջին աղաւ վասն այդորիկ: Հոս (?) եւ Վեհն ամենեւին պարտական համարի զինքն. քանզի քանիցս անգամ կամեցաւ յօղնութիւն հասանել քեզ եւ ոչ

ՍԳ - ԿՅԵ

յաջողեցաւ. սակայն ի նոյն միաս հաստատեալ կայ վասն քո եւ տղապրատանդ բան ինչ հողալ որով յաւիտեան անխափան մնացէ: Եւ թէպէտ փորձութիւնն ի վերայ փորձութեան յաճախեն ի վերայ նորա, եւ ոչ կարէ անձին ինչ օղնութիւն լինիլ, վասն պարտեացն բազմութեան, այլ ոչ երբեք ունի զանց առնել զգործառնութենէդ զայլմանէ, ըստ որում եւ զիրս մաղթանաց առ Պապն եւ առ թագաւորն զրեաց իւրաքանչիւր պատշաճի եւ ըստ զիտաւորութեան խնդրուածոց քոց: Որովք ակն ունիմք յԱստուծոյ այցելութիւն քեզ ի Տեառնէ լինիլ անտի եւ զորքոյդ յառաջանալ: Բայց զի ոմանք խածոյք կամիաք եւ անկիրթք, պարտաւաղէտք եւ պատճառարանք՝ այլ եւ այլս բարբանջեն, մի՛ ինչ ծանր թուեսցի քեզ. զի ըստ տէրութեան առակի, մանկանց որ ի հրապարակի նախընթացն, որք ոչ ի փողոյն կաքաւեն եւ ոչ ողբալոյն լան. որմէ՛ որպէր (?) լիցիք յամենեւին, եւ որքան կար քո է՝ քեզ յիշատակ բարի թողցես: Ահա Մաշտոց մի ուղարկեցաք, զի թերեւս ձեռնառութեամբ Տորվաթաւորաց Խօճանց տղապրեսցես. եւ ըստ որում զիտեսն՝ զուելորդն եւ զանպիտանն թողցես ի բաց, որպէս է տրնականի եւ մատաղին եւ այլ քահանայաթաղին յոլովութիւնք ընթերցուածոց եւ աղօթից, եւ արարողութիւնք քան զեօթն աւուրն աւելի կան զութիւնք քան զեօթն աւուրն աւելի կան զրեալք ի զիրս Մաշտոցին: Որոց եղեւ հրաման ի Հոգեւոր Տեառնէն, զի ըստ խոհեմականութեան՝ մեծաւ զգուշութեամբ զանհունս ի հարկաւոր . . . . . անցես, որոյ ձեռնաղիբն եւս առաքեցի. առ մեզ զրեալ էր Վեհն: Այլ եւ պակասն վերջին օժմանն՝ համառօտ կերպիւ զիցես ի Մաշտոցին, զի մերս բարձեալ է ի սպառ. եւ թէ՛ ուրեք ինչ գտանի՝ կարի ընդարձակ եւ ձանձրանալի, զայդ որքան կարես՝ հողացես զի թեթեւագոյն լիցի. կարես տեղի տացէ սիրտ մեր հաստաթերեւ տեղի մերում այդ խորհրդական խորհուրդ: Ահա օրինակ մի գտեալ առաքեցինք. միայն թէ Յակոբոսի վերջին զբլուխն, որ է՝ Վչտանայց ոք, մինչեւ

յոյն տեղին թէ՛ Յոյժ զօրաւոր եւ աղօթք յօղնականութիւնն. այլ եւ Մարկոսի Զ. գլուխն որ է՝ Շրջէր շուրջ զգաւառօք, եւ Օծանէին իւղով զրազում հիւանդս եւ բրձրչէին զնոսա, եւ այլ ինչ, որպէս վախիլէ քումդ մեծախոհեմութեանդ՝ յարմարեցես յիւրում տեղում զնել:

Այլ եւ բուն Մաշտոցի հափօլ լիցի մինչեւ ձ կամ աւելի. իսկ այլքն որ իրեցուց, որքան կարես զքահանայաթաղն Գ բաժին արացես, ա) Եպիսկոպոսի, բ) կուսակրօն հարեղայի, եւ գ) հասարակ քահանայից. յորում եւ եկեղեցի եւ աւագան արհնել եւ այլ հարկաւոր հանապազօրեան խորհուրդ, զոր հարկ է յամենայն ուրեք կարգել, հողացես զքոյդ կորովութեանդ օգուտ հասարակաց:

Այլ քանի աղօթք որ կայ ի մկրտութեանն եւ ի խօսքնեացն, որում զրեալ է թէ՛ Օրհնեա զիւզս զայս, բարձցի. զի այժմ ոչ է այն իւզն: Նաեւ թէ՛ ինչ ընթերցուածք եւ աղօթք կան եւ արարողութիւնք, որ անընտրութեան բնաւորեալ է եւ անպատկան, եւ կամ տեղի զայթակղութեան, որպէս մատաղի եւ մահ մարդարէիցն եւ այլ բանից յաճախութիւնք, ի քոյդ ենթադատութեան յանձն եղեւ ի Հոգեւոր Տեառնէ՝ ձեռնամուկ լինել աճենային: Գիտեմ զի դու ի նեղութեան գոլով, ի մէնջ օղնութիւն պարտ է գալ: Այլ մեք յաւելումք ի վերայ քո եւ այս ծանրարեանի զործառնութիւն: Սակայն խնդրեմք զի քաջալերացիս չնորհօք եւ գտուեալն քեզ ի Տեառնէ մատակարարեսցես ի փառս Տեառն եւ ի պարծանս եկեղեցւոյ: Այս տղապրութիւն ի Խօճոց ձեռնառութիւն տղաստան զրեցինք, զորս հարկեաց Վեհն իւրեանց խորհիւն հողալ զայդ տղապրութիւն:

Զի՞նչ ասացիք. Տէր լիցի քեզ զօրովիւ. ողջ լիք:

Ի թիլին մերում ՌձԻԲ (1673), ի Փետրուարի ԺԸ (?) ի գրան Ս. Էջմիածնի: Հասցէ ի ձեռն Տեառն Ոսկան Վարդապետին:

(Սուրբ Էջմիածնի Աքոռակալ Սահակ Վարդապետի գրի կորին է)

Orig. non Rif., Vol. 3, f. 207): Այդ թուականն ասոյն խորհրդի Լիվոնոյ եկամ պէտք է ըլլայ, եւ Ս. Ժողովի պաշտօնական թարգմանը եղած: Զինք Հոսմ կը գտնենք մինչեւ 1680ի տակնները: Այս շրջանի հայերու կողմէն գրուած շատ մը նամակներ ինք լատիներէնի թարգմանած է, ինչպէս Ռսկանի թիւ 5 եւ 6 նամակները: Այս Բարսեղ վարդապետն է, որ 1676ին, Հոսմի մէջ, հրատարակած է «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Խորհրդատետրը» բաղմաթիւ լեզուական խաթարումներ կատարելով: Իսկ վարդապետական ընդթ ունեցող սրբազրուութիւններուն, որոնք հոն կը նշմարուին, պատասխանատուները եղած են հինգ աստուածաբան քննիչներ, որոնք մին ալ ինքը Բարսեղն է: (Տե՛ս TISSERANT, Codices Armeni Bibl. Vaticanae, Romae, 1927, pp. 65):

6.

Կը պահուի նոյն տեղը եւ նոյն հատորին մէջ, թ. 406: Գրուած է 1670ի Յուլիս 21ին:

Լիվոնոյցն ուղղուած է Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովի նախագահ Կարտինալին: Ոսկան կը դանդաղի որ Լիվոնոյցի մէջ իրեն արդիւնք են հայերէն ծէսով պատարագել: Ան կը պատմէ թէ երբ Աղեքսանդր է. Պապին օրով (1655-67) Հոսմ եկած էր, ինք թէեւ կը քաջուէր պատարագել հայ ծէսով, բայց Պօղոս Փիլոսոփի եւ ուրիշ բարեկամներ պնդած էին որ չքաջուի եւ պատարագէ: Այժմ ան կը զարմանայ թէ ինչո՞ւ իրեն կ'արգելին. ու կը խնդրէ որ եթէ արգելքը Ս. Ժողովին կու գայ՝ ուղղակի իրեն գրեն, ապա թէ ոչ՝ հրահանգ ըրիկն որ արգելքը վերցուի: Ոսկան շատ անկեղծ ու համարձակ լեզուով կը խօսի: Այս արգելքը ցոյց կու տայ՝ թէ Ոսկանի հանգէպ անվրաստութիւն մը կար, հակառակ իր դաւանական բոլոր յայտարարութիւններուն: Մինչ Պօղոս Փիլոսոփի մասին ըսուածներէն կը հետեւի՝ թէ այդ եկեղեցականը լայնախոհ մտայնութեան տէր էր. արդիւնք իր ուղղակի ծանօթութեան: Արդէն էջմիածնի մէջ իրրեւ դաստու ընդունուիլը՝ այդ լայնախոհութեան արդիւնքը պէտք է ըլլայ: Բայց իր արարքը եւ լայնախոհութիւնը ժամանակակից հայ կամ լատին եկեղեցականներու մեծամասնութեան չէր վաւերացուած: Propagandaի դիւանին մէջ կը գտնուի Նախիջևանի Արքեպիսկոպոս, Օղոստինոս կոչուած հայազգի եկեղեցականին գանդատարիլը՝ Փիլոսոփի մասին: Ան 1637ի Փետր. 28ին կը գրէ, հաւանաբար Ս. Ժողովի քարտուղարին. «Պատրի Պօղոս Փիլոսոփի... չկամեցաւ կենալ. ասաց ես կու գամ ի Հոսմ քաղաք. ես չտուի խորհի... դնաց մօտ հայ կաթողիկոսն, մնաց այլ չարեկ. քանի անգամ առաքեցի մարդ եւ նամակ՝ կ'ոչել զնայ, չարեկ: Հիմի համ հայի խոստովանում է եւ հայէ հաղորդում, մեղի

է չասելով» (ընդգծուած մեղմէ) (Arch. Prop. Fide, Lettere Diverse Lingue, Vol. 180, f. 275r.): Պէտք չէ զարմանալ մտայնութիւններու այս տարբերութեան վրայ, դարու մը մէջ, երբ տակաւին կը պակսէր Արեւելի եկեղեցիներու խոր ծանօթութիւնը: Ասկէ՝ առաջ եկած է նաեւ Ռսկանի եւ նմաններու հանգէպ անվրաստութեան եւ անհասկացողութեան ողին:

Այս եւ նախորդ նամակներուն կից՝ կը հրատարակենք լատիներէն թարգմանութիւնները, որոնք կատարուած են Բարսեղ վարդապետին ձեռքով, ինչպէս կարելի է գուշակել անոնց զրի նըմանութեանէն՝ Բարսեղի ստորագրած ուրիշ նամակներուն հետ (տե՛ս նոյն Գրանի մէջ: Orig. Rif. nei Congr. Gen., Vol. 427, f. 145): Այս երկու նամակներու լատիներէնի թարգմանուելուն պատճառը այն է՝ որ անոնք ժողովական քննութեան առարկայ եղած են:

7.

Պահուած է նոյն դիւանին մէջ (Orig. Rif. nei Congr. Gen. Vol. 427, f. 149r-v):

Գրուած է 1670ի Նոյեմ. 17ին: Լիվոնոյց գալէն ի վեր՝ այս երրորդ նամակն է որ կը գրէ Ռսկան, հինգ ամսուան ընթացքին: Այս անգամ ալ ան ուղղուած է Հաւատոյ Տրմ. Ս. Ժողովի նախագահին: Նամակը իտալերէն լեզուով շարադրուած էր՝ հաւանաբար օգնութեամբ բարեկամի մը, քանի որ հայերէն բնաղիբ մը չգտանք, եւ լեզուն ալ օտարի մը գրութիւնը կը թուի ըլլալ: Ոսկան Լիվոնոյցի մէջ դժուարութեան մը հանգիստը է: Ս. Ժողովի գրաքննիչը, որ նախ սիրով օգնած էր իր Աստուածաշունչները մաքրատունէն հանել առլու եւ ասուն փոխադրելու, այդ անգամ դրած է վրան՝ գրաքննութեան անցընելու համար: Ոսկանի կենսագրութեան համար կարեւոր փաստաթուղթ մըն է ասիկա, քանի որ ան իր ինքնակենսագրութիւնը հոս ալ կ'ընէ, եւ կրնայ համեմատուիլ Առաքել Գալիթեցիի պատմութեան հրատարակութեան սիլվըր գրուածին հետ: Կան մանրամասնութիւններ՝ զոր Ռսկան հոս կը նշէ, բայց աւելորդ նկատած է կրկնել հայ ընթերցողին համար՝ շատ ողջմըտութեամբ: Ոսկան շատ ճիշտ կը պատճառաբանէ հայ Աստուածաշունչի մասին, երբ կը գրէ՝ «Եթէ գրաքննութեան արգելքը, կ'ընէ ան, անոր համար է որ հայ Աստուածաշունչը տարբերութիւններ ունի Վուլկաթային, եթեմասնիցն ալ կը տարբերի անից, ինչպէս երբայականը, յունականը, քաղզէականը. եւ ասկայն անոնց վրայ արգելք գրուած չէ»: Ասիկա ցոյց կու տայ թէ Ռսկան զեւրպի գանդանել արժէքները եւ ինքզինքը պարտաւորուած զգացած չէր հայերէն Աստուածաշունչը յար եւ նման Վուլկաթայի համաձայնեցնելու. այլ անկէ օգտուած է այնքան, որքան կարեւոր

դատած է լատինական Աստուածաշունչի համարարաւ ցանկերը հայերէնի վերածելու համար, ինչպէս ինք արդէն բացատրած է իր հրատարակութեան յառաջաբանին մէջ:

Նամակին առնթիւ կու տանք մեր կողմէ եղած հայերէն թարգմանութիւնը: Նամակին մէջ ըսուած է. «Քառասուն տարի է որ ուսած ըլլալով Գերպ. Պօղոս Փիլոսոփի Նախիջևանի Եպիսկոպոսէն, ճանչցայ կաթողիկէ ճշմարտութիւնը»: Պատմական այս վկայութիւնը կը հաստատէ ինչ որ թիւ 1 եւ 2 նամակներուն մէջ արդէն ըսած էր, եւ կը բացատրէ իր ազդակիցներէն կրած նեղութիւններուն պատճառն ալ: Օրմանեան Սրբազանի մեկնութիւնը՝ թէ «Ռսկան պատահաբար եւ բռնադատեալ ու առ երեսու համակերպող մը եղած ըլլալ» կաքողիկէ ուղարկուելու համար (Ազգ. Բ., 2545), պատմականորէն կը հակասէ վերի փաստին: Իտալերէն նամակին մէջ երեւան եկող «verità cattolica» եւ «libri heretici» բացատրութիւնները երբեք չեն տեսնուիր Ռսկանի հայերէն լեզուով գրուած նամակներուն մէջ: Որովհետեւ ան իր ազդակիցները կամ անոնց զերթերը հերետիկոս կոչողներէն չէր, եւ ոչ ալ ինքզինք կաքողիկէ անուանող: Վասնզի ան չէր պատկաներ նոյն ժամանակի «ուլկաթայ» կամ «չախիկեյի» կոչուած լատինաձէս հայերու խումբին, որոնք իրենց սեփականաձէս իրարմիտ (տե՛ս ԱԼԻՇԱՆ, Հայապատու ՅԿԳ, փոքրգիր տպ. էջ 177/8), եւ միւս հայերուն հերետիկոս մակդիրը դիւրաւ կը շտապէին: Օտարներու կամ լատին եկեղեցականներու համար՝ այս եղբներով կը ընտրուէին հայերը. կաթողիկէ կը կոչուէին բոլոր անոնք՝ որ Հոսմի Ս. Աթոսի գլխաւորութիւնը կ'ընդունէին. իսկ «հերետիկոս» բոլոր անոնք, որ զայն կը մերթախէին: Ուստի եւրոպական լեզուով գրած միջոց՝ հարկ էր այդ եղբները գործածել, հասկանալի դասնալու համար անոնցմէ:

Սակայն հայ վարդապետներու մէջ կար խումբ մըն ալ, որ թէեւ անկեղծօրէն Հոսմի Ս. Աթոսին հետ իր հազարալեզուական կապը հաստատած էր՝ ընդունելով անոր գլխաւորութեան կամ եկեղեցիներու միութեան հիմը եւ կեզրոնը ըլլալու հանդամները, բայց հաւատարիմ կը մնար հայ եկեղեցւոյ նուիրապետութեան եւ ծիսական, կարգապահական, աստուածաբանական ուղիղ եւ հարուստ աւանդութիւններուն: Ասոնք այս իսկ պատճառով յաճախ չէին վայելիլ լիուրի վստահութեան ընթացքին հայերէն լատինաձէս ազդեցութեամբ՝ նաեւ Արեւմուտքի եկեղեցական իշխանութեան պատասխանատուներուն: Մասնաիշխանութեան պատասխանատուներէն կաթողիկէ կոչող լատինաձէս անոնք որ ինքզինքնին կաթողիկէ կոչող լատինաձէս անիթոս հայերը, կամ եւրոպայի մէջ կըթուած լատինաձէս հայ եկեղեցականները, որդեգրելով լատին ծէսը կամ ձգտելով մօտեանալ անոր, կատարելի տակ կը ձգէին հայ եկեղեցւոյ վարդապետ

տական ու ծիսական որոշ սովորութիւններ՝ իրրեւ մոլորական, եւ այսու ստուեր կը ձգէին ողջամիտ այս խումբին վրայ, զայրացնելով միւս կողմէ՝ նաեւ ծայրայեղ ազդայնականները: Ասկից է որ յաճախ վերոյիշեալ խումբի պատկանող շատ մը ողջամիտ անձեր հայրազանց երկու ծայրայեղ խումբերէ, ըլլայ լատինաձէս, ըլլայ ազդայնական: Ռսկան, ինչպէս կարելի է իր գրածներէն հետեցնել, կը պատկանէր այդ ողջամիտ խումբին:

8.

Պահուած է նոյն դիւանին մէջ (Scritturae Rifer. Vol. 2, f. 20):

Ոսկան Լիվոնոյցն կը գրէ նամակը, 1671ի Յուլիս 27ին, տեղեկացնելու համար Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովի քարտուղարին՝ Ֆիրենցէի մէջ իր ձեռնարկած գործի ելքին մասին: Հետաքրքրական է նամակը հայ տղադրական պատմութեան համար:

Ոսկան Աստուերգածն մեկնելէ առաջ, 1668ին, երբ կղեմէս Պապին իր Աստուածաշունչն օրինակ մը կը զրկէր նամակով մը, ուրիշ նամակ ալ զըրած է հաւ. Տրմ. Ս. Ժողովին, ուր կը նկարագրէր իր կրած նեղութիւնները՝ Աստուածաշունչի տղադրութիւնը դուրս հանելու համար. այդ նամակին մէջ կը խնդրէր Ս. Ժողովին՝ որ իրեն թոյլատրէին կարեւոր Լիվոնոյց կամ Վենետիկ գալ եւ տղադրատունը հոն հաստատել (տե՛ս Arch. Prop. Fide, Acta, (1669) vol. 38, f. 181, n. 22): Ս. Ժողովը կը հաւանէր այս առաջարկին: Բայց Ռսկան Լիվոնոյց գալէն առաջ՝ արդէն Ֆրանսայի թագաւորէն լաւ ընդունելութիւն ունեցած էր եւ առանձնաշնորհում ալ՝ կարեւոր Ֆրանսայի ո'րեւէ մէկ քաղաքին մէջ տպարան հաստատելու: Երբ Լիվոնոյց կու գայ գործով, ան կը փութայ իր զաւուսար իմացնել Ս. Ժողովին (տե՛ս Նամակ թ. 5): Ռսկան կ'երեւի թէ Լիվոնոյցի մէջ տպարան հաստատելու դադալարին տակ ի հակամէտ եղած է, քանի որ քայլեր կ'առնէ Ֆիրենցէի մեծ Գուբաէն՝ թուղթի մաքսէն ազատ ըլլալու առանձնաշնորհումը ձեռք ձգելու: Ֆիրենցէի իշխանները պատրաստ են շնորհելու իր խնդրանքը՝ պայմանով որ ան իր տպարանը իրենց քաղաքին մէջ հաստատէ. Ռսկան կը համակամի: Սակայն, այս անգամ Լիվոնոյցի հայերը, որոնք գրամական օգնութեամբ իրեն նեցուկ պիտի հանդիսանային, կը մերժեն օգնել՝ եթէ Լիվոնոյցի մէջ չհաստատէ իր տպարանը: Ռսկան այս կացութիւնը կ'իմացնէ Ս. Ժողովի քարտուղարին, խընդրելով անոր միջնորդութիւնը՝ Ֆիրենցէի Գուբաին առջև: Ապա թէ ոչ՝ ինք պիտի ստիպուի թուղթ Լիվոնոն եւ երթալ Մարսելիս, ուր թէ՛ թագաւորին պաշտպանութիւնը եւ թէ՛ տեղական հայ գաղութին օժանդակութիւնը տպահով էր: Գէպքերու յաջորդութիւնը ցոյց կու տայ որ Ռսկան կը

ստիպուի Մարսիլիա երթալ, որովհետեւ իր կա-
րօտութիւններուն ընդատալ եկող եղած չէ, կամ
լաւ եւս՝ շատ ուշ, եւ անբաւարար կերպով: Վա-
սընդի, 1672ի Ապրիլ 24ի նամակով մը, զոր չկըր-
ցանք գտնել, Ոսկան կ'իմացնէ Ս. Ժողովին՝ իր
թշուառ վիճակը, պարտքերու սակ գտնուելը եւ
իր եպիսկոպոսական զղեսաները դրուի դրած ըլ-
լալը: Նամակին պատասխանը չառած՝ Ոսկան ու-
րուում Կ'առնէ Մարսիլիա մեկնել: Ս. Ժողովը
հաղիւ կ'իմանայ այս որոշումը, ահա Ֆիրենցէի
նուիրակին ձեռքով՝ իրեն 50 Սիլուարի դրամական
օժանդակութիւն կը խոստանայ, պայմանով որ
յանձն առնէ Լիվորնոյ մնալ (տե՛ս Acta (1671),
vol. 41, f. 310, n. 11):

Տարագրական հաշոյն հետ՝ Ոսկան ունի երկու
խնդիր ալ. մէկը՝ իր հրատարակած Աստուածա-
շունչի վաւերացումը դրաքննութեան կողմէն, որ-
պէսզի դանտը աղաւթ եւ կարենայ վաճառել: Ս.
Ժողովը այս հարցը քննելու համար՝ Կ'որոշէ որ
Բարսեղ Բարսեղեան զայն լատիներէնի թարգմա-
նէ, եւ ապա յանձնուի Պոնա Կարտինալին՝ որ քննէ
(տե՛ս Անդ):

Երկրորդ հարցը, որուն մասին մեր նամակին
մէջ կը խօսի, հայերէն ձեռնով պատարագելու
թոյլտուութիւնն է: Ոսկան այս մասին սակզ գրած
ու դանդաղած է նաեւ Ֆիրենցէի նուիրակին: Բայց
ճիշտ այս թուականներուն է որ Ս. Ժողովն ալ
Հայոց խորհրդատեարը քննութեան կ'անցընէր ու
սրբազրութիւններ կատարած էր: Ս. Ժողովը Ոս-
կանէն ուղած էր անոր դորձածած խորհրդատե-
արը, որպէսզի զայն սրբազրէ՝ եթէ հարկաւոր ըլ-
լայ: Ոսկան զրկած էր իր խորհրդատեարը եւ
յանձն առած ընդունել կատարուելիք սրբազրու-
թիւնները: Վատիկանի Մատենադարանի Ձեռա-
գրաց բաժնին մէջ կայ Ոսկանի գրով խորհրդա-
տեար մը, հետեւեալ վերատուրթեամբ. Լիվորնո-
յէն՝ Ոսկան Եպիսկոպոսէն զրկուած (տե՛ս TISSE-
RANT, Codices Armeni Bibl. Vaticanae, p.
79, Cod. Borg. n. 50): Ասկէ օրինակուած է նաեւ
թ. 38 Ձեռագիրը: Նոյն տարին իսկ (1671), Վար-
զան Յունանեան, Ս. Ժողովի քարտուղարին հրա-
մանով, Ոսկանի զրկած խորհրդատեարը կը թարգ-
մանէ լատիներէնի, եւ ապա հինգ քննիչներ կը
սրբազրեն, որոնցմէ երեքը հայեր էին, այսինքն՝
Վարզան Յունանեան, Բարսեղ Բարսեղեան, Ղու-
կաս Ղուկասեան՝ հայ Գոմիիիկեան, եւ Սերաս-
տիանոս Քնապ՝ լատին Գոմիիիկեան, եւ Փիտու
(տե՛ս Tisserant, անդ, էջ 65): Այս սրբազրուած
խորհրդատեարն է որ քանի մը տարի ետք (1676ին)
Բարսեղ Հոսմի մէջ ապագրել ալ պիտի տար: Սա-
կայն, մինչ այս քննութիւնները տեղի կ'ունենան,
Ոսկան կը մնայ առանց հրամանի: 1672ին, Ոսկան
նամակ կը գրէ Ս. Ժողովին՝ թէ գոնէ իրեն հրա-
ման տրուի որ Լեհաստանի Հայոց խորհրդատե-
արով կարենայ պատարագել: Ս. Ժողովն հրա-

հանգ կ'երթայ Ֆիրենցէի նուիրակին՝ որ Ոսկա-
նին զրկուի սրբազրուած խորհրդատեարէն ձեռա-
գիր օրինակ մը, որով կարենայ ան պատարագել,
քանի որ արդէն քիչ ատենէն խորհրդատեարը ար-
պազրութեան պիտի յանձնուէր (տե՛ս Acta
(1672), vol. 42, f. 135, n. 50):

9.

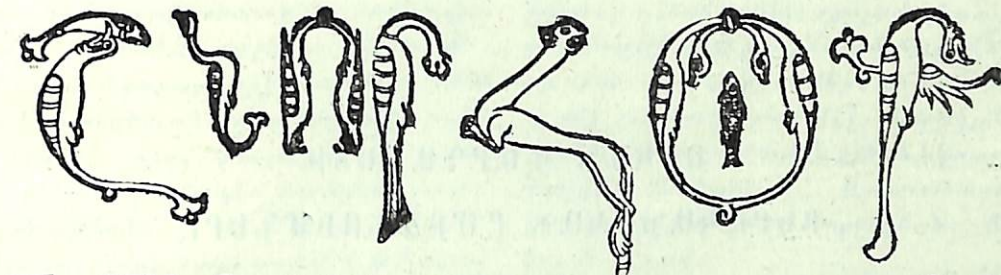
Այս վերջին նամակը կը պահուի նոյն դիւանին
մէջ (Orig. Rif. vol. 481, f. 46-47). գրուած է
1673ի Փետր. 18ին, եւ ուղղուած է Ոսկան Վար-
զապետի:

Գրողն է Սահակ Եսոս., հրամանով Յակոբ Գ.
Կաթողիկոսին: Սահակ յետ միտիթարական խօսքե-
րով քաջալերելու պանդուխտ վարդապետը, կը
յուսադրէ զինք՝ թէ Կաթողիկոսը անձամբ պիտի
հետաքրքրուի ապագրատան հարցով, եւ արդէն
նամակ ալ գրած է Պապին եւ թագաւորին: Հուսկ
կ'իմացնէ թէ իրեն կը զրկուի Մաշտոց մը՝ որ-
պէսզի զայն ապագրէ: Կաթողիկոսի կողմէն իրեն
թող կը տրուի ինչ ինչ կարեւոր փոփոխութիւն-
ներ եւ յաւելումներ կամ յազատումներ կատարել:
Այս հրամանին նկատմամբ՝ Յակոբ Կաթողիկոսի
մէջ ինքնագիր գրութիւնն ալ զրկուած է նամա-
կին հետ: Թէեւ նամակը անստորագիր է, բայց
էջին վարի լուսանցքին վրայ, հաւանաբար Ոսկանի
ձեռքով, գրուած է. Ս. Էջմիածնի Արքուակալ Սա-
հակ վարդապետի գրի կորին է (այսինքն՝ պատ-
ճէնը):

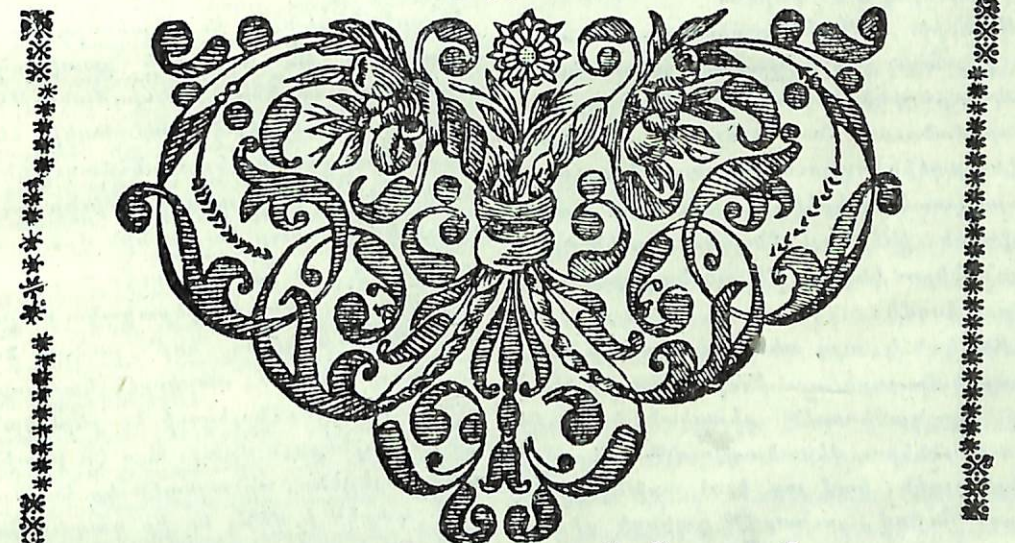
Ոսկանի արուած թոյլտուութիւնը՝ Կաթողիկո-
սին կողմէն, որ ան հարկ տեսած փոփոխութիւն-
ները մացնէ Մաշտոցին մէջ, մինչեւ իսկ հիւան-
դաց օժման խորհուրդին արարողութիւնը ներմու-
ծելով, ցոյց կու տայ թէ ինչ վարկ կը վայելէր
Ոսկան՝ Կաթողիկոսին մօտ: Բայց զարմանալի է
որ Յակոբ Կաթողիկոս հարկ տեսած է Մաշտոց
ապել տալ, քանի որ Ոսկան 1666ին արդէն հատ մը
ապած էր: Կ'երեւի շուտով սպասած էր: Տասը
տարի չանցած, 1676ին, Ոսկանի յաջորդ մը, Սո-
լոմոն Լեւոնեան, կը ձեռնարկէ երկրորդ ար-
պագրութեան, յիշելով իր յոտաջարանին մէջ՝ թէ
«Յոգնայօժար բաղձանօք փափաքեցեալ ամէն եր-
ջանկի չօրն Հայաստանեայց Տեառն Յակոբայ, ա-
մենայն Հայոց Գիտապետի, չորիւք ամօք կանխա-
գրեալ էր առ բազմաշխատ եւ սիրելի աշակերտն
իւր Տէր Ոսկան, աստուածաբան վարդապետն, տը-
պել զառ անյապաղ ըստ բաւելոյ կարողութեամ
իւրոյ»: (Գիրք Ս. Մաշտոցայ վարդապետի, 1676,
Յոտաջարանութիւն, էջ Բ):

Ոսկանի մասին մեր դասած տեղեկութիւնները
այսքանով կ'աւարտին:

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

**ԱՄԵՆԱՉ ՕՐԻՆԱՄ ԼՈՂՈՐ
ՄՈՒԹՔ ՏԷ ՍԵՐՈՅ ՅԷ ԻԷ. Լ
ՅՕԺԱՆԴԱԿՈՒԹՔ ՀՈԴԻՈՅՆ ՍՐԲՈՅ
ՊԱՐԳԷԱՏՈՒԻ. ԲՍԿԻՉԻՆ. ԵԴԱԲ ԵՐԱ.
ԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԴՍ ՇԱՐԱԿԱՆԱՅ ԳԵՂԵ
ցիկ յորինեալ ՚ի սրբոց մերոց վարդապետաց ՚ի լուսաւորթի և ՚ի պալ
ժառանգութի եկեղեցեայց հայաստանեաց. ըստ աւուրց պատշաճին
զտէրունեացն. և զարոցն զըհնու թիսն. քաղուած ովք եղաք զի
միոքաշխատիցի որոնել. նակզգիչերա պաշտօնսն զտէրունեաց և
ղմարտիրոսացն. և զաւուր պատշաճսն իւր սարօքն եղաք
կարգաւ:**

**Տպեցեալ Յանգէլաստումով քաղաքի.
Ի Թուռի Փրէչին. 1669. ին. Յամեանն Յուլիսի 17. և
Իսկ Հայոց ԷՂԺԹ.
Լ ԿԻ Փառք. Յաւիտանս
ԱՄԵՆ.**

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ ԱՏԵԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆԻ
(ԲՅԿ. մեծ. 15x8 կրգմ.)

ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄՆԵՐԸ

Հատիճարան հայերէնը եւ Ոսկան

ԺՁ. դարու երկրորդ կէսէն սաղին, հայերէն լեզուի պատմութեան մէջ կը յայտնուի նոր երեւոյթ մը, որ ծանօթ է «Հատիճարանութիւն» յորջորջումով:

Ժամանակին, կարգ մը հեղինակներ, այս երեւոյթին ծագումը կը զուգէին Միարանոյ Եղբայրներու Հայաստան մուտքին հետ, եւ հետեւաբար՝ լատինարան հայերէնի սկզբնաւորութիւնը կը դեմոնստրացնէին շատ աւելի կանուխ շրջանի մը մէջ, սկսելով ԺԴ. դարէն:

Արդարեւ, ԺԴ-ԺՁ դարերուն, եւ անկէ վերջն ալ, միջնադարեան լատին կրօնական հեղինակներու բազմաթիւ գործեր թարգմանուած են հայերէնի. յատկապէս, լատին աստուածաբանական ու բարոյախօսական երկեր հայացած են, այլ շրջանին, թէ՛ հայերէնագէտ լատին կրօնաւորներու կողմէ, թէ՛ անոնց յարող հայերու կողմէ:

Բնական է, այդ տեսակ կրօնա-փիլիսոփայական գործերու թարգմանութիւնները, զուգահեռօրէն քերականական գրութիւններու վերածաղկումին, մեր մէջ յիշեցուցին, կամ լաւ եւս՝ արթնցուցին, որոշ չափով, յունարան դպրոցի գիտական հայերէնը, որ արդէն կը շարունակուէր ապրել մշակութային կեդրոններու մէջ (Գլաճոր, Տաթև, Մեծօփայ վանք, յետոյ նաեւ Բաղէշ, Էջմիածին), ուր ուսուցումի գլխաւոր առարկաներն էին թրակացիի քերականն ու անոր մեկնութիւնները, Արիստոտէլի եւ Պորփիրի գործերու ուսումնասիրութիւնները, բարբն ալ յունարան շրջանի գործեր:

Իսկ յունարանութենէն դէպի լատինարանութիւն՝ ստուամբ շատ հեշտ է եւ զուգահեռ դժի վրայ, թէեւ պատմականօրէն՝ հաղարամեակով իրարմէ հեռու երեւոյթներ:

Բնականաբար, կրօնական հակամարտ հոսանքներ ձեւացան իսկոյն, Հայաստանի մէջ. եւ մեր եկեղեցական պատմութեան էջերը լեցուն են այդ տխուր խնդիրներով: Այլ է, սակայն, որ մեզ կը հետաքրքրէ այժմ. այլ լուի լեզուական յեղաշրջումը:

Չարհանալեան¹ եւ հետեւորդներ կը հաւատեն թէ այդպիսի լատինական բազմաթիւ գործերու թարգմանութեան ընթացքին, հետզհետէ, ժամանակին հետ՝ յաճախ թարգմանիչներու անհամարութենէն՝ լատիներէն լեզուի ազդեցութիւնը աւելի զգալի կը դառնար հայերէնին վրայ, այն աստիճանի՝ որ կը կազմուէր հոսակ նոր հայերէն մը, նոր՝ իր քերականութեամբ, շարահիւսութեամբ, նոր՝ յաճախ նաեւ իր բառամթերքով, ստրկօրէն կազապարուած՝ լատիներէն լեզուի եւ քերականական օրէնքներուն վրայ: Այս էր լատինարան հայերէնը, որ այսպէս կը կազմուէր ԺԴ. դարէն ի վեր, եւ իր զաղաթնակտին կը հասնէր ԺՁ-ԺԸ դարերուն:

Իսկական լատինարանութիւնը, սակայն, ըստ Հր. Աճառեանի հաւաստումներուն², կազմուած է ո՛չ թէ անզգալա-

1. ՉԱՐԻՆԱՆԱԿԱՆ Է. ԳԱՐԵԳԻՆ, Պատմութիւն հայերէն գաղութեան, Բ. հատոր: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1905 (Բ. տպ.) էջ 32-41:
2. ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐ., Հայոց լեզուի պատմութիւն. Երևան, Հայպետհրատ, 1951, էջ 303-323:

րար կամ աստիճանաւոր յառաջխաղացումով՝ ԺԴ-ԺՁ դարերու ընթացքին, այլ՝ զիտակցաբար յօրինուած գրութիւն մըն է, ստեղծուած՝ լատինասէր խմբակի մը կողմէ, որով կ'ուզուէր հայերը եւ հայերէնը ամբողջապէս մտնեցնել լատինականութեան:

Այս շարժումը ծայր տուած է ԺՁ. դարու վերջերը, յատկապէս՝ երբ Հոռոմի Ուրբանեան վարժարանի կողքին, ուր կը պատրաստուէին որոշ թիւով հայ եկեղեցականներ, Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովի տպարանը սկսաւ հրատարակ հանել հայերէն լեզուով հրատարակութիւններ:

Արդարեւ, եթէ մանրամասն աչքէ անցնենք Միարանոյ Եղբայրներու գործունէութեան սկզբնական շրջանին կատարուած թարգմանութիւններու հայերէն լեզուն, եւ ուշադրութեամբ դայն բազաւտենք ԺԷ. դարէն սաղին, յատկապէս Հոռոմի տպարանէն լոյս տեսած հայերէն երկերու լեզուին հետ, պիտի նշմարենք ո՛չ թէ հետզհետէ կազմաւորուող տեւական յառաջխաղացում մը դէպի լատինական լատինութիւն, այլ յանկարծայայտ տարբերութիւն մը՝ լեզուական տեսակէտով: Այնքան է այս տարբերութիւնը՝ ԺԷ. դարէն սաղին, որ Աճառեան լատինարանութեան տակ չի դասուորեր նախկին շրջանի գրականութիւնը, թէեւ բովանդակութեամբ՝ ան ալ լատինական է, բայց գերծէ լատինարան հայերէնի օտարախորթ խրթնութիւններէն:

Հատինարան հայերէնի սկզբնաւորութիւնը, ըստ Աճառեանի, 1584 թուականէ, այն է՝ Հոռոմի առաջին հայերէն տպութեան տարեթիւը. սակայն կը կարգուրթեան տարեթիւը. սակայն կը կարգուրթեան տարեթիւը. սակայն կը կարգուրթեան տարեթիւը. սակայն կը կարգուրթեան տարեթիւը:

Յր. Ռիվոլայի հայերէն քերականութիւնը (Հոռոմ, 1624) տակաւին չունի հետքերը լատինարանութեան: Կղեմէս Գալանոսինը (Հոռոմ, 1645) մեծ քալ մըն է դէպի լատինարանութիւն: Յովհաննէս Յակոբ Հոլովի «Չտուրթիւն հայկարանութեան» (Հոռոմ, 1674) պաշտօնական քերականութիւնն է լատինարան հայերէնին, որ ահա, մէկ դարէ ի վեր, կը կազմուէր Հոռոմի շրջանակներուն մէջ: Պարագլուխներն այս նոր շարժումին կրնան նկատուիլ վարդան Յունանեան, Աստուածատուր Ներսէսեւիչ, Բարսեղ Բարսեղեան, Յակոբ Յ. Հոլով:

Հատինարան հայերէնը հետզհետէ կը ստանայ այնքան ընդհանրականութիւն, որ կը դառնայ մշակութային բարձրագոյն դասակարգի պաշտօնական լեզուն: Կը թափանցէ Եւրոպայի դանազան կեդրոնները եւ տպարանները. կը հասնի մինչեւ Էջմիածին՝ հայերէնագէտ (եթէ կարելի է այս տիտղոսը տալ) լատին կրօնաւորներու միջոցով. ասոնց կարգին է Պօղոս Փրոմալլի Դոմինիկեանը, Նախիջևանի պապայ Եպիսկոպոսը, որ 1634էն սկսած, ստեն մը, Փիլիպպոս Ա. Կաթողիկոսի օրով, փիլիսոփայական գիտութիւններու դասատու նշանակուեցաւ Էջմիածնի վանքին մէջ:

Այս ժամանակաշրջանին է որ Ոսկան վարդապետ կը ծանօթանայ Փրոմալլիի հետ ու մտերմական սիրով կը կապուի անոր:

Ոսկանի համաձայն՝ այդ Դոմինիկեանը էր «Բանիրուն եւ կարի հմուտ. թէպէտ ի լեզուէ սակաւ ինչ տկար մերովս բարբառով»³: Փրոմալլիի զիտացածը՝ անտարակոյս լատինարան հայերէնն էր. արդէն այդ լեզուով ալ պիտի տպուէր իր «Յագագս ճշմարտութեան հաւատոյն քրիստոնէականի» զիրքը (տպ. Հոռոմ, 1674), ուղղուած Շահ Արաւ թագաւորին:

Ոսկան սիրով աշակերտեցաւ Փրոմալլիի, յարեցաւ անոր, եւ «թողեալ զամենայն, հետեւեցաւ նմա ամենայնիւ զօրութեամբ»⁴. սորվեցաւ բուսականաչափ լատիներէն, եւ հրահանգուածի համար՝ քե-

3. ԱՌԱՔԵԼ ԳԱՎՐԵԺԱՅԻՈՅ ԳԻՐԻՔ Պատմութեանց, տպ. Ամստերդամ, 1669, էջ 633-634 (Գրուի Ե. Պատմութիւն կենաց Ոսկանայ վրդ. Երևանեցոյ տպագրողի գրոյս եւ այլոց):
4. Անդ, էջ 633:

րականական դիրք մը թարգմանեց հայերէնի, «յորմէ եւ ժողովեաց զհարձառօտ քերականութիւն մը»⁵:

Ի՞նչ կրնար ըլլալ լատիներէն քերականութենէ մը կատարուած այդ ամփոփոյթը. ոչ ուրիշ բան՝ բայց եթէ լատինարան հայերէնի առաջին նմոյշը, զոր Ոսկան պիտի հրատարակէր շուրջ երեսուն տարի ետք, 1666ի Փետրուարին, Ամստերդամ:

Ուրեմն, Աստուածաշունչի տպագրութեան 300ամեակի կողքին, Ոսկանի քերականին ալ հրատարակութեան երրորդ զարագարձն է:

Մեր կարծիքով, իսկական լատինարան հայերէնի առաջին քերականութիւնն է ասիկա, թէպէտ շատ ամփոփ, որ զրեթէ տասնամեակ մը կը կանխէ Յ. Յ. Հոլովի պաշտօնական քերականութիւնը: Ոչ միայն. այլ նաեւ կարգ մը կէտերու մէջ, Ոսկան շատ աւելի լատինարան կը յայտնուի՝ քան նոյն ինքն Հոլով:

Ոսկանի քերականութիւնը

Անուանաթերթը հրատարակած ենք «Բագմալէպ»ի ներկայ թիւին մէջ (էջ 271):

Յիշատակարանին մէջ (էջ 111-112), Ոսկան Վարդապետ կը յայտարարէ. «աշխատեալ թարգմանեցի ի բարբառօյ դադմատացոցն ի հայս. եւ անտի եւս ծաղկաքաղ արարեալ կարճառօտիւք, ի զրօսանս ուսումնասիրաց, զյաւէտ պիտանացուն եւ զհարեւորսն հաւաքեցի: Նաեւ առնթեր բնարանին կայացուցեալ զհոլովս անուանց եւ զերանուանց եւ զխոնարհմունս բայից, կարգաւորեալ կանոնիւք եւ զլիակարգութեամբ...»:

Այս խօսքերէն կը հետեւի՝ թէ Ոսկան ոչ լոկ թարգմանութիւն եւ ամփոփում կատարած է, այլ ջանացած է գործը հայցնել, մանաւանդ հոլովումներու եւ խոնարհումներու առանձին բաժիններ աւելցնելով:

Առաջին մասը (էջ 3-40), զոր ինք կը կոչէ «Քերականութեանց զիրք առաջին»,

խօսքի զանազան մասերու ներկայացումն է, իւրաքանչիւրն իր տեսակներով, կազմութեամբ, ենթարաժանումներով: Երկար կը խօսի բառաշարժութեան, բարդութեանց եւ ածանցումներու մասին: Ունի «առաջին զլուս» մը, որուն չեն յաջորդեր երկրորդ եւ երրորդ գլուխներ, բայց պէտք էին դրուել, քանի որ նիւթի փոփոխումը կը պահանջէր զայն. թերեւս սպաղրական արուեստի անփորձութեան արդիւնք:

- Ահա բովանդակութիւնը.
- Յաղագս քերականութեան... էջ 3
  - Յաղագս բաժանման անուանց. էջ 6
  - Յաղագս դերանուն. էջ 13
  - Յաղագս բայի. էջ 19
  - Յաղագս ընդունելութեան. էջ 25
  - Յաղագս մակբայի. էջ 28
  - Յաղագս նախդրութեան. էջ 33
  - Յաղագս շաղկապի. էջ 35
  - Յաղագս բանի խոնարհ (sic). էջ 38

Երկրորդ մասը (էջ 40-58), «Քերականութեանց զիրք երկրորդ», նուիրուած է շարահիւսական նկատողութիւններու:

Երրորդ մասը (էջ 58-111) նուիրուած է հոլովումներու եւ լծորդութեանց պատկերներուն, որոնք կը ներկայանան զանազան խմբաւորումներով, եւ կը կրեն հետեւեալ խորագրերը.

- Կարգ հոլովոց համօրինաց անուանց. էջ 58
- Կարգ հոլովոց դերանունաց. էջ 70
- Յաղագս խոնարհմանց բայից. էջ 74

Քանի մը նկատողութիւններ

1. - Ոսկան եօթը հատ կը հաշուէ խօսքին մասերը. Անուն, Բայ, Ընդունելութիւն, Դերանուն, Նախադրութիւն, Մակբայ (կամ Աորայ), Շաղկապ (էջ 5): Բնական է՝ ածականը կը նկատէ իրր ենթարաժանում մը անունին, «գոյական անուն» եւ «ածական անուն» զանազանելով (էջ 7):

Քերականութեան ընթացքին, սակայն, Շաղկապներէն ետք՝ կը խօսի նաեւ «Յա-

5. Անդ, էջ 633:

զազս բանի խոնարհ», զոր մենք կը կոչենք Չայնարկութիւն կամ Բացադանչութիւն (էջ 38-40): Ոսկան զայն կ'անուանէ նաեւ «միջադրութիւն» (էջ 6, 39):

Այսպէս, եթէ Ածականը զատենք Անունէն, Ընդունելութիւնը կցենք Բային, աւելցնենք Չայնարկութիւնը, կ'ունենանք զասական շրջանէն աւանդուած՝ խօսքի ութը մասերը:

Չի խօսուիր յօդի մասին:

2. - Հոլովումներու թիւը ութն է: Բացի ուղղական, սեռական, տրական հայցական, գործիական հոլովներէն՝ ունի «սկզբնական» հոլով մը, որ կը համապատասխանէ մեր բացառականին: «Հնշական» կ'անուանէ կոչական հոլովը:

Գլխաւոր նորութիւնը «պարառական» հոլովն է, զոր քերականի Ա. մասին մէջ կ'անուանէ նաեւ «կայական». կը համապատասխանէ մեր ներգոյականին (նախդրել [վերջահոլով] տրականին):

Հոս է որ կը յայտնուի լատինարանութեան ամէնէն յատկանշական երեւոյթներէն մէկը՝ օդտագործելով ներ, ըն, ց մասնիկները: Այսպէս, մինչ զասական լեզուի մէջ կ'ըսենք ի բանի, յանձին, ի ծովու, յաստեղ, լատինարան հայերէնը կը հնարէ ըն բանում, նանձին, ներ ծովում, նաստեղ, նաստեղում, եւ... ձեւերը: Այսպիսի պարագաներուն՝ կը սիրէ

օդտագործել առաւելաբար տրականի ում վերջաւորութիւնը: Ունի նաեւ ոչ վերջաւորութեամբ՝ ներ քաղաք: Նոյն ձեւով նաեւ զերանուններու մէջ, ինչպէս՝ նոււմն, նուման, նիմում, նում, եւ...:

Գալանոսի քերականութեան մէջ չկայ այս երեւոյթը. իսկ այս միեւնոյն հոլովը կը կոչուի կացողական (commorativus):

Յ. Հոլովի քով՝ Ոսկանի պարառական հոլովին եւ Գալանոսի կացողական հոլովին կը համապատասխանէ ներգոյականը, լատինարան կազմութեամբ, ճիշտ Ոսկանի նման:

Գալանոս եւ Յ. Հոլով մեր ուղղականը կը կոչեն անուանական, ստրկօրէն թարգմանելով Nominativus բառը:

Գալանոս կրողական կը կոչէ մեր հայցականը. առողական կը կոչէ բացառականը:

Այդ շրջանին զոյութիւն ունեցած է նաեւ արտագոյական հոլով մը, համապատասխան՝ պարառականին (գրանիւ):

Հետեւեալ պատկերը յստակօրէն կը ցուցնէ այս երեք հեղինակներու, ինչպէս նաեւ Սիմէոն Զուգայեցիի (Քերակ. Պոլիս, 1725) քով նկատուած անուանական տարբերակները. հինգերորդ սիւնակին մէջ կը զեռեղենք օրինակ մը, բան, աւելի եւս յստակելու համար մեր բացատրութիւնը.

ԳԱԼԱՆՈՍ	ՈՍԿԱՆ	Ս. ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ	Յ. ՀՈՂՈՎ	★
Անուանական	Ուղղական	Ուղղական	Անուանական	բան
Սեռական	Սեռական	Սեռական	Սեռական	բանի
Տրական	Տրական	Տրական	Տրական	բանի
Կրողական	Հայցական	Հայցական	Հայցական	գրան
Առողական	Սկզբնական	Սկզբնական	Բացառական	ի բանէ
Գործիական	Գործիական	Գործիական	Գործիական	բանիւ
Կոչական	Հոչական	Կոչական	Կոչական	ո՛վ բան
Կացողական	Կայական Պարառական	Ներգոյական	Ներգոյական	ի բանի
Պատմական	_____	Պատմական	Պատմական	գրանէ
Պարառական	_____	Արտագոյական	Պարառական	գրանիւ

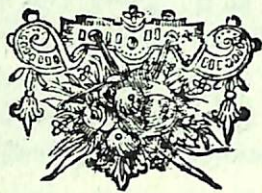
Ա Ա Ր Դ Ա Պ Ե
Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Քրիստոնէական:

Գերազանցազուենդի կարօնալէ
Տեառն Ռուպերթուի
Պէլլարմինտի:

Թարգմանեցեալ 'ի Բարսղէ Աար
դապետէ կոստանդինու
պօլսեցւոյ,

'Իլէզոնէ Իտալականէ 'ի Հայկա
կան բարբառ

Յամի Տեառն . 1669 Հոկտեմբերի
երեսուն
Յալիզունա

ՏԻՏՂՈՍԱԹ . ՊԵՂԱՐՄԻՆՈՍԻ ԲՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆԻՆ
(Բնկ. մեծ. 8,5x12)

3. - Ածականներու մէջ, բաղդատակա-
նի եւ գերազրականի ուրոյն ձեւեր կ'ըն-
դունի Ոսկան: Օրինակ. իմաստուն - ի-
մաստնագոյն - իմաստնեղ:

Ոսկանի քով՝ տակաւին չեն յայտնուիր
լատինարան ծայրայեղ ձեւերը, ինչպէս
բարի - բարեգոյն - բարեգունեղ. սակայն
չարահիւսութեան մէջ՝ բաղդատական ա-
ծականներուն կու տայ գործիական հոլո-
վի խնդրառութիւն, լատիներէնի վրայ
ձեւելով հայերէնը: Դասական հայերէնի
մէջ կ'ըսուի. Պետրոս հօր է քան զՅով-
հաննէս: Ոսկան կը գրէ. «Պետրոս հօրա-
դոյն է Յովհաննու (գրծ.) կամ Կիրակո-
սի» (էջ 57):

Ածականներու համաձայնութեան մա-
սին կ'ըսէ. «Ածականն ընդ գոյականի
միաբանի դիմով, թուով, սեռով, հոլո-
վով» (էջ 41), եւ կու տայ տարօրինակ օ-
րինակներ. մեզ արանց բարեաց, ձեզ կա-

նանց բարուհեաց, նոքա գերիք բարիք:
Սակայն խօսոյն կ'անդրադարձնէ թէ մեր
մէջ անունները սեռ չունին (էջ 42):

4. - Բայերու մէջ, Սահմանականին 4
ժամանակներուն կ'աւելցնէ գերակատար
մը (սիրեալ էի): Չի ճանչնար, Գայանո-
սի հետ, յարակատարը (սիրեալ եմ), որ
պիտի յայտնուի Հոլովի մօտ: Հրամայա-
կանին կը յարէ նաեւ ապառնի մը (սիրես-
ջիր):

Ըղձական եղանակ մը կը յաւելու՝ ներ-
կայ, անկատար, կատարեալ, գերակա-
տար եւ ապառնի ժամանակներով: Ըղձա-
կանի յաւականչական են մարտան քէ կամ
օշ քէ ձայնարկութիւնները՝ սրտնք կը
դրուին ամէն մէկ խոնարհումէ առաջ.
մարտան թէ սիրեմ, մարտան թէ սիրեալ
էի, մարտան թէ սիրեցից եւն...:

Այս մարտան օժանդակը կայ նաեւ Գա-
լանոսի մօտ: Յ. Հոլով կը նախընտրէ Ե-
րանի քէ:

Յետոյ կու դան Ստորագասականները՝
իրենց 5 ժամանակներով, Անբրեւոյթնե-
րը, Ընդունելութիւնները:

Դասական հայերէնի բայական 10 պարզ
ձեւերուն տեղ, Ոսկանի քով երեւան կու
գայ 21-23 ձեւ, նոյնքան ալ կրաւորական-
ներուն համար:

Իջնելով մանրամասնութիւններու

ա) Սահմանական կատարեալի յողնակի
բ. դէմքը կ'առնէ ի վերջաւորութիւնը (եմ
լծորդութեան մէջ, որ է առաջինը). սի-
րեցիք, կերիք, տեսիք, բերիք, ածիք...:
Մինչ դասական լեզուի մէջ՝ միշտ էք կը
գտնենք:

բ) Կրաւորականի Սհմ. անկատարի եզ.
դ. դէմքը կ'ըլլայ իւր, ինչպէս յունարան-
ներու մօտ. սիրիւր, տեսանիւր, ուտիւր,
բառնիւր, բանիւր...:

գ) Ամ լծորդութեան կրաւորական մը
կը շինուի՝ իմ վերջաւորութեամբ. բառ-
նամ - բառնիմ, բանամ - բանիմ: Նմա-
նապէս միւս լծորդութիւններուն մէջ.
լնում - լնանիմ, հեղում - հեղանիմ:

դ) Սահմ. կատարեալի եզ. դ. դէմքը,
միազանկ բայերու մէջ, ունի նախադաս
է մասնիկը. Էառ, Էհար, Էհեղ, Էքող,
Էգեմ, Էկուլ, Էրար, Էմոյծ, Էած, Էօծ,
Էմուտ... (դասականին մէջ՝ Ե-ով, կամ
ալ առանց նախադաս յաւելուածի):

ե) Ուտեմ բայի ներգործական կատար-
եալը կը գառնայ կերի - կերեր, Էկեր...
(դասականն է կերայ - կերար - Էկեր):
Հրամայականին յողնակին կ'ընէ կերեք
կամ կերայք:

զ) Գնեմ բայի Սահմ. կատարեալ եզ.
բ. դէմքը կը գառնայ եղեր, (դասականն
է եղիր):

է) Առնում բայի կրաւորականը եղած է
առնանիմ, առնանիլ, անբրեւոյթ ապառ-
նին՝ առոցիլ, առնանցիլ:

ը) Անճոռնի ձեւեր են առ հասարակ բո-
լոր «ապառնի անբրեւոյթները». Ելոցիլ,
լինոցիլ, բառնոցիլ, ուտոցիլ, սիրոցիլ...:

5. - Ընդունելութիւններու գործածու-
թեան լայն տեղ կը տրուի, մանաւանդ
ներկային, զանազան խնդրառութիւննե-
րով (յատկապէս՝ հայցականով), ինչպէս
պիտի տեսնենք քիչ յետոյ. առողի գրան,
ունողի գգիտութիւն:

6. - Նախագրութիւնները կը սիրեն
«գրարգութիւն տոնել ընդ բայից» (էջ
35) յունարան դպրոցի ուղղութեամբ:

Հոս ալ լատինարան դպրոցի ամէնէն
անճոռնի այլանդակութիւնները երեւան
կ'ելլեն:

7. - Դասական հայերէնի յատուկ է
ներգործական սեռի անցեալ գերբայի են-
թական զնել սեռական հոլով. օրինակ՝
Տեսեալ Յիսուսի գժողովուրդն: Ոսկան կը
Տեսեալ Յիսուսի թէ «պարտ է ասել՝ տեսեալ Յի-
սուս գժողովուրդն»...: Բայց կ'ընդունի
նաեւ սեռական ենթակայի գործածութիւ-
նը, եւ կը խորհրդածէ բարեպաշտօրէն.
«Իսկ տեսեալ Յիսուսի, զսեռականն ի
տեղուջ ուղղականի եղեալ է զեղեցկա-
պէս, զի գտեսանումն Յիսուսի բացայայ-
տէ, որ է բարեպէս»:

8. - Հուսկ, նմոյշ մը Ոսկանի լատի-
նարան հայերէնէն (էջ 40-41).

«Զի՞նչ է բան. Բան է շարժմանութիւն
բառից, առ ի բացատրել զայլ իմն իրա-
կութիւն զայլմէ էութենէ: Իսկ այն իրա-
կութիւն՝ կա'մ է ելոյ, կամ կալոյ, կամ
տալոյ, կամ ներգործելոյ, կամ արտա-
գործելոյ, կամ կրելոյ, կամ խառն:

Ընդէ՞ր ամենայն գործարարութիւն, ո-
րոյ է ներգործութիւնն՝ դի ճանաչանա-
ւարում: Քանզի իր եւ կամ էութիւն, յոր-
մէ ասի ներգործութիւն, եւ կամ է պատ-
ճառ իրակութեան, զնի նանուանաւո-
րում, զոր կոչեմք ուղղական:

Ընդէ՞ր բայ ընդ անուանաւորի համա-
ձայնի միշտ: Միշտ համաձայնի իրակու-
թիւն ընդ այնմ՝ որոյ է իրակութիւն.
վասն այսորիկ անուանաւոր ընդ բայի ա-
տողի զիրակութիւն համաձայնիլ պարտի,
ներ զիմում եւ թուում. որպակ՝ ես սի-
րեմ, դու սիրես, Պետրոս սիրէ. մեք սի-
րեմք, դուք սիրէք, նոքա սիրեն: Այսպէս
արտացես ներ այլոց ամանակաց բանից:

Քանի՞ք են՝ ոչք ի բաց բառնին յայսմ
կարգաւորութեանէ. այսինքն՝ անբրեւոյթք
եւ անդիմաւորք»:

Գ Ր Կ Ո Ւ Կ
Կարեօր Հանապարտէան:
Ներում կայ գարունա
կեալ
Պ Ա Ր Զ Ա Տ Օ Ս Մ Բ .
Լ Ո Ւ Ս Ն Ա Յ Ո Յ Ց .
Եւ այլ մանրամասնաբար բան
'Ի Հայրապետութեան Տեառն
Յայօբայ կաթողիկոսի
Սբէոյ Էջմիածնի:
Եւ վերակացութեան Ոսկանայ
Երեանցւոյ բանի սպասաւորի:
Յիսուս
'Ի Բարսիլիայ:
Ներ թուոյ վերջին 1673 Միտի 30
Իսկըստ Հայոց ԵՃԻՄ Արաց. 18:

ՏԻՏՂՈՍԱԹՆԵՐԹ ՊԱՐՁԱՏՈՒՄԱՐԻ
(Բնկ. մեծ. 7x10 կրգմ.)

* * *

Ահա կատարեալ լատինարան հեղինակ մը: Եթէ այս քերականութեան պատրաստութեան թուականին նայինք՝ Ոսկանի լատինարանութիւնը շուրջ 40 տարի աւելի կանուխ է քան Յ. Հոլովի յայտնութիւնը: Հոլով այլեւս քիչ բան ունի աւելցընելիք՝ ամբողջացնելու համար լատինարան հայերէնի կազմուածքը:

Ոսկանի երէց աշակերտակիցը՝ Սիմէոն Զուգայեցի, որ քերականական ու փիլիսոփայական գիտելիքներով հմտացած անձ մըն էր եւ մեծ համբաւի տէր, իր քերականութեան մէջ՝ շատ հեռու մնացած է այսպիսի ծայրայեղ լատինարանութիւններէ, թէեւ կը կրէ յունարան դրուորոցի ծանր հետքերը: Այդ քերականութիւնը ձեռագիր մնացած է ամբողջ դար մը, ու տպագրուած է հեղինակին մահէն շատ ետք. չունի Ոսկանի ու մանաւանդ Հոլովի քերականութիւններուն գիտական բաժանումները, բանաձեւումներն ու մեթոտը: Տպագրական արուեստով ալ՝ շատ վար է Ոսկանի հրատարակութեանէն:

Ի՞նչքան տարբերութիւն երկու դասընկերներու միջեւ: Տարբեր հոսանքներու ներկայացուցիչներն են, արդարեւ: Ոսկան շատ բան իւրացուցած էր Փիրոմարիէն, որուն ջերմ հիացող մը եղած էր սկիզբէն: Ասկէ՝ լատինարանութեան այս յարումը:

Ըսողներ կան՝ թէ Ոսկան, իր տպագրական դործունէութեան ընթացքին, գիտամբ ընդգրկեց լատինարանութիւնը, Եւրոպայի կրօնական շրջանակներու համակրանքը շահելու գիւտանալիսութեամբ, յատկապէս՝ որպէսզի յաջողէր ի կատար հասցնել իր մեծ երազը, Աստուածաշունչի տպագրութիւնը, եւ ո՞վ գիտէ... նաեւ զբամական նպաստներ գտնէր:

Անշուշտ այս հարցը մեր լեզուական կամ քերականական պրպտումներու մարդէն շատ հեռու է. այնուհանդերձ, կը կարծենք թէ այդպիսի մտածելակերպ մը

հեռու է նաեւ Ոսկանի հոգիէն, և հակոտնեայ՝ անոր նկարագրին:

Ոսկան լատինարանութիւնը սերտած էր Եւրոպա գալէն երեսուն տարի առաջ, երբ տակաւին մտքէն իսկ չէր անցընէր՝ թէ Աստուածաշունչ պիտի տպագրէր օր մը:

Եւ այդ Աստուածաշունչը պիտի կրէր լատինարան տարազ:

Ոսկանի Աստուածաշունչի լեզուն

Ոսկանի Աստուածաշունչն ալ, դժբախտարար, զերծ չմնաց լատինարան արդեցութեանէ:

Գիտենք թէ Ոսկան ամբողջապէս նոր թարգմանած է Եզրի Դ. գիրքը, ինչպէս նաեւ Իմաստութիւն Յեսուայ որդւոյ Սիրաքայ:

Աստուածաշունչի յիշատակ արան էն կ'երկրակացնենք՝ թէ Ոսկան տեսած է այդ գրքերուն հայերէն հին թարգմանութիւնները, որոնք՝ սակայն՝ պակասաւոր էին, գրեթէ ծաղկաքաղի ձեւով: Օղտադործած է դանոնք, լրացուցած է թերին՝ լատին թարգմանութեան վրայէն, եւ հինէն հասած մասերն ալ կրկին թարգմանած:

Ոսկան, այդ աշխատանքի ընթացքին, լիով դործադրած է իր քերականութիւնը, զոր երկար ուսումնասիրեցինք քիչ առաջ, եւ մեր նախնեաց ոսկեղէն էջերուն քով՝ գետեղած է խորթ ու խրթին լեզու մը:

Եթէ Աստուածաշունչի տպագրութիւնը իսկապէս մեծ յաղթանակ ու հանդրուան մը եղաւ մեր մշակութի պատմութեան մէջ, դժբախտարար այդ յաղթանակը նոյնքան փայլուն չեղաւ՝ լեզուական տեսակէտով:

Չենք ուզեր հոս դատապարտել ու քնննադատել այդ մեծ վաստակաւորը. գիտենք ու համոզուած ենք՝ թէ Ոսկան ուղղամտօրէն կը գործէր, իր դարու բարձր լեզուն կ'ուզէր օգտագործել՝ ի սպաս Աստուծոյ խօսքին եւ հայ Եկեղեցւոյ. դժբախտարար չունէր քաջամուտ առաջնորդներ հայ լեզուի պատմութեան:

Մեր յաջորդ տողերով կ'ուզենք ներկա-

յացնել Ոսկանի թարգմանութենէն օրինակներ, քաղելով նախ այն մասերէն՝ որոնց ոսկեղանները չկայ կամ կորսուած է:

Պիտի տանք հուսկ նաեւ նմուշներ այն մասերէն՝ որոնց համապատասխան հին թարգմանութիւնը կայ, բայց Ոսկան ուղղած է նոր թարգմանութիւն մը տալ, թեւեւ միաձեւութիւն մը ստեղծելու բարի նպատակով:

Անշուշտ մեր թուած օրինակները՝ փոքրիկ մաս մը միայն կրնան ներկայացնել այն հսկայ ծովին, հազիւ հինգ առ հարիւրը իրականութեան. բայց կը համարենք հաւաքած ըլլալ ամէնէն յատկանշականները. բոլորն ալ Սիրաքի գրքէն: Կ'ընդգծենք լատինարան մասերը:

- Բ. 3. Ի սիրա թագաւորաց ներաճի:
- 6. Մի՛ անտես արասցես զմարդ դարձուցանող զինքն ի մեղաց:
- 7. Մի՛ քամահեր զմարդ բն ծերութեան իւրում:
- 14. Մի՛ ներհակ կացցես յերեսս բշխամանողի:
- 15. Մի՛ տար փոխ անն կգորագունի՝ քեւ:
- 22. Մի՛ ամենայնի մարդոյ գիտորհուրդ քո յայտնեցես:
- 22. Մի՛ գուցէ ներքերիցէ զնորհակալութիւն սուտ:
- ԼԲ. 27. Յամէնում գործում քում հաւատոյ ի հաւատոյ անձին քոյ:
- ԼԳ. 4. Որ զհարցումն բացարդէ՝ պատրաստէ զբան... եւ շարապակեցէ գմակացութիւն, յայնժամ պատասխանեցէ:
- 6. Չի սանձարձակ՝ այսպէս եւ բարեկամ կատակօղ, ենք ամենայնի հեծնողի խինջոյ:
- 12. Եւ առ ինքն շարաբերեաց:
- 15. Ներհակ չարի բարին է, եւ ներհակ մահու՝ կենք:
- ԼԿ. 1. Եւ ես գրարեկամութիւն շողկապիցի:
- 6. Մի՛ անյիշելի Եղեցիս նմա ներ փարբամութեանց քոց:
- 19. Եւ ներ սոջա ամենեցուն աղաչեալ գիտորձբալն:
- 27. Այր իմաստուն լնանիցի օրհնութեամբք:
- 28. Կենք անն ներ բուռչ աուրք:
- ԼԸ. 37. Ոչ ներաշրջին եւ յեկեղեցիս ոչ արտակայրեցէ:
- 39. Այլ գտակզուած մշտնջենաւորի հաստատեցեն, եւ մաղթանք նոցա ներ իրակութեան արհեստի, յարմարօղ գանձինս իւրեանց, եւ գնեղէ յօրէնս քարձրելոյն:

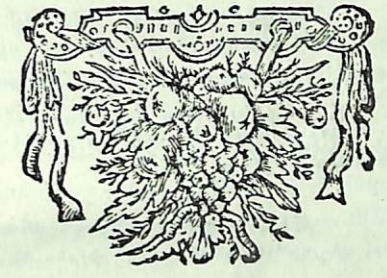
ԳԻՐԿ ԱԳՕԹԿՑ

ՍՐԻՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

Նարեկացւոյ արարեալ:

Տպագրեցեալ ներ գործարանում սրբոյ Լ. Չմիածնի, և սրբոյն Սարգսի զօրավարի:

Դի հայրապետութեան տեառն Յակօբայ. և ՚ի Թագաւորութեան Քրիստոսապսակի և բարեպաշտ արքայի Լուդովիկոսի. վերակացութիւն և հոգաբարձութեամբ և ծախսւք Ոսկանայ վարդապետի և եպիսկոպոսի երևա նեցւոյ:

Ի Տարախչիայ:
Թ ունին փշի. 1673. և ապրիլի. 23:

ՆԱՐԵԿԻ ՏԵՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ
(ԲՆԿ. մեծ. 9,5x14,5)

- ՆԲ. 10. Մի՛ գուցէ ընդ ան յարամացեալ արուագնացէ, եւ սուղարար ամուլ բացքիւեցի:
- Գ. 29. Չուսումն իմաստութեան եւ մակացութեան զրեաց ներ այսմ նիւղում Յեսու որդի Սիրաքայ Երուսաղէմացի, որ վերանորոգեաց զեմաստութիւն...:
- 30. Երանելի է որ ներ այսոցիկ բանից յարամայ, որ զնէ գտտա ի սրտոջ իւրում... զի լոյս Աստուծոյ լնբացանես է նորա:
- ՄԱ. 33. Համեմատեցէ ընդ ձեզ քարց արծաթայ. եւ զպարանոց մեր ենքարկէ՛ք ընդ լծով. եւ ընկալցի անձն ձեր զխրատ. զի ներ մերձաւորում է գտանել զնա:
- 36. Աստուացարուք գմակացութիւն ներ բուռն բազմում արծաթոյ:

Ո Ս Կ Ա Ն

Ս Ի Ր Ա Ք

Ո Ս Կ Ե Դ Ա Ր Ե Ա Ն

Ա. 25. Արմատ խմաստաբեկան է երկնչիլ ի Տեառնէ, և ոտք նորա երկարաձիգք:

Ա. 29. Մինչև ի ժամանակն տեւէ համբերօղն, և յետոյ վերատրուքիւն քաղցրութեան:

Ա. 39. Եւ բացայայտեցէ Տէր զծածուկն քո, ի մէջ ժողովարանի կոխան արացէ զքեզ...:

Բ. 5. Զի ի ներ կողմ փորձի ոսկի և արծաթ. իսկ մարդիկ ընդունելիք ի բազում խոնարհութեան:

Գ. 7. Որ պատուէ զհայր իւր՝ կեցցէ կենօք երկայնագունիւք:

Թ. 25. Ահաւոր է ներ քաղաքոյ իւրում այր լեզուանի, և վտանհն ի բանի իւրում՝ ատելի և զիցի:

ԺԲ. 1. Եթէ բարեբարեցես՝ զիտեա՛ որոյ աբացես. և եղիցի շնորհ ներ բարեաց քոց բազում:

ԺԲ. 8. Ոչ ճանաչի ներ բարեաց բարեկամ, և ոչ ծածկի ներ չարեաց թշնամի:

ԺԳ. 3. Ո՛ր կաղորդակցեցէ զկաթսայ ընդ պոտոյ, զի յորժամ ընդհարցին՝ փշբեցին:

ԺԳ. 4. Փարթամն անիրաւարար զործեաց և մոմոայ:

ԺԳ. 6. Թէ ունիս՝ շարակեցցէ ընդ քեզ, և ունայնացուցէ զքեզ, և ինքն ոչ ցաւեցի:

ԺԶ. 7. Ի ժողովարանի մեղանշողաց բորբոքեցի հուր, և ի ցեղում անհաւատում վառեցի բարկութիւն:

ԻԵ. 34. Մի՛ տացես ջրոյ քո արտահանումն:

ԻԶ. 4. Նամէնում ժամանակի երեսք նոցա զլարթք:

ԻԶ. 27. Եւ որ արտաբերանայ յարգարութենէ առ մեզս, Աստուած պարտատեաց զնա ի նիղակս:

ԻԷ. 2. Ի մէջ շարագուրքեան քարանց սանտերք մխին:

ԻԷ. 10. Թռչունք առ իւրեանց նմանիս շարագայիմ. և ճշմարտութիւն առ այնոսիկ որք զործեն զնա՝ վերադառնան:

Արմատ խմաստաբեկան երկնչիլ ի Տեառնէ, և ոտք նորա ընդ երկայն աւուրս:

Առ ժամանակ մի յանձին կալցի երկայնամիտն, և յետոյ վերստին տացէ նմա ուրախութիւն:

Եւ յայանեցէ Տէր զպաղանիս քո, և ի մէջ ժողովրդեան կործանեցէ զքեզ...:

Զի ի հուր փորձի ոսկի. և մարդ ընտիր ի լոյս ստառապանաց:

Որ փառաւորէ զհայր՝ երկայնակեաց լիցի:

Ահաւ է ի քաղաքի իւրում այր լեզուանի, և որ յանդուզն է բանի իւրով՝ ատելի եղիցի:

Եթէ բարի աւնիցես՝ զիտեա՛ ում աւնիցես. և եղիցին շնորհք բարեացն քոց:

Ոչ երեւեցի ի բարիս բարեկամ, և ոչ թափեցի ի վիշտ թշնամին:

Զի՛նչ հաղորդ էցէ պոյսն ընդ կաթսայի, սա ընդհարկանի և նա փշբի:

Մեծատունն զրիկեաց, և նոյն ցանուցու:

Եթէ ունիցիս ինչ՝ կենակից քո լինի, և զքեզ բամեցէ և նմա ոչ ցաւիցէ:

Ի ժողովս մեղաւորաց վառեցի հուր, և յազդ անհաւան տոչորեցի բարկութիւն:

Մի՛ տար ելս ջրոյ:

Յամենայն ժամանակի զէմք զուարթք:

Եւ որ անդրէն դարձաւ յարգարութենէ ի մեզս, Տէր պարտատեաց զնա ի սուր:

Ընդ մէջ կցուածի քարանց՝ վարեցի ցից:

Թռչունք առ իւրեանց նմանիս զպաղանիս. և ճշմարտութիւն առ զործելիսն նորա զարձցի:

Բայց Ոսկանի լատինարան հայերէնը միայն Սիրաքի կամ Դ. Եղբի մէջ չէ որ երեւան կու գայ, այլ կայ աւելի ծանրը:

Ամբողջ Աստուածաշունչը ծայրէ ծայր ենթարկուած է քերականական զրաքննութեան, և ներմուծուած են լատինարան աստվիւններ, հորովակերպեր ու բայածեւեր: Այս նպատակով կարգացած ենք ամբողջ Ծննդոց զիրքը, և հաւաքած ենք ինչ որ խորթ ենք գտած հին թարգմանութեան: Ահա մեր անդրադարձութիւններէն զլիւարները:

1. - Եւ լծորդութեան կրաւորականի աներեւոյթները միշտ զրուած են իլ (դասականը կը սրահանջէ ել):

- անկանիլ - ԺԹ. 26:
- աշխատիլ - ԽԹ. 15:
- ապրիլ - ԺԹ. 19:
- բնակիլ - ԺԳ. 6, ԺԹ. 9, 30, ԼԴ. 22:
- երեւիլ - ԼԴ. 30:
- գերծանիլ - ԺԹ. 19, 22:
- ընդունիլ - Գ. 11:
- լինիլ - Ա. 17, Ժ. 8, ԺԷ. 7, ԺԸ. 11, ԼԴ. 22, ԼԹ. 10:
- լիսիլ - ԺԷ. 22, ԺԸ. 27, 29, 31, ԼԷ. 4:
- ծնանիլ - Գ. 2:
- կանգարտիլ - ԼԶ. 7:
- կասանիլ - Խ. 13:
- մեկնիլ - Ա. 6:
- մլոխարիլ - ԼԷ. 35:
- ունիլ - ԽԵ. 1:
- սփռիլ - ԺԱ. 4:
- վախճանիլ - ԻԵ. 32:
- տանիլ - ԻԴ. 43, ԼԷ. 32, ԼԸ. 22, ԽԵ. 23:
- փախչիլ - ԼԵ. 1, 7:

Ասոնց նման, նաեւ Նոր Կտակարանին մէջ, պատահարար նկատած ենք:

- ագանիլ - Ղուկ. ԻԳ. 29:
- բազմիլ - Ղուկ. ԻԳ. 30:
- լինիլ - Մտ. Ե. 13:
- լիսիլ - Ղուկ. ԻԳ. 15:
- մատնիլ - Ղուկ. ԻԳ. 7:
- մկրտիլ - Մտ. Գ. 13, 14:
- շրջիլ - Մկ. ԺԲ. 38:
- ունիլ - Մկ. ԺԳ. 48:
- չարչարիլ - Ղուկ. ԻԳ. 46:
- վախճանիլ - Մտ. Բ. 19:
- փախչիլ - Մտ. Գ. 7:
- փորձիլ - Մտ. Գ. 1:
- քարոզիլ - Ղուկ. ԻԳ. 46:

2. - Եւ լծորդութեան կրաւորականին Մհմ. անկատարի եղակի գ. զէմքը զըրուած է իւր (դասականը՝ էր):

գտանիւր - Ե. 24, ԽԱ. 54:
Նմանապէս Նոր Կտակարանին մէջ, պատահարար նկատած ենք:

- երեւիւր - Մտ. Բ. 13, 19:
- կոչիւր - Մտ. ԻԲ. 47:
- մատնիւր - Ա. ԿրճԲ. ԺԱ. 23:

3. - Ուտեմ բայի Մհմ. կատարեալի և ապառնիի նոր ձևեր են:

- կերի - Գ. 12, 13, ԻԷ. 33, ԼԱ. 38:
- կերեր - Գ. 11, 17:
- կերիմ - Գ. 6, ԺԴ. 24, ԺԸ. 8, ԺԹ. 3, ԻԳ. 54, ԻԶ. 30, ԼԱ. 46:
- կերից - ԻԷ. 4, 7, 25:

Ասոնց դասական ձևերն են կերայ, կերար, կերան, կերայց, կերայք:

4. - Եւ լծորդութեան Մհմ. կատարեալի յոյնակի բ. զէմքը զրուած է միշտ իք, փոխանակ էք ըլլալու: Օրինակները կը շարենք ոչ թէ այրուբեանական շարքով, այլ հանդիպումի կարգով, միշտ Ծննդոց զրքէն:

- ատեցիք - ԻԶ. 27:
- կալածեցիք - ԻԶ. 27:
- արարիք - ԼԴ. 30, ԽԲ. 15, 36, ԽԴ. 5, 15:
- կատուցիք - ԽԳ. 6:
- պատմեցիք - ԽԴ. 6:
- ասացիք - ԽԴ. 27, 29, ԽԴ. 10, 28:
- կատուցիք - ԽԴ. 4:
- գործեցիք - ԽԴ. 5:
- վաճառեցիք - ԽԵ. 4, 5:
- առաքեցիք - ԽԵ. 8:
- տեսիք - ԽԵ. 13:

Նոր Կտակարանէն կարելի է յիշատակել հետեւեալները:

- ածիք - ՅՆ. Է. 45:
- արարիք - Մտ. ԻԵ. 40, 45:
- արբուցիք - Մտ. ԻԵ. 35, 42:
- զգեցուցիք - Մտ. ԻԵ. 36, 43:
- ժողովեցիք - Մտ. ԻԵ. 35, 43:
- կերիք - Յովհ. Զ. 26:
- տեսիք - Մտ. ԻԵ. 36, 43:

5. - Մհմ. կատարեալի եղ. գ. զէմքը երբ միավանկ է, առջեւը կը կրէ միշտ է

ԱՆԿՈՐՆՉԵԼԻ ՎԱՍՏԱԿ ՄԸ

Պատմութեան մեծատառ յուշամատեանին մէջ կը հանդիպինք յաճախ անուն մը անմահացնող դորձերու, եւ բնազդաբար հարցում մը կը ծագի մեր մէջ. ի՞նչ է դադանիքը անոնց մեծութեան, եւ ի՞նչ է անոնց նշանակութիւնը՝ հանրութեան մը կեանքին մէջ:

Այս հարցադրութիւնն է, որ կու տայ իր բուն դիմագիծը պատմական դէպքի մը ողբերգութիւն. ո՛չ անցեալի վերջիչում մը լսի, այլ փնտռուք մը ողբերգութեան վերջին մէջ՝ պատմութեան ընթացքը լուսաւորող մնայուն արժէքի մը: Պատմութիւնը յաջորդութիւն մը չէ ընդհատ եւ անհարգ վայրկեաններու: Այս յարատեւ յաջորդականութեան վրայ ծաւարող ճառագայթումի գորութիւնը կու տայ մեզի իրական արժէքաւորումը մարդկային արարքի մը մեծութեան. արարք մը՝ որ չըջագծուած ու կղկղացած չէ զինք սահմանող վայրկեանէն:

Մեր պատմութեան բեմին վրայ յաջորդած են իրարու՝ անյազ բռնութիւն եւ հալածանք, մեր ազգային գոյութիւնը հանդիսացած է անծայր ասպարէզ մը հայրենաքանդ աւերներու եւ արիւնի: Բայց ո՛չ մէկ կացութիւն, ո՛րքան ալ ողբերգական եւ անհնարին, ո՛չ մէկ սպառնալիք՝ թէ եւ մահուան արհաւիրքով մրտած, չեն կրցած հայը վրիպեցնել երբեք քաղաքակրթութեան եւ հաւատքի լուսաւոր շաւիղներէն. ան քայսած է միշտ ուղիւ, քայսած՝ աներկիւղ եւ անվեհեր: Հոգեկան այսպիսի կորով մը յաճախ գերմարդկային գոհոգութիւններ արժած է: Բայց ճիշտ կեանքի տարաբախտ պայմաններու եւ հոգեկան սլացքի այս անբացատրելի կարծես հակասութիւնն է՝ որ դասական ողբ-

երգութեան մը վեհութեամբ կ'օժտէ մեր ազգեկէզ պատմութիւնը եւ անդիմադրելի հմայք մը կու տայ անոր, կը շքազարդէ զայն մարդկային կեանքի բարձրագոյն արժէքներով: Միեւնոյն հակասութիւնն է նաեւ, որ կը ցուցադրէ իրենց հարազատ եւ անդնահատելի տարողութեան մէջ՝ անդու ճիշտը եւ հերոսական ձեռնարկները լուսամիտ անձերու կամ հասարակութիւններու՝ մշտապա պահելու համար հայ ժողովուրդի գիտակցութեան մէջ անվազորդայն արժէքները մշակոյթի եւ կրօնքի: Ճիշտը՝ որոնք շատ անգամ վսեմ տեսլականի մը ի խնդիր հէքեաթային արկածախնդրութեան մը կերպարայր կ'առնէին:

Այսօրինակ անձերու լուսապսակ հոյլին կը պատկանին անտարակոյս անոնք՝ որ տղադրութեան արուեստին մեր մէջ բռնաջին սկսողները եւ ծաւարողները եզան: Անոնք ապրեցան ու գործեցին հայ կեանքի ամէնէն աւելի տիրամած շրջանի մը, մեր պատմութեան ամէնէն աւելի աննպաստ պայմաններուն մէջ: Բռնատիրուած ու գրկուած ազգային անկախութենէ, մեր մշակոյթն եւ լեզուն վրտանդուած օտարամոլ հոսանքի մը ազճատիչ ազդեցութիւններէն, մեր գոյութիւնը իրբեւ ազդ չէր տարբերել թափառական ժողովուրդի մը անկայուն եւ անապահով վիճակէն: Միակ միջոցը՝ որ կը մնար պահպանելու վերոյիշեալ արժէքները՝ ծաւարումն էր գիրին ու գիրքին, այն գիրքերուն մանաւանդ՝ որոնք դարբով անունդ ջամբած էին հայ ժողովուրդին, կեանքի եւ լոյսի հորիզոններ դժած՝ անոր աչքերուն, դարբնած՝ անոր նկարագիրը, խրախուսած՝ քայլերը: Այս մը-

տահոգութեամբ է որ կաթողիկոսներ՝ սկսեալ Սարմատեցիէն, փոխանցած էին իրարու Աստուածաշունչի տղադրութեան փափաքը իրբեւ կտակ, եւ նոյն մտահոգութեամբ է որ Ռսկան Վրդ. կը ստանձնէր, Յակոբ Զուգայեցի կաթողիկոսի հըրահանգով, անոր գործադրութեան հոգը, կը պանդխտէր օտար ափունքներ, թափառական ու աղերսագոչ, մերժուած եւ յոգնարեկ, ստիպուած դիմադրաւելու կամակոր ու մաշեցուցիչ արդելքներ: Իր յանդուզն ծրագրին իրականացման ճամբուն մէջ՝ իրբեւ միակ գորալիւ կը դրուէր ի՛ր իսկ սրդադատեայ կամքը՝ նուիրուելու դադափարի մը սիրոյն, որ դրուած էր ամբողջ իր էութիւնը: Չորս տարիներու թափառումէ եւ յամառ աշխատանքէ մը ետք՝ մարմին կ'առնէր հուսկ այնքան ատենէ ի վեր փայփայուած երազը, անթառամ պտակ մը հիւսկոյլ վարդապետին քրտնաթոր ջանքերուն:

Ռսկան Վրդ. ի վաստակը վեր է ամէն տարակարծութենէ. չի կրնար խնդրոյ ատարկայ դառնալ՝ երբ նոյնիսկ մէկը ճըշմարտութենէ զուրկ կը համարել Յաւիտենական մատենին մէջ բարբառող կեանքի եւ յոյսի պատգամը: Կարելի չէ արդարեւ ուրանալ թէ Ռսկան Վրդ. ի հրատարակչական գործունէութիւնը՝ բազմադէմ ու բազմածաւալ, վճռական մղում մը տըրու հայ տղադրական արուեստին: Իրու մո՛ղ է որ հայ տղադրութիւնը կը սկսի առնել կազմակերպուած ու ծրագրուած գործունէութեան մը հանգամանքը: Տարրական իրողութիւն մըն է՝ թէ ինչպիսի բնական զեր մը կատարած է եւ կը կատարէ ազգերու մշակութային յեղաշրջումին մէջ տղադրութեան գիւտը: Յեղաշրջումի իսկութեան մէջ. որովհետեւ դադափարն է ժողովուրդներու կեանքը յեղաշրջող մեծագոյն ազդակը. ան է որ կը ծնի մըշակոյթներ, եւ մշակոյթը ժողովուրդի մը գիմագիծը կը կերտէ. դադափարն է, որ կը գեկափարէ պատմութեան ընթացքը: Տղադրութիւնը առաջնակարգ եւ ան-

փոխարինելի միջոցն է դադափարներու փոխանցման եւ ծաւարումին: Ահա, այսպիսի ձեռնարկի մըն է, որ զարկ կու տային Ռսկան Վրդ. եւ իրեն նման յոգնափայտակ երախտաւորներ:

Բայց կարելի չէ նաեւ մոռնալ թէ պատմական արարքի մը արժէքը կը յարարելի ոչ թէ զիտողի մը անձնական տեսակէտներուն եւ ընտրանքներուն, այլ ժողովուրդի մը կենսական շահանքներուն ընդառաջ ելլելու ոյժին: Տեսանք թէ Աստուածաշունչի տղադրութեան ծրագրը ճընունդ կ'առնէր ճիշտ այսպիսի կենսական մտահոգութեան մը ստիպողութենէն: Հայ ժողովուրդի հաւատքին ներշնչարանը, անոր ազգային ինքնութեան խորհրդանիշն էր անիկա, իմաստութեան եւ փորձառութեան, արուեստի եւ մշակոյթի գլուխ գործոց մը՝ զիտուած նոյնիսկ լսկ մարդկային տեսանկիւնէն:

Ռսկան Վրդ. ի Աստուածաշունչը կոթողային իրադործում մը պէտք է նկատել իր ժամանակին համար: Թերութիւններ կան անշուշտ, եւ չէին կրնար չըլլալ: Ամէնէն ցաւալին այսփոխած ըլլալն է մեր Նախնիքներու ոսկեղէն լեզուն: Բայց իրբէք, իր ժամանակին յանցանքն էր ատիւնը, իր ժամանակի մտայնութիւններուն, կա. իր ժամանակի մտայնութիւններուն, որոնք այնքան ազիտարել եղան ոչ միայն անոնք ու մշակոյթին, այլ նոյնիսկ մեր լեզունն ու մշակոյթին, այլ նոյնիսկ քրիստոնէական սիրոյ եւ միութեան դատին:

Ռսկան Վրդ. մեռաւ տխուր պայմաններու տակ: Հեռու՝ հայրենիքէն, հայրենի երկնքին կարօտով ազգեկէզ, դաւաճանուած ու վշտարեկ, գրեթէ քարտեալ մը. թաղուեցաւ անանուն եւ անծանօթ: Իր բացած տղարանն ալ՝ անհատուած գոհոգութիւններով, քիչ տարիներ ետք փակուելու պիտի դատապարտուէր: Չունեցաւ ուլու պիտի դատապարտուէր: Չունեցաւ քարի կտոր մը՝ իրբեւ չիրիմ, որուն վըրայ գրուէր իր անունը, քանի որ ան կապուած է անջնջլիօրէն հայ տղադրութեան եւ մշակոյթի պատմութեան:

ԵՂ. ԼԵՒՈՆ ՍՐԿ. ԶԷՔԻՅԱՆ

լակահնութեան ծոցը: Ռուբէն Դարբինեան, «Հայրենիք» ամսագրի վաստակաւոր խմբագրապետը, արդիւնք ունի որպէս քաջալերիչ՝ Համաստեղի սկզբնական շրջանին: Մենք այսօր կրնանք իրեն պարտիլ՝ այն ինչ որ եղաւ Համաստեղ եւ տուաւ հայ գրականութեան: Բայց նախ քան «Հայրենիք»-ի հետ կապուելը, Համաստեղ «Փիւնիկ» եւ «Նաւասարդ» թերթերու մէջ (Միացեալ Նահանգներու հայ գրական հանդէսներու փորձեր՝ 1918-1920-ի ատենները), կ'երեւի աննշան զբոսածքներով, արձակ ու չափածոյ բանաստեղծութիւններով: Ան դեռ չէր գտած իր բուն հունը:

ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐԸ

Համաստեղ նախ կը նետէ ինքզինքը լանաստեղծութեան գիրկը, տալով վկայութիւն իր գերզգայնիկ հոգեկանին եւ «գեղեցիկ» իր պաշտամունքին. բայց որովհետեւ ան տակաւին կը խարխափէր մութին մէջ՝ փնտռելով ձեւը իր արտայայտութեան, անոնք չեն ստած ձեւական կատարելութիւն եւ արդիւնք են վայրկեաններու ներշնչումին, առանց մեթոտիկ ու լուրջ աշխատանքի: Իր անդրանիկ գրութիւններն եղան. Ստուերներ («Հայրենիք» օրաթերթ, 1917, 15 Դեկտ.) տխուրսով, գողտրիկ էջ մը, որ անդրադարձութիւն մըն է կեանքին, որ հազիւ սկսած՝ կը խոնարհի իր արեւմուտքին: Կ'արժէ ծանօթանալ այս կտորին.

ՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

- Երազն ի՞նչ է, մայր:
- Լոյս ստուերն է կեանքին, գաւակս, որ գիշերը լուսնը կիւն տակ կ'արտասուէ:
- Բայց, գիշերին մէջ աստղեր ալ կան, մայր:
- Աստղերը լուսաբեւ քիթեռնիկներ են, գաւակս, որ լուսնին շուրջ կը դառնան. կը դառնան, միշտ կը դառնան, Մինչեւ անոնց քեւերն այրի՝ Աստղներ դառնան:
- Ա՛, մայր, քիթեռնիկ մը այրեցաւ:
- Կ'այրին, կ'իյնան, արշալոյսի կարմիր շեմքին, կը բափին, գաւակս, Մինչեւ արեւն անոնց սիրող սիրտն ալ այրէ:

— Ի՞նչ աղուոր է, ի՞նչ ալ սիրուն, մայր, Տե՛ս, արեւը ծովուն մէջէն, փրփուրներէն կը [ցարի:
— Շուքիդ նայէ՛, գաւակս, դէպ'արեւմուտք կ'երկարի: [կարի:

Բայց, ասիէ առաջ ունի ուրիշ երկուստանաւորներ ալ, ստորագրուած մին Համաստեղի, միւսը Համաստեղ, որոնք շատ հաւանաբար իր կեղծանունին, տակաւին իր վերջնական կերպարանքը չստացած ձեւերն են. Համաստեղի կ'զրբը ակնարկութիւն է անշուշտ իր կեղծանունի մահնունին առաջին տառին: Այս կեղծանուններով ստորագրուած ստանաւորներն են. Երքանի մեհեանն հաւատքին (ստորագր. Համաստեղ, «Հայրենիք» օրաթ. 1917, Նոյեմբ. 10), եւ Երեք ջահերը բոսոր (ստորագր. Համաստեղ, «Հայրենիք» օրաթ. 1917, Նոյեմբ. 24): Այս վերջինը ունի փափուկ զգացումներու գեղեցիկ համագրութիւն մը, ներշնչուած ջարդերու ահաւոր պատկերներէն, զորս ինքը հեռուէն միայն ապրած է: Կտորը, թէեւ նմանութիւն մըն է Դ. Վարուժանի «Առկայծ ճրագ»ին, սակայն կը պարունակէ արտայայտութեան, այլապէս ինքնատիպ կոչուելու նորութիւններ.

«Կոյս, ալ վառէ՛, կարմիր ջահը երազիս, Եօք աստղերով, Եօք կոյսերու հաւատով, Եւ բող հոսող մերկուրիւնդ ծուփ առ ծուփ Հասնող լոյսին շողերու հետ արիւնի:
Կոյս, ալ վառէ՛ արծաթ ջահը հաւատքիս, Եօք կանքեղով, Եօք բուրվառի հաւատով, Եւ բող ծաղկին ծննդաներուն հետ հնչուն՝ Նուռ շրթներուդ ծիծաղները հեքանոս:

Կոյս, ալ վառէ՛, աստղահիւս ջահը կեանքիս. Արիւնի այս վերջալոյսին տօնական, Օ՛ն, կոյս, պարէ՛ լուսնը կիւն հետ դարձադարձիկ Եօքը հարսի՛ Եօքը ֆօղով քափանցիկ:

Ա՛լ դադրէ՛, կոյս, վառելէ. Ձի հաւատքիս տանարին Ուխտի եկող աստուածներու սեղանին Գիւնին արիւն է դարձեր:

Ա՛, ա՛լ դադրէ, մի՛ վառեր. Ձի աստղերը խորհուրդի պէս խաչուեցան, Ինչպէս խաչուող լոյս հոգիները ցեղիս:

Ա՛ ա՛լ դադրէ, մի՛ վառեր. Ձի աչքերուդ մէջ արդէն Արիւնի ծով մ'է պողեր:
Ու երազի ու հաւատքի ու կեանքի երեք ջահերն համարի պէս մերկ, անֆօղ՝ Արիւնի մէջ մարեցան:

Յաջորդ տարին, նոյն թերթին մէջ տըւած է արձակ բանաստեղծութիւն մը՝ Ստուերներ («Հայրենիք» օրաթ. 1918, Փետր. 9) եւ յետոյ քնքուշ ստանաւոր մը վերջալոյսի ներքեւ խորագրով («Հայրենիք» օրաթ. 1918, Ապրիլ 13): Յաջորդաբար «Փիւնիկ» ամսագրին մէջ ստորագրած է աւելի թիւով կտորներ, այսպէս՝ զարձեալ Ստուերներ վերնագրով («Փիւնիկ», Ա. տարի, 1918, թ. 1) արձակ բանաստեղծութիւն մը՝ որ սուղ ու արտամութիւն է. Չարչարուած մերկուրիւններ (անդ, 1918, թ. 3), լուսնկայի տակ գլշերային խորհրդածութիւն մը. Ծովու սեսիլներ (անդ, թ. 5), ուր արդէն ստանաւորը կ'ստեղծէ ներդաշնակ կլոսթիւներ. Եօքը իշխանուիկներ, թարգմանածոյ տոսած մը (անդ, 1918, թ. 6-7): Թափօրը, Ecce Homo, Սպիտակ գիշերներ (անդ, թ. 8-10). Դիւանաբը (անդ, 1918, թ. 11), ուր կ'երգէ Յիսուսի հրաշագործութիւնները արձակ բանաստեղծութեամբ. Ave Maria (անդ, 1918, թ. 12) խորհրդապաշտական պատկեր մը: Դարձեալ «Փիւնիկ»-ի մէջ կ'երեւին Անօթիները (1919, Բ. տարի, թ. 1), Գերեզմանափոքերը (անդ, 1919, թ. 3, 4), կեանքի ունայնութեան վրայ տոսամախօսական ձեւով գերբնորոշողական պատկեր. Նկարներ (անդ, 1919, թ. 6-7), կարճ բանաստեղծութիւն մը նկարչական խորքով, ուր կը պատկերացնէ Առաւօտը – Երեկոն – Գիշերը, պատտառի մը վրայ նետուած ցանուցիլը գոյներով. Սեւ կառուն (անդ, 1919, թ. 11). Մահուան տեսիլներ (անդ, 1920, թ. 1), ուր ջիւղ ու երանդ կը ցուցնէ. վերջալոյսի հետ (անդ, 1920, թ. 3), տոսամախօսութիւն մը, ներշնչուած գեղեցիկ աղջկան մը հիւժումէն. Անծագեղեցիկ աղջկան մը հիւժումէն. Անծաղի Եօք տանարը (անդ, թ. 4), որ զարձեալ

արձակ բանաստեղծութիւն մըն է կեանքի ու մահուան զաղափարին շուրջ: Խելագարի բուպայաքը (անդ, 1920, թ. 6-7), քնարական շունչով արձակ բանաստեղծութիւններ. նոյն նիւթը կը շարունակուի «Նաւասարդ» ամսագրին մէջ (1922, թ. 1). Կանաչ աչքերով աղջիկը («Նաւասարդ», 1922, թ. 2), «Փանթէզի» մը: Ասոնք են զլիսաւորապէս Համաստեղին նախափորձի շրջանին տուածները, բոլորն ալ գեղեցիկապէս ու զբաշտուն տղու մը արտայայտութիւններ, բայց տարտամ գիծերով, եւ գրեթէ միշտ նոյն նիւթերու կրկնութիւններով, որպէս արդիւնք այլապէս պահերու իր ներշնչումներուն, կեանքի ու սիրոյ յաւիտեանականորէն տանջող յուզումներուն:

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔԻ ՈՒՂԻՈՎ

Չուչացաւ, սակայն, Համաստեղ մտնելու իր իսկական մարդին մէջ, Շէն գիւղի հին օրերէնը («Հայրենիք» օրաթ., 1921, Մարտ 19) պատմուածքը, փայլակի մը պէս յանկարծ շողաց ու զբաւեց շատերուն ուշադրութիւնը: Հոն իր մանկական յուշերուն կռթնած, ապրեցուց իր գիւղին անցեալ մէկ գրուապը, ուր սակայն կ'երաշխաւորուէր ապագայ արուեստագէտ զրոյրը: Իր հոգւոյն մէջ նստած անմոռանալի խորհրդերը եւ շրջակայ գիւղերը, իրեն հետ փոխադրուած էին Ամերիկա: Այդ յուշերը իր մտքին անփոխարինելի գանձերը եւ ներշնչարանները եղան: Այդ հեռուոր գիւղերը, իրենց քարաշէն կամ հողաշէն հիւղերով, լեռներով ու արտերով, իրենց մարդերուն արիւնովը ու հոգեկան ապրումներով, մտահոգութիւններով, կռիւներով ու սէրերով չթողուցին զինքը: Ամերիկան բոլորովին խորթ պիտի դար իրեն, եթէ այդ յուշերը չապրէին իր մէջ, եւ եթէ, մանաւանդ, հոն չզրտնէր հայրենակիցներ, որոնց աւանդութիւնները կապուած ցեղին հետ, կապուած արիւնին հետ, չզօրացնէին զբաղէտին մէջ խորհուրդն ու պաշտամունքը գէպի հայրենի հօգը:

Կը զնահատուի իր անդրանիկ գրուածքը: Գնահատանքի բաժին ունի Շիրվան-զազէն ալ, որ նախընթաց տարին հանդիպելով Համաստեղին՝ Նիւ Եորքի մէջ, համոզած էր զինքը՝ չհեռանալու իր հողի պահանջէն, մնալու հաւատարիմ հայազրոյժ պատմուածքներու դրահանութեան:

Այնուհետեւ իրարու յաջորդեցին, թէեւ ոչ այնքան արագօրէն, հակառակ շատերու սպասումին, իր այլարանական ու հէքեթային գրուածքները «Հայրենիք» օրաթերթին մէջ (թ. 10 Յունիսէն - 5 Օգոստոս 1922), ինչպէս Զոհր Կար Ամուն էր, Տափան Մարգարը, Աստղիան սայլը, Նապաստակի մը օրագիրը, եւ ապա 1922ին նոր հրատարակուիլ սկսած «Հայրենիք» ամսագրին մէջ (թ. 11) Չալօ եւ միւս պատմուածքները, զրեթէ կանոնաւոր պարբերականութեամբ: Այս շրջանին արտագրութիւնները ամփոփուեցան երկու հատորներու մէջ, Գիւղը (Պոսթոն, 1923), եւ Անձրեք (Փարիզ, 1929):

Այս գոյգ գործերով Համաստեղ կը հասնի իր առաջին հանգրուանին, ուր կանգ կ'առնէ երկար տարիներ: Կը կարծուէր թէ ցամքած էր ազրիւրը իր ներշնչումներուն: Անցուց սպասման եւ որոնումի շրջան մը, ու յանկարծ հրատարակելու իր Սպիտակ Զիւտորը, որուն գործողութիւնը այլեւս պատմուածքներունը չէր, պարզ շրջանակի մը ընդգծումով ու կենդանի նկարագրութեամբ զիւզական տիպարներու: Հոս վէպ մըն էր մեղի տըրուածը, որ ուրիշ պահանջներ ունի, ուրիշ յատկանշական պայմաններով սահմանաւորուած է: Ազատագրական շարժումներէն առնուած, հայ-թաթարական կռիւններու մանրամասնութիւններով, ազգային ինքնապաշտպանութեան հերոսներու կերտումով՝ հայրենասիրական գաղափարական մը վրայ կը դարնէ շեշտը: Սպիտակ Զիւտորն ալ «Հայրենիք» ամսագրի սիւններուն վրայ 1931էն սկսեալ հրատարակուելէ ետք՝ ամփոփուած է երկու հատորներու մէջ 1952ին: Հսկայ կառուցքով այս վէպը, ունի դժբախտարար շատ

կրկնութիւններ, նման տեսարաններու ընդլայնումներ, հողեկան սպրուհներու, սիրային պահերու՝ Մարտիկի եւ Զէյնապ քիւրտ աղջկան, որոնք իրենց պատանութեան օրերուն կապուած իրարու՝ սիրած են զիրար, ու օր մըն ալ Զէյնապ առեւանդուած Հաճի Մուսայէն, առիթ կուտայ հեղինակին լայնցնելու զգացական մասը այդ վէպին մէջ: Առատ են մարտական եւ բնութեան նկարագրութիւնները, որոնց անշուշտ տրուած է մարմին մը, միութիւն մը, սակայն շատ բան հոն կարելի էր համառօտել, աւելի ուժգնութիւն ստանալու համար: Ամէն պարագայի՝ այս վէպին մէջ, սիրուած է դարձեալ Համաստեղի կենդանի ոճը, պատմելու շնորհը եւ իր լեզուին պատկերաւոր գեղեցկութիւնը, եթէ, նոյնիսկ որպէս վիպական ամբողջութիւն, ունենայ վիրաւոր կողմեր:

Համաստեղ տակաւին իր զիւզի սպրումներու պարքոսի ազգեցութեան տակ է, երբ հրատարակ կը հանէ իր Քաջն Նազար եւ տասնեքեք պատմուածքներ (Գահիրէ, 1955) հատորը, ուր կարգ մը նոր տիպարներու ստեղծումները կրնան նրկատուիլ որպէս շարունակութիւն՝ իր նախկին ուղղութեան: Միակ գեղեցիկ նորութիւնը ըստ իս Քաջն Նազարն է, ուր բացի զիւզի սովորական ներշնչումէն՝ աւելցուած է նաեւ յաջող փորձը երգիծականին, կրօքեւքը, իր զիւզողի տիպարին ճարտար պատկերացումով: Նիւթն է հոս միայն նորութիւնը եւ ոչ թէ եզանակը իր արտայայտութեան, որ իր բոլոր արձակ գրուած գործերուն մէջ՝ միշտ նոյնն է, որովհետեւ իր արտայայտչական կատարելութեամբը հաստատուն բնութեամբ՝ բնորոշիչ նկարագիր մը դարձած է այլեւս:

Քաջն Նազարի տիպարը կարճ, քանի մը բառերով արգէն գծուած է պատմուածքին սկիզբը, բայց հեղինակը զայն կ'ընդլայնէ այլազան երեսներով եւ շեշտելով նկարագիրը կազմող զիւզերը՝ ծոյլ, երկչոտ անշարժութեամբ, ճանձէ մը վախցող այդ մարդուն, որ երազանքի թեւե-

րով աշտանակած հրեղէն ձիու վրայ՝ հերոսական նուաճումներ կը կատարէ: Անոնք իր մենախոհութիւններն են: Բայց օր մըն ալ կ'իրականանայ այդ երազը, եւ սուսէն վոնտուած թոյլ ու անպէտ մարդը, բախտին բերումով կը դառնայ ահարեկիչ զիւզող մը, խոնարհեցնելով Համարո ու Արապ Օզլի աւազակապետները, տիրելով բանակներու եւ հերոսներու: Ու Քաջն Նազար կը դառնայ միահեծան այն թաղաւորը, զոր կ'երեւակայէր իր տանը պատին կռթնած, ճանձերը քթին իր հեղգ մենախոհանքին մէջ:

Այս է ընդհանուր զիւզը պատմուածքին. բայց Համաստեղ զայն ընդլայնած է այնպիսի գոյներով, այնպիսի մանրամասնութիւններով, որ տիպարին պատկերացումը, առաջին էջերէն մինչեւ վերջինը, յաջողութեամբ կը պահէ լարուած, անշեղ ու հետզհետէ աւելի ուժգնօրէն շեշտուած նկարագիրը իր հերոսին: Երկչոտ աւազակի զիւզը, միջազգային հարեկիչի այս տիպարը, միջազգային զրահանութեան մէջ իր ծաղումը կ'առնէ Սերվանդէսի Տոն Քիչոտէն: Նոյն է գաղափարը, նոյն են ընդհանուր զիւզերը այդ երեւակայական տիպարի ստեղծումին երկուքին քով ալ, բայց տարբեր են մանրամասնութիւնները, եւ տարբեր արտայայտութեան եզանակը: Աւետիս Իսահակեանի Քաջն Նազարը նոյնպէս ուսահակեանի Քաջն Նազարը նոյնպէս ուրիշ բան է: Ուրիշ մերձեցում մը կարելի է տեսնել Երուանդ Օտեանի Ծաղկալարի հերոսին հետ, ուր թէեւ կը տարբերի նիւթը եւ տիպարին համանմանութեան պարագան, բայց փարատոքալը նոյն է, ոչինչէն առաջ եկած գործունէութեան մը արդիւնքով, մեծցած եւ ահարկու կերպարանք առած:

Համաստեղի գործին մէջ՝ զրահան ճարտարութեամբ մը, անտեսանելի՝ բայց ճարտարութեամբ զարձած է «Սարգլայի առկայութիւնը դարձած է «Սարգլայի պաճուճապատանքը, որ կը շարժէ թափանցող գործողութիւնը: Հեղինական այն խորքը, երգիծարանական այն զբաղումը շեշտը՝ զոր Համաստեղ զբաղ է հոն, կը կազմէ առանձնապէս անոր հըմալը:

ՀԱՄԱՍՏԵՂԸ ԵՒ ԳԻՒԴԸ

Գիւղին համայնապատկերը՝ Համաստեղին զրահանութեան մէջ կը կազմէ տիրական զիւզը: Գիւղը զիւտուած զանազան անկիւններէ, նիւթականէն անցնելով հոգեբանականին, մարդերէն՝ տիպարներուն, որոնք այլեւս պատմութեան կը պատկանին: Իր մտահոգութիւնն է տալ զիւզը՝ իր ազոտոտ ճամբաներով, իր շուններով, իր արհեստաւորներով, իր զրազիրով, իր երէցփոխով, իր տէր հայրով, իր կանացի փափուկ կամ անտանելի էակներով, ժողովրդական ըմբռնումներով եւ իմաստասիրութեամբ մը՝ որ հողի մարդունն է, աւանդական գաղափարներովը, սնահաւատութիւններովը: Հոն ամէն ինչ կեանք առած է, եւ նպատակ մը՝ զբաղէտին մէջ, որ կը ձգտի այդ տիպարներէն անդին նկատել մարդկային բնական սպրումները, տեղ մարդկային բնական սպրումները, մշակել մէջ պատկերացնելով հողին սէրը, տան հոգեբուն մէջ՝ նահապետական ու մաքուր կենցաղի մը փարումը: Տափան Մարգար մը, որ հողին հետ նոյնացած մշակին պատկերն է, որ մահուան առջեւ ալ դեռ իր վարուցանքին մտահոգութիւններով կը տառապի: Գիւղը վերջապէս իր սայլերուն ճոխներով եւ հողիւններով, իր երգերով՝ որ սարէ սար վիւններով, իր երգերով ալ կ'անցնին կ'երկարին: Ատոնք բոլորն ալ կ'անցնին շարժանկարի մը մէջէն կարծէք, իրենց շարժումնային նկարագիրներով, շարժումներով, ատելութիւններով եւ սէրերով եւ պայքարներով: Համաստեղ կը զգայ իր հողուն խորը՝ իր մարդերուն հոգեվիճակը, անոնց որ կը տառապին եւ անոնց՝ որ յաւակնութիւններով պատճառ կ'ըլլան ուրիշներուն տառապանքին: Կը սիրէ խոնարհները, այն ինկած ու աննշան էակները, ինչպէս Փիլիկ աղբարները, որոնք կ'արհամարհուին եւ որոնք կը քաջքեն իրենց կեանքը, կամ Միջօ-ները, ստահակ ու հոգեպէս անհանգիստ այդ տղաքը՝ ինչպէս Խաչիկը «Աղանիներ»ու պատմուածքին, որոնք Համաստեղի համայնապատկերին մէջ իրենց տեղը ունին: Ու յետոյ

ընտելանք, լեռներն ու դաշտերը իրենց գեղեցիկութեամբ, իրենց խօսուն ներդուրութեամբ, դարձած բանաստեղծութիւն՝ կը ցոյանան ու կը ցոյացնեն: Գիւղը միայն զիւղացիովը գիւղ չէ, այլ իր բնութեամբը, զոր Համաստեղ կը զլայ եւ անով ալ կը շրջանակէ գրեթէ միշտ իր պատմութեամբը:

Այս միեւնոյն մօրիւնները կը շարունակուին Քաջն Նագարին կցուած պատմութեամբերուն մէջ, որոնք կու գան ամբողջացնելու իր տիպարներու շարքը, հոգեբանական պատկերացումներով, մերթ համանման, եւ մերթ թեթեւ երանգներով այլազանուած նախկիններէն: Հոս, ինչպէս Գիւղը եւ Անճրեւը հատորներուն մէջ, Համաստեղ կը խոսնէ իրարու Սարբերգի գիւղերէն ներշնչուած յուշերը՝ ամերիկեան հողին վրայ երկրացիներու կեանքէն քաղուած կամ զուտ ամերիկեան նիւթերուն: Անոնք որ Սարբերգն ունին իրրեւ նիւթ, կու տան մեղի տարբեր տեսանկիւններէ դիտուած ուրիշ պատմութեան, կամ հոգեբանական վերլուծումներ, իրրեւ լրացում, ինչպէս ըսինք, նախընթացներուն: Այսպէս է Մակարի տղան Մարգարը, ուր գեղեցիկ կերպով վեր հանուած է Մակարի հոգեբանութիւնը, անգրագէտ հօր մը պարծենկոտութեան շեշտը, յոյսով որ օր մը իր տղան մարդ պիտի ըլլայ: Էս աշխարհքը կը փլի ուրիշ յաջող պատմութեամբ մըն է, զոր հաւանաբար ի լրոյ առած է, երբ արդէն Համաստեղ Պոսթոն էր, վասնզի նիւթը տեղահանութեան օրերուն աղէտալի գէպքին ահաւորութեամբը կ'աւարտի: Հոս Օհան ծերունին, մշակ ամէն բանէ առաջ, հողին պաշտամունքովը ապրող մարդն է, բահը ունէն անբաժան, հողին հետ մարմնացած: Հին սերունդի ներկայացուցիչ, անվերջ արտոնց իր բերնին մէջ, ուղղուած իր զաւկին, գրացիին, գիւղացիներուն առ հասարակ, որովհետեւ գիւղին ցանքը, հունձքը, ջրտուքը պէտք եղածին պէս չեն ըլլար: Ան համոզուած է, որ եթէ «էսպէս մնայ, էս աշխարհքը կը փլի, կը փլի»: Թշնամի ամէն նորոյթի,

թշնամի «արաֆրանկա» հաղուտի, նիստ ու կացի. իր անվերջ յանկերգը. «Չէ՛, եթէ որ աշխարհը էսպէս երթայ, կը փլի, կը փլի»: Ու օր մըն ալ փլաւ իր աշխարհը, իր երկիրը, տարազրուեցան նախ երկտասարգները, եւ անոնց ետեւէն ծերերը, անկարողները: Օհանը Մուսուլի անպատաներուն մէջ տեսնողներ եղած են, «չոփչօր», շարժուն կմախք մը: Օհանին տիպարը, հողին կապուած մարդու այս նկարագիրը, ճարտարօրէն դժուած, Համաստեղի գրչին սովորական եղած նորութեամբ, մէկ կողմէն Տափան Մարգարի ուրիշ մէկ երեսը կու տայ, միւս կողմէն ներդրուած Կարօ Մարտուկին տիպարը կը կրկնէ (տե՛ս «Համարձիք» Անճրեւ հատորին):

Հէֆեաթի մատանին, փոքրիկ պատմութեամբ մը, ուր գինով Սուրի Ակունի գէմքը շրջանակուած է իրապաշտ գոյներով: Եւ գուցէ միակ գէմքը, այդ տեսակի մարդուն՝ որ գունէ գուռ օղի մուրալով կ'ապրի, որ երբ գինով է՝ տան մէջ կնոջը ու զաւակներուն հետ՝ հայր ու ամուսին է. անկէ զուրս՝ չար ու կատաղի:

Երկրորդ շարքը պատմութեամբերուն՝ ունի իրրեւ ենթահող Սարբերգը, եւ իրրեւ գործողութեան վայր՝ Ամերիկան: Այսպէս են Երանոս աղբարը, որ կ'ապրի իր անմոտանալի յուշերուն քաղցրութեամբը: Ամերիկա չունի հմայք իրեն համար, մանաւանդ թէ անկարող է տալու կեանքի այն երջանկութիւնը՝ զոր Սարբերգ իր բնութեամբը, իր հողովը, իր մարդերովը կու տար ու կը լիացնէ իր հողին: Ամերիկայի ոչ բժիշկները ունին այն գիտութիւնը, զոր ունէին Սարբերգիները, ոչ ըմբիշները այն ոյժը եւ ոչ ալ ծխախոտներն այն համբ՝ զոր երկրին մէջ տեսած ու վայելած է: Ակումբի մէկ անկիւնը կձկուած, մինչ ուրիշներ, երկտասարգներ, ծնած Ամերիկա, տարուած են իրենց թղթախաղով, ան երազանքի թեւերուն յանձնած ինքզինքը՝ կ'ապրի իր տեսիլքներուն միտիթարութեամբը: Երանոս աղբարը, որպէս տիպար, երկրին կապուած իր անջնջելի յուշերով, Կար

Ամուլին ուրիշ մէկ արտայայտութիւնն է, որուն հողուոյն մէջ եւ աչքերուն առջեւ միակ ճշմարիտ ու քաղցր իրականութիւնը՝ երկրինն է, ուսկից, աւա՛ղ, փոխադրուած է ախամայ այլուր:

Երրորդ շարքը, որ զուտ ամերիկեան կեանքէն կ'առնէ նիւթը, ոչինչ ունի Համաստեղի աշխարհի սպրուհներէն, բայց ոչ այդ պատճառաւ իրր գրականութիւն ստորագասելի, ինչպէս անոր յայտնութեան օրերուն՝ Նշան Թաշճեան մը կը պնդէր անճիշտ կերպով, հակառակ իրապնդէր անճիշտ կերպով («Հայրենիք», օգոստոս 1966): Անոնք ընդհանուրն ու մարդկայինը կու տան մեղի այն արուեստով՝ որ յատուկ է Համաստեղին: Այսպէս են. Սպասու՛մը, Հրքեայ բարեկամս, Յուցատախտակը, Լուրհաս աղբարը եւ աղաւնի, Փոքրիկ աղբար, սովոր կիմը: Այս շարքէն է նաեւ Սֆիփին, որ Զայօ-ի ստեղծած զործութեան ուրիշ մէկ երեսը կը յայտնէ:

Յիշուած հատորին բոլոր կտորներուն մէջ հատ մը միայն, պատմութեամբ իր շրնորհալի եղանակէն կ'անջատուի, ու թատերական հանգամանք առած է, Հայաստանի լեռներուն սրնգահարը տիտղոսով: Չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ Համաստեղ ձեռնարկած է այս սեռին, երբ իր պատմութեամբերը արդէն այնքան շարժում, այնքան գործողութիւն ունին, որ անպատճառ կ'առնինքն, ազդելով մտքերու եւ սրտերու: Փորձած է ամէն պարագայի՝ տալ թատերական ոճ իր պատկերացումին: Միջավայրը ամերիկեան է, բայց նիւթին ենթահողը՝ երկիրը, ուսկից՝ իր գերակատարները, իրր գաղթականները: Կամ ու հաստատուած են օտար աշխարհ: Խաղը, իրր թատերական գործ, նշանալի յաջողութիւն մը չ'արձանագրեր: Կեանքին ու խօսուն ու ազդեցիկ է՝ հոգեւոր ինչ որ խօսուն ու ազդեցիկ է, բանութեան մը, կամ մտայնութեան մը, եւ կարօտախտի մը ուժգին աղաղակն է, որ հողիններէն կը բարձրանայ, ցնցիլ տը որ հողիններէն կը բարձրանայ, ցնցիլ տը պաւորութեամբ: Հին սերունդին ներկայացուցիչներէն՝ Գրիգոր, Մարգար եւ ա-

նոնց կիները Մարիամ եւ Մարթա, գըլխաւոր գերակատարներն են. անոնց հետ նաեւ Մարգարին աղջիկը Սաթօ, որ (կ'ենթագրուի խաղին մէջ՝ ծնած Սարբերգը), մանկութեան յուշերով կապուած է հայրենի հողին, հակառակ իր ամերիկեան գաստիարակութեան: Հայրենի լեռներու կարօտը, բնութեան հմայքը ներգործիչ այն ոյժն է, որ անոնց հողիններուն վրայ նստած, երազել կու տայ հայաշխարհը: Գրիգոր հայրենի լեռներու սրնգահարին երկին քաղցրութեամբը, գրաւչութեամբը պիտիցած է. երա՞գ թէ իրականութիւն: Ահա լուծելի հարցը, որ բովանդակ տոտմին նիւթը կը կազմէ: Մարգար, սկիզբը անհաւան, յետոյ ինքն ալ տարուած Գրիգորի հոգեկան վիճակէն, կը հաւատայ ու կը յուզուի, մանաւանդ երբ իր աղջիկը՝ Սաթօ, իր տեսած այժմեարդու մը լրջախոսի թըրթըր Լէյլի լեռներուն վրայ, հայրենի երգերու հնչիւնները ծախայ, հայրենի երգերու հնչիւնները մալթայով օղին մէջ, աղջկան հողին վերելակով, եւ վրդովելով ընտանիքն ու Գրիգորը գրացին, որ նախընթաց գիշերը արդէն լսած էր գայն ու գինովցած անով: Խաղին իսկական խորքը, հոգեմտանքները մը պատկերացումն է. անոնք, գերակատարները, կը տանջուին երազի եւ իրականութեան անբացատրելի առեղծուածութեամբ, կախարդական բան մը՝ որ կու տայ վր, կախարդական բան մը՝ որ կու տայ վր, մանակ յանկարծ սթափելի, ժխտելով իրականութիւնը, ու յետոյ նորէն յանձնըրականութիւնը, ու յետոյ նորէն յանձնըրականութիւնը, ու յետոյ նորէն յանձնըրականութիւնը: Այս հոգեւոր յաղթանակը իր թեւերուն է՝ որ տանջանքի արտայայտութիւնն է՝ որ կազմած է գլխաւոր կնճիտը եւ խորքը թատերական գործողութեան: Կը կարծելի, խաղի ընթացումի ընթացքին, որ բոլոր գերակատարները անխտիր պիտի սթափին հուսկ ու պիտի ճանչնան թէ գոհ են երազային ցնորքին, ու պիտի հանգչին իրենց խոսովէն: Բայց Սաթօ վերջին գիշերը փախած է տունէն եւ պարելին է սրնգահարին, անոր երազած լեռնային Լայկարը՝ զոր կը փնտռէր ան ու չէր

գտնել: Սաթո սիրահարուած է սրնդահա-
րին, եւ ուղեւորուած անոր երգին թու-
չութենէն: Բեմը լեցուած է ազմուկով,
իրարանցումով, որովհետեւ իրենց հոգե-
կան ամբողջութիւն մէջ կը շփոթին երազը
իրականութեան հետ: Երազը կը մնայ,
սակայն, երազ, բնական տենչանք մը դէ-
պի հայրենական երկինքը ու բնութիւնը,
դէպի հայրենական կեանքը: Խաղը կը
վերջանայ թախչբով մը, երազանքի թեւե-
րու վրայ, դէպի հոն՝ ուր իրենց արեւը
ծագած է առաջին անգամ: Խաղին ընդ-
հանուր նշանակութիւնն ու իմաստը այն
է, թէ անոնք՝ կ'ապրին օտարութեան մէջ
երազելով հայրենի երկիրը:

Այս գործին թատերական ձեւ տալուն
պատճառը դուրսէ եղած է այն վայրը, որ
պատմուածքի ոճին տակ՝ անկարելի պի-
տի ըլլար իրեն ստեղծել այն շարժումն ու
գործողութիւնը, որ բնականօրէն առաջ
կու գայ տոամի պահանջն: Բայց կը
կարծեմ որ Համաստեղ, իր աշխոյժ, հա-
ճելի ու կենդանի պատմուածքի եղանա-
կով պիտի յաջողէր տալ նոյնը եւ թերեւս
աւելի գրականօրէն կու ու լեցուն: Թա-
տերական գործի մը ընթացումը միշտ ա-
ւելի դժուար է քան պատմուածքի: Թա-
տրոնը ուրիշ պահանջներ ունի, ուրիշ
սարք ու կառոյցք, զոր հոս կը դժուարինք
գտնել, նա մանաւանդ որ այդ սեռին դի-
մելու հարկը չկար: Նմանապէս, եթէ իր
Քաջն Նազարը տոամի վերածած ըլլար՝
թերեւս նուազ յաջողութիւն ունենար՝
քան ինչ որ ունի պատմուածքի ձեւին
տակ:

* * *

Մինչեւ հոս ծանօթ տեղիքներ էին,
յաճախ ըսուած եւ կրկնուած Համաստեղի
մասին, որ քառասուն տարիներէ ի վեր
կը գրադեցնէ իրմով հայ մամուլը: Իր
յաջորդ գործերն են, որ նոր ելոյթներով
յայտնուեցան, եւ որոնց մասին ցարդ
պաշտօնապէս ոչ մէկ վերլուծում կա-
տարուած է:

ԱՂՕԹԱՐԱՆԸ (Պէյրութ, 1957) կը թը-
ի գրուած հոգեկան պահանջի մը թելա-

գրութեան տակ: Հոգեկան ապրումներ,
զգացական տարրեր ու մտքի տեսողական
տուեաներ եւ երեւակայութեան մը թե-
թեւ խոյանքներ՝ մարմին կու տան անոր:
Համաստեղ ջանացած է ստեղծել միա-
ցեալ ամբողջութիւն մը, որուն կեդրոնը
կը գրաւէ Աստուած, արարիչ՝ շարժուն
անշարժ էակներու, որոնց մէջ է ան իր
ներգոր գոյութեամբը, որպէս անպերջ
կենսաւորող եւ գեղեցկացնող: Բանա-
ստեղծութիւնը այս գործին մէջ, լծակն
է, որով կեանք կ'առնեն էակները: Հա-
ւատքը ուրիշ լծակ մը՝ որ ամբուրիւն
կու տայ հեղինակին մտքի տեսութիւննե-
րուն: Հաւատք ու բանաստեղծութիւն
զուգուած են հոս, ուրեմն, Համաստեղի
համաձայն, ջերմացնելու տարրերը, եւ
սիրոյ յափշտակութեամբ դարձնելու դա-
նոնք առարկայ մարդուն վայելքին: Բա-
նաստեղծին ծրագիրը եղած է տալ տիե-
զերական համերգութիւն մը, պարփակե-
լով դ ան ա դ ան դ աստակարգութիւնները
արարչագործուած տարրերուն, անշունչ
ու շնչաւոր, որոնց վրայ կ'իջնէ յաւիտե-
նական խորհուրդին, մարդկօրէն անբա-
ցատրելի, բայց զգալի առկայութիւնը:

Այս է Աղօթարանին հիմնական գաղա-
փարը, ընդլայնուած զանազան նկատա-
ռումներով եւ տեսանկիւններով: Բնու-
թիւնը իր բոլոր տարրերով կը հայեա-
նայ եւ արձագանք կը գտնէ անոր հոգե-
կան ու զգացական արտայայտութիւննե-
րուն մէջ, որոնց վերեւ կը թեւածէ Ստեղ-
ծիչը գոյներու, ժպիտներու եւ համայն
գեղեցկութիւններու: Մարդը երջանիկ է
երբ սիրոյ լարով կապուած է Գերագոյն եւ
Բացարձակ էակին: Կը գտնենք, անշուշտ,
այս գործին մէջ հոգեկանութեան զգա-
ցում, բայց ոչ հոգեկանացումի իսկական
ու գերազրական թափը, որ սուրբերու
մէջ յայտնուած է, ինչպէս Նարեկացիի
մը կամ Ս. Օգոստինոսի մը, մէկուն «Մա-
տեան ողբերգութեան» եւ միւսին «Ա-
սանձնախօսութիւնք»ին մէջ: Կայ ան-
շուշտ սրտի բարութիւն մը եւ աղնուակա-
նութիւն մը, նիւթականէն վեր բարձրա-
նալու տենչ մը, որով բնութիւնը ու տար-

րերը կը գործածէ իրր նիւթ փառաբա-
նանքի:

Գործը, սակայն, չէ դարձած բուն բա-
նաստեղծութիւն: Կայ հոն, անժխտելի-
րէն անոր հասնելու ճիգը, կայ համոզում
մը մարդկային սրտի պահանջներուն, սի-
րոյ ուժգին թափի մը՝ դէպի Արարիչը,
դէպի մարդը եւ բոլոր արարածները: Կայ
զգացումը բնութեան եւ զմայլումի շեշ-
տը՝ տարրերու համայնական գեղեցկու-
թեան վրայ: Բայց ասոնք չեն բաւեր որ
Աղօթարանը ըլլայ համաձայլ ամբողջու-
թեան մը, օրկանիք քերթուած մը, մա-
նուանդ համերգութիւն մը, որուն մա-
սերը բռնեն զիրար եւ երգը, որ կը սլա-
նայ հոն, դառնայ ճշմարիտ, քնարերգա-
կան բանաստեղծութիւն մը իր բոլոր ան-
հրաժեշտ պայմաններովը համանուագի:
Գործը ծանրացած է յաճախ կրկնութիւն-
ներով՝ միեւնոյն ձեւով ըսուած եւ շեշտը-
ներով՝ միեւնոյն ձեւով ըսուած եւ շեշտը-
նուած գաղափարներու եւ պատկերաւոր ար-
տայայտութիւններու, ինչպէս ծաղիկնե-
րու դոյներէն, կնոջ ժպիտէն, մեղուներու
աշխատանքէն առնուած փոխարեանական
պատկերներով եւ համանման եզրներով:
Կը պակսի հոն սլացիկ բանաստեղծու-
թեան մը թախչբը, ուժղնութիւնը, փայլն
ու նորութիւնը, որով միայն կրնար ըլ-
լալ գրական ստեղծագործութիւն: Լարե-
լը, իր այս երգին մէջ, նոյն են զրեթէ
մասէ մաս, նոյն հետեւարար՝ անոնցմէ ե-
լած երաժշտութիւնն ալ: Փիլիսոփայական
խորք կամ աստուածաբանական գիտու-
թիւն՝ հոն խութերու կը դարնուին: Եթէ
խտորէն ուղեք դատել իր մտքերը, ա-
նոնք կը մեղանչեն նոյնիսկ թերութեամբը

(1) Լոյս տեսած է այս գործը «Հայրենիք» ամ-
սագրին մէջ 1938ին (թիւ 4, 5, 6, 7, 8, 9) Արթու-
րան կատակերգութիւն կամ Տոմար մաքիական
խորագրով: Առանձին հատորով հրատարակութեան
ժամանակ՝ հեղինակը փոխած է խորագիրը Այծե-
տմարի, եւ այն տղերուն մէջ ուր մաքի էր, վե-
րածած է էժի, փոխելով այսպէս իր կենդանական
զիւցազին անձնաւորութիւնը, որ անշուշտ աւելի
յարմար ու բնական էր: Այս ամբիւ կատարած է
նաեւ ուրիշ թեթեւ հպումներ: Նիկոլ Աղբալեան,
«Ակոս»ի թիւ 9 (98)է մէջ, 1957ին վերլուծում մը

ճշտութեան, արտայայտութեան ճշգրիտ
եղբերուն եւ ըսելու ձեւերուն: Իր խորհրդ-
գածութիւնները կը դառնան մերթ բարո-
յախօսական ելոյթներ, որոնք կը վնասեն
զարձեալ բանաստեղծական ինքնութեան
եւ երանգին:

ԱՅԾԵՏՈՄԱՐը եղական գործ մըն է,
զոր Համաստեղ յաջորդաբար գրաւ գրա-
կան հրատարակի վրայ՝: Ըստ ոմանց իր
նիւթէն (գիւղէն) շեղում մը կը նկատուի,
բայց անճիշտ է այդ բացատրութիւնը՝:
Նիւթը գիւղէն է, եւ լուր արտայայտու-
թեան մէջ է իր ըրած շեղումը: Այդ գոր-
ծը հէքեթային տոամի մը կերպարանք
առած է, եւ գիւղացիին մէջ ընդհանուր
մարդկայինը ուղեւոր շեշտել՝ ջանացած է
փիլիսոփայական խորք մը տալ: Կարելի
է դայն որակել հոգեբանական երգիծա-
բանութիւն եւ կամ պատմական երգիծա-
բանութիւն, այն իմաստով՝ որ գրողը
ուժգին կը հարուածէ կեանքը՝ զոր մար-
դիկ կ'ապրին, նաեւ յաւակնութիւններն
ու փառասիրութիւնները մեծերուն՝ որոնք
հուսկ կը վերջանան այնպէս՝ ինչպէս ո-
ւեւ գեղջուկ մարդու մը արարքը, պարա-
պութեամբ եւ ցնդումով ամէն ինչի՝ որ
նիւթական է եւ մարդկային: Իսկ փիլի-
սոփայական հանգամանքը կը կայանայ
այն շեշտին մէջ՝ թէ կեանքը ուրիշ բան
չէ՝ եթէ ոչ մղձաւանջ եւ հոգեկան ամբո-
խում, յուզումի եւ տառապանքի շղթա-
յում, շարունակական տանջանք՝ որ կը
զագրի մահով: Սկզբնական խորագիրը
Արթուրան կատակերգութիւն՝ նուազ ար-
տայայտիչ ու յատկանշական եղբ մըն է,
հեղինակին ճշգրիտ դատումով մը փոխ-

տուած է Տոմար Մաքիականին, ասոնց սակայն
գրական գառաստան մը յայտնելու (Տեւ Ամբոյ-
ջական երկիր, հտ. Ա. Պէյրութ, 1959):
(2) Իրեն ընդի նիւթերէն իրապէս շեղում մըն
է ընդհանրապէս՝ փիլիսոփայ երկրորդ գալուստը
(«Հայրենիք» ամսագիր, 1942, թ. 5-6, 7-8, 9-10,
11-12), թատերական գործ մը, որ նպատակ ու-
նի տալ հոգեկան ամբոխումը ամբոխական ժողո-
ւի վարդի կրօնական զգացումներուն՝ նիւթական
շահի հակազդութիւններով: գործը գրական շահե-
կանութիւն չի ներկայացնէր:

խիտ ու կուռ եւ չափուած արտայայտութեամբ: Հարկ էր կրկնել, չեչուել, զօրացնել դէպքը իր մանրամասնութիւններով, շարժումը աւելի եւս զգալի դարձնելու համար: Անշուշտ մշակումի կղանակին մէջ՝ կարելի էր զրական աւելի զուսպ եւ ամուր արտայայտութիւն մը ունենալ. սակայն Համաստեղ զայն ուղած է զիւրին մարդերուն մտայնութեան պատշաճեցնել, անոնց խօսակցութեան ու կեանքին համաձայն ընթացք ու շարժում ստեղծել:

Այս տեսանկիւնէն դիտուած Այծետումարը կը դառնայ զրական յայտնութիւն մը մեր մատենագրութեան մէջ, խոր տեսութիւն մը կեանքի իմաստասիրութեան, որ բնական կարգի օրէնքներով կը բացատրուի ու կը դանկ իր նշանակութիւնը «մաքրորոգմի» ու «միքրորոգմի» համեմատութիւններու չափազանցուած դադարարով: Թէ ի՞նչպէս Համաստեղ եկած է այս հետեւութեան, ստեղծելով համամարդկային տոամի մը գաւեշտական այս պատկերացումը, չէ կարելի ստուգել: Անշուշտ մտածութեան մը արդիւնք է: Թերեւս Ամերիկայի հսկայական կեանքին ու շարժումին ազդեցութիւնը, թերեւս Մեքիստոֆէլի խորհուրդին ու մարդկային ընկերութեան դատապարտելի արարքներուն վրայ իր դժգոհի խորհրդածութիւնները՝ անոր շարժառիթ տրուած են: Այծետումարի նիւթին ծիծաղելիութիւնը ինքնին կը բացատրէ Համաստեղի երգին խոր նշանակութիւնը, շեշտելով թէ ի՞նչպէս մարդկութիւնը յաճախ անիմաստ ու ոչինչ արարքներէն կը ստեղծէ իր հոգեկան եւ նիւթական պայքարները, մարդկային չարատանջ եռուղեան ու տաղնապները: Գործը եղերերգութիւնն է, ուրեմն, մարդուն՝ որ պատմութեան մէջ յայտնուած է նախ իր անտառներու բնակիչ, ենթակայ սնահա-

ւատութիւններու, Սարսափի ազդեցութիւններուն, եւ քաղաքակրթուած վիճակին մէջ ալ՝ փառասիրութեան ու տիրապետութեան ոգիին ակամայ դոհը: Այս տեսակէտներն են, հաւանաբար, որ մարմին տուած են անոր յղացքին, եւ որովհետեւ ան իր մարդերը ունի, զիւրի միամիտ բնակիչները, տոամին գործողութիւնը դրած է հոն՝ ուր իր շարժումները աւելի արագ ու զիւրին պիտի ըլլային իրեն համար:

Այծետումարի հատորին կցուած են «Ուրիշ բանաստեղծութիւններ»ու ամփոփում մը: Ասոնք նորութիւններ չեն պարունակեր, ոչ սճական տեսակէտով և ոչ ալ բովանդակութեան կողմէ: Մաս մը անոնցմէ «Հայաստանի լեռներու սրնդահարը» թատերախաղին մէջ երեւցածներն են, ինչպէս եւ չոպանն եմ, Նաշխուհակ եւն., որոնք երգի համար հաւանաբար զրուած են՝ ձայնական կըռոյթով: Բարոյախօսական են միւսները, ինչպէս Հիմ հէֆեսքը, եւ հայրենասիրական՝ ինչպէս եւ կը նախնամ քեզ, հասուն ու փորձառու մարդու մտածութիւններով, առանց իսկական բանաստեղծութեան մը հանդամանք առած ըլլալու: Այս բոլոր բանաստեղծութիւններուն մէջ (լայն իմաստով մը ըսուած) գրեթէ միշտ զիւրն է, որ այլ եւ այլ պատկերներու տակ կ'արթննայ իր մէջ եւ հոգին սիրովը ջերմացած՝ կու տայ ներշնչումներ: Չղացուած էջ մըն է, զուցէ, Մայրն իմ անոյշը, նուիրուած մօրը եւ դեռեցուած դարձեալ զիւրական միջավայրի եւ յուշերու շրջանակին մէջ: Քնարական շունչը, զոր երիտասարդ Համաստեղ դրած է իր նախնական կտորներուն մէջ, նուրը զգայնութեամբ թրթռուն, հոս այլեւս չենք դոններ:

(Շար. 1)

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ՀԱՄԱՍՏԵՂ ԳԻՒՂԱԳԻՐ

1966ի ընթացքին, Հայ Գրականութեան Մրգաստանին մէջ, անողոք մահը, շանթահար տապալեց պողոտա ծառեր եւ իրենց ամբողջական ծագիւմը չբոլորած տաղանդներ:

Ասոնցմէ ամէնէն պողպալեցը, Աւագ սերունդի պատկանող, Հայ Գիւղի անմրցելի նկարիչ՝ Համաստեղն էր անտարակոյս:

Համաստեղի զրական տապալեց մուտքը երբեք յայտնական: Եթէ իր առաջին բանաստեղծութիւնները գլուխ-գործոցներ չեն, սակայն իր առաջին պատմուածքները զրական մեծարժէք յաջողութիւններ են:

Համաստեղ այն բացառիկ դէպքերէն է, որոնց նախաքայլերը, շքեղ արշալոյսի մը նման, պայծառ միջօրէ մը կը խոստանան:

Բազմակողմանի տաղանդ մըն է Համաստեղ: Վերլուծելով իր երկերը, մենք՝ անոնց բովին մէջ կը գտնենք այլապան արժէքներ, որոնք Համաստեղին արուեստագէտի համբաւը անխախտելի պատուանդանի մը վրայ կ'ամրացնեն:

Արդարեւ, իր զրական արտագրութիւններէն դատելով, Համաստեղ մեզի կը ներկայանայ, առաւել կամ նուազ չափով ներկայանալով, վիպագիր, քնարերվարպետ զիւրագիր, վիպագիր, քնարերվարպետ զիւրագիր, չեքիթագիր, զիւրակ բանաստեղծ, հեքիթագիր, զիւրակ քնարերգակ քերթող, ողբերգակ եւ կատակերգակ թատերագիր, աշուղ, հոգեբան, եւ այլն:

Այս անթիւ բարեմասնութիւններու վերայ, կարելի է աւելցնել նաեւ, որ Համաստեղ, եթէ փորձած ըլլար զրական ուրիշ սեւեր եւս, օրինակ՝ շարժանկարի

յարմարցուած վէպեր, հովուերգութիւն, եւ այլն, որոշ յաջողութիւն մը արձանագրած պիտի ըլլար անտարակոյս:

Եթէ օր մը, ժամանակը՝ իր աւերիչ թաթով կ'զծէ Համաստեղի արժանիքներէն շատերը եւ ժանդ կապէ անոր գործերէն որոշ մէկ մասը, իբր գիւղագիր սակայն, անիկա պիտի դիմանայ երկար, առաջնակարգ տեղ մը պահելով Հայ Գրականութեան մէջ:

Համաստեղի կախարդական գրիչին ներքեւ, Հայ Գիւղը կը վերակենդանանայ, կը շնչէ եւ մեր առջեւ կը պատկերանայ իր բովանդակ զբաւշուցութեամբ, մաքուր բոյրով ու թոյրով եւ կարելի բոլոր մանրամասնութիւններով:

Կատարեալ է Համայնապատկերը Հայ Գիւղին:

Գիւղէն անբաժան ու զիւրին իմաստաւոր կայ Հայ Գիւղացին, մինչեւ ողնուծուծը կրօնասէր, իր բարի եւ թերի կողմերով, հաւատարիքներով եւ նախապաշարումներով, առօրեայ մտահոգութիւններով եւ տառապանքով, ասացուածքներու եւ պատկերաւոր խօսքերու հարուստ պաշարով, վերջապէս Հայ Գիւղացին իր ամբողջականութեամբ:

Ըլլա՛յ Արեւելահայ, ըլլա՛յ Արեւմտահայ Գրականութեան մէջ, ունեցած ենք մէկէ աւելի տաղանդաշատ զիւրագիրներ: Արովեան, Պոօշեանց, Գ. Սրուանձաւեանց, Հրանդ (Մ. Կիւրճեան), Գեղամ, Թիկատինցի, Ռ. Զարգարեան, Օշական, եւլն, որոնք մեծապէս հարստացուցած են մեր զիւրագրութիւնը:

Այս բոլոր հեղինակներու մէջ սակայն, առանձնատուկ տեղ մը կը զբաւէ Համաստեղ, որ իր ինքնատուութեամբ, ան-

խաթար հայեցիութեամբ, բիւրեղեայ պարզութեամբ, քնարական շունչով, հայ իրապաշտ զպրոցին ամէնէն կարկառուն ներկայացուցիչներէն մէկը կը հանդիսանայ:

Համաստեղի իրապաշտութիւնը սակայն, ծայրայեղութիւններու չի յանդիր: Չափաւոր եւ հաւասարակշիռ իրապաշտ մըն է, որ աւելորդ մանրամասնութիւններու մէջ չի դանդաղիր: Իրական կեանքի մէջ գանձուող անթիւ երանդներու մէջէն, նուրբ հաշակով, կ'ընտրէ միմիայն անոնք, որոնք յատկանշական զիծ մը, նոր գեղեցիկութիւն մը կ'աւելցնեն իր արտայայտման վրայ:

Համաստեղի այս ուղղադատութիւնը, չափի զգայնութեան բարեխառնութիւնը առաջ կու գայ իր դատարին արուեստագէտի, նուրբ գեղագէտի խառնուածքէն:

Վրձինի քանի մը վստահ հարուածներով, անիկա կը յաջողի ստեղծել կերպար մը, եւ աննշան հպումով՝ ցայտուն կը դարձնէ դայն: Եւ ասիկա փոքր արժանիք մը չէ Գրագէտին համար: Ասոր հետեւանքով, Համաստեղի ներկայացուցած գլխաւոր հերոսները՝ լուսանկարչական (photogénique) դիմապիծ ունին ընդհանրապէս: Մէկ անգամ տեսնելէ ետք, մրաքէդ չես կրնար հանել դանտը: Տափան Մարգար, Միջօ, Կար Ամու, եւայլն, անմոռանալի տիպարներ են:

Համաստեղի սօք զուսպ է եւ նկարչագեղ, պարզ ու բնական: Իր պատմելու ձևը վարակիչ ջերմութեամբ օժտուած է: Կը նկարէ առանց ճիշդի ու ճիշտի, կը ներկայացնէ ազնեցուցիչ գրաւուցութեամբ: Իր գրիչը՝ իրր մոզական գաւազան, ինչ բանի որ գոչի, գիւթական հանդերձանքով կը զգեստաւորէ դայն: Կեանք եւ շունչ կու տայ առարկաներուն, գոյն եւ թարմութիւն բնութեան եւ հմայք մը ամէն բանի:

Համաստեղ կը նախընտրէ աւելի նկարագրել քան խորանալ, պատմել քան կրնաճիւններ ստեղծել: Ատեղծուած, խրթնութիւն, մառախուղ կը բացակային իր գործերու մէջէն:

Թափանցիկութիւնը առաւելութիւններէն մէկն է իր տաղանդին:

Թերութիւններ. կան անշուշտ: Հայ Գիւղէն ու Գիւղացիէն դուրս, ամերիկեան կեանքէ առնուած պատմուածքներու մէջ է որ կը նշմարուին գունաթափ էջեր, խորթ երանդներ, որոնք չեն ներգաշնակուիր իր գաւառաշունչ եւ հայեցի խորքով գրական վաստակին ամբողջականութեան հետ: Իսկ «Սպիտակ Զիւռուր» երկարապատմամ հատորին մէջ կան խոցելի կէտեր, անժուր կրկնութիւններ, եւ ընդհանրապէս, իր առաջին գործերուն մէջ, տեղ տեղ, լեզուական անփութութիւններ:

Համաստեղի լեզուն չունի Ռ. Զարգարեանի սճային կատարելութիւնը եւ շքեղ կառուցուածքը: Ռ. Զարգարեան բծախնդիր աշխատանք տարած է իր լեզուն յղկելու, բիւրեղացնելու, որուն հետեւանքով արուեստական, բռնապրօսիկ պերճանք մը կայ իր գրութիւններուն մէջ. մինչդեռ Համաստեղի լեզուն կարկաչահոտ գետակի մը պէս, կը հոսի բնական, պարզ, առանց սակայն մեծ ջրվիժումներու:

Ռ. Զարգարեանի արուեստը եւ լեզուն նման են ընտիր նաչիճէ պատրաստուած քաղքենի հացին, որ թէեւ փափուկ է եւ ձիւնի պէս ճերմակ, բայց բան մը կորսնցուցած է իր բոյրէն ու համէն: Մինչդեռ Համաստեղինը՝ փուռէն նոր ելած գիւղական թեփախառն հացն է, որուն վրայ թէեւ կոլած յարդի շիւղեր եւ փրշուրներ կան, որ աւելի թխորակ է քան սպիտակ, թերեւս աւելի անաշխատ քան բարեձեւ, բայց հարազատ, անխարդախ այլերէ շինուած հացն է, որուն համը անմահական է եւ բոյրը բռնած է ամէն կողմ:

Համաստեղի ճարտար գրիչին շնորհիւ Հայ Գիւղը, իր ստուն եւ անասուն բնակիչներով պիտի սպրի երկար:

Համաստեղ՝ իր բացառիկ տաղանդին հօրութեամբ, յաւերժութեան կնիքը դրած է Հայրենի Գիւղին վրայ:

Հ. Ե. ՏԵՐ ԳԱԶԱՐԵԱՆ

ՀԱՄԱՍՏԵՂԻ «ԳԻՒՂԻՆ» ՄԷՋ ԵՒ «ԱՆՁՐԵՒԻՆ» ՏՍԿ

ԳՐԱԿԱՆ ՄԵՐՁԵՅՈՒՄ

Հակոտակ ներկայ քաղաքական եւ ընկերային պոսիտիւններէն ստեղծուած նորաձեւութիւններուն, եւ առաջ եկած կարելի ու երբեմն նոյնիսկ զժողովրդէն երեւակայելի դրօսանքներուն, կան անբեւեռ զեռ հաւատարմ կը մնան իրենց ամառնային գիւղադնայութեան ու արշաւին, յանձնուելով ամբողջապէս բնութեան թեւերուն եւ հոսող գետակներու կարկաչին, կապոյտ երկինքին ու կանաչ գաշտերու այդ ազատ միջավայրին, ուր լայնարձակ կը փչէ գեփիւտն ու քամին, եւ փոխադարձ կ'իշխեն կիղիճ արեւն ու զոռացող ամպերը:

Գիւղը... այդ համեստ ու խաղաղ հանդարտութիւնը, այդ անմիջակ համեմատութիւնը բնութեան, մարդուն, արաշխութիւնը բնութեան, մարդուն, նասունին: Գիւղը... այդ միասնական ձուռ հասարակական կեանքի ընտանի ձուռումը, իր բնական առնչող յատկութեամբ, ձգած է՝ քաղաքի խոռով ասպարէզին մէջ ապրող մարդուն մէջ՝ ցանկալի չեւ մը գէպի այդ անդորրութիւնը գիւղին, կաշկանդուած սրտին զիմաց բանալով բնութեան ազատ բազումները կանաչ... բլրալով երազի մը տեսիլքը փափաքի: Ներշնչարան կեանքի եւ սիրոյ:

Թէ որքան սերտ է եւ խոր՝ հոգեբանական համամարդկային այս պահանջը գիւղին, անոր ազդու ու գրաւիչ ներկայութիւնը՝ անհատական ու բնկերային կեանքին մէջ, բացայայտորէն կը յայտնէ մեզի՝ միջազգային համեմատական գրականութիւնը:

Առաջարկուած ներկայ նիւթը չի ներբեր, սակայն, նման երկար շեղում մը: Այն՝ ինչ որ մեզ կը հետաքրքրէ, Համաստեղի «Գիւղին» է, եւ անոր մէջ տեղացող

զաղջ ու զովարար «Անձրեւը»: Հետեւաբար կը մասնականանանք վերլուծելու, կամ աւելի ճիշտ, վերլուծումի մը կարելու նիւթերը հայթայթելու Համաստեղի գիւղագրական արտադրութեան:

Արդարեւ, գրական ասպարէզին ներս եւ յատկապէս հայ շունչին տակ, Համաստեղ զարձամ է այլեւս կատարելա խորհրդանիշը «Գիւղին», այն «Գիւղին», ուր արեւն ու «Անձրեւը», իրենց միջոցով տային ազնեցութիւններով եւ ստեղծած հոգեբանական արտադրութիւններով՝ հոսող գոյն ու զոյն տուած են հոն տալու ձուռն ու տարող հայ մշակին:

Համաստեղ նոյնացած իր գրական արտադրութեան հետ, ամբողջ գիւղ է, եւ ամէն ինչ՝ որ գիւղին կը պատկանի, իրենց հայեցի արտայայտութեամբ, զգացումներով ու տուեալներով. — օդի ծանր ջերմութիւնը, միապագայ ու լուս ընդարձակութեամբ, եկեղեցիի գանդակն ու ժամկոչը՝ իր հեղինակաւոր պաշտօնով. իր գիւղի քահանան ու վարժապետը, մտազիւղի քահանան ու փերեզակը՝ իրենց առանձնափառան ու փերեզակը՝ իրենց առանձնափառան գերերով. գիւղի ընտանի ու առօրեայ կեանքի գլխաւոր առանցքը կապոյտ կեանքի գլխաւոր առանցքը կապոյտ կեանքի միամիտ արտայայտութիւններով. մէկ խօսքով՝ ազարակային գիւղի կեանքն ու գիւղացիի առօրեան՝ իր ներկեանքն ու գիւղացիի առօրեան խնդիրներով, իր սէրերով ու սպասումներով, իր ընտանեկան ու գրացիական ներքին յարաբերութիւններով, իր սրբազան հաւատքով ու երկիւղով: Ահա Համաստեղի անմիջական ու սեղմ նկարագրականը:

Սակայն, ինչպէս գրականութիւնը, այսպէս նաեւ գրական ներկայացումը,

Հ. ԱՐՍԷՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

ԱՍՏՈՒԱԾԳՇՈՒՆՉԻ ՄԵԾ ՎԱՍՏԱԿԱՒՈՐԸ

ՄԱՀՈՒԱՆ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

1866ի Ծննդեան ճրագայտյցի երեկոյեան, յաւիտեանական պայծառ լոյսին մէջ կը բանար իր աչքերը Հ. Արսէն Կոմիտաս Բագրատունի, Մխիթարեան Միարանութեան և, անտարակոյս, համայն հայ ազգին մեծագոյն դէմքերէն մէկը, վերածընունդի վսեմ գիւցազներգուն:

Այդ 76ամեայ վանականը, որու գրական կեանքին ամբողջ յիսնամեակը նըւերուած էր հայ մշակութիւն, լոյսի և դեղեցկութեան պաշտամունքով արբշխ, աւելի զեղեցիկ օր չէր կրնար ընտրել՝ բաժնըւելու համար այս աշխարհէն. ճրագալտյց...: Միլտոնի լուսերգին լուսերամթարգմանիչը կ'երթար, ահա, երգելու իր յաւերժական «Աոյս զուարթ»ը...:

Դար մըն է անցեր այն օրէն. բայց Բագրատունին կ'ազրի տակաւին Ս. Ղազարի վանականներուն և աշակերտներուն մէջ. անոր դանկէն, որ կը պահուի Մխիթարեան թանգարանին մէջ, շողեր կը ցոլան անվերջ, ու մեր հողիները կը բոցավառեն անմար հրայրքով:

Եւ ահա տիտանը յարութիւն կ'առնէ յանկարծ, արեւելեան հին թաղաւորի մը շքեղ պերճանքով:

Հայաստան և Սփիւռք խիզախօրէն կը հնչեցնեն Հայկեան բանակի յաղթական շեփորները, իրարու բանազնաց կը դըրկեն՝ մամուլի սիւնակները զուեղազուեղ, արժանապայել շուքով յիշատակելու համար այս դարադարձը:

Մխիթարեան հեղինակները յաճախ ա-

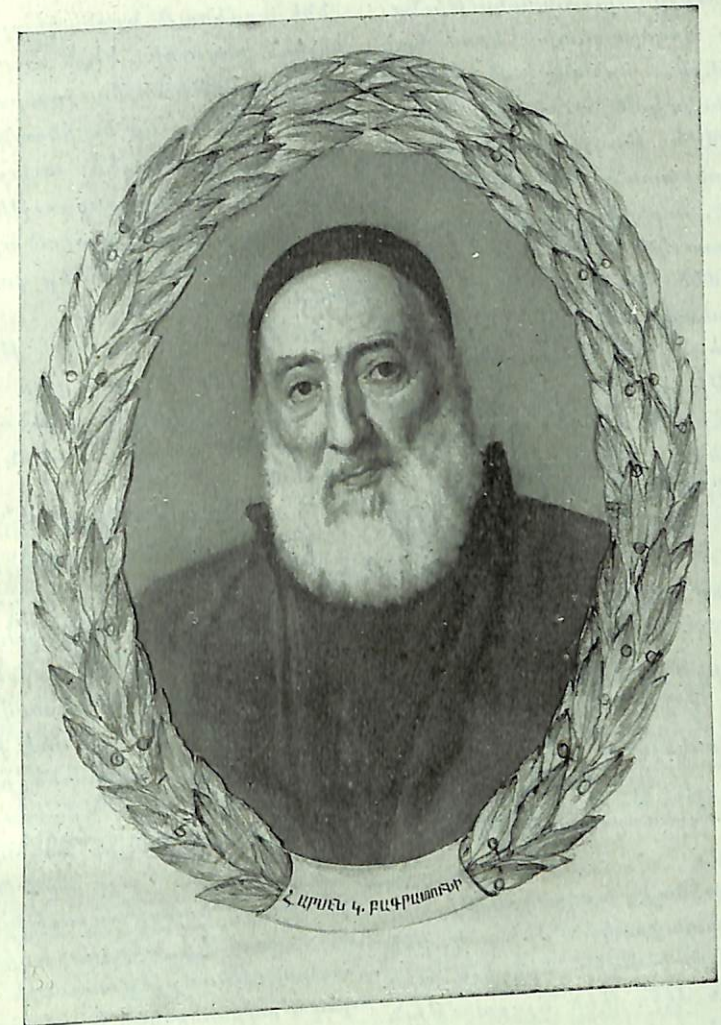
ռիթ ունեցած են համազրելու կամ վերլուծելու Բագրատունիի հսկայ վաստակը, վեր հանելով անոր մէջ՝ անդուգական գրարարագէտը, հին ու նոր դասական գրականութիւններու ամենավարպետ թարգմանիչը, նախնեաց զործերու վաստակաւոր հրատարակիչը, բազմահմուտ լեզուագէտն ու նրբաձաշակ գրագէտը, որ զիտէր մինչեւ անգամ կեանքի կոչել հաստատիոր «Զարգացելոց»ին հրկիզուած թերթերը:

Բագրատունի, իր օրերուն, առինքնած ու խանդավառած էր հայ գանդուածները: Խրիմեան ինքզինք անոր հողեղաւակը կ'անուանէր. Պէչիկթաշեան, Հէփիմեան, Թերզեան անոր հողիէն կայծեր կ'առնէին. Վարուժան իր վրձինը կը թաթխէր Բագրատունիի երանգապնակին մէջ:

Մեր օրերուն իսկ, հակառակ որ Բագրատունիի աստուածային գրարարով և արծուեղէն թռիչքով բարախուն զրքերը չեն կարգացուիր շատ շատերէն, ան կը մնայ իբր հայ լեզուի գերագոյն քրմապետ, որ իր վեհ ու տիտանեան նայուածքով՝ կը շարունակէ գիւթել ամէնքը:

Արարատի նման խրոխտ զազաթ մը՝ Բագրատունին, Սփիւռքի մէջ, արտասահմանի Հայաստանին մէջ: Անոր յաւերժական ձիւներէն՝ մեր լեզուի մշտահոս ակերը կը լեցուին անընդհատ, մեր ոսկեղէն մշակութի արտերը կը հասունանան անձայրածիր:

Յարգանք անոր անմահ յիշատակին:

Հ. ԱՐՍԷՆ ԿՈՄԻՏԱՍ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ (1790-1866)

Բագրատունիի կենսագրական տուեալներով չենք ուզեր ծանրարեւոնել այս նըւերական էջերը, ոչ ալ անոր մեծարժէք երկերու թուարկումով:

Նոր նուէր մը կ'ուզենք ձօնել անմահ վարդապետին. համեստ դափնեպսակ մը՝ զոր ինք իսկ վարպետը պատրաստած է իր ձեռքով:

Հրատարակութեան կը յանձնենք այն «Յատաջարան»ը, զոր Բագրատունի պատրաստած էր իր տպագրած Աստուածաշունչին համար, սակայն, մեզի անյայտ պատճառներով, ցարժ անտիպ կը մնար,

Մխիթարեան դիւանին մէջ պահուրած: Ծանօթ է թէ Բագրատունին, 1860ին, բազմամեայ պրպտումներէ ու ձեռագրական նրբագին համեմատութիւններէ ետք, հրատարակած է Աստուածաշունչը: Հըսկայ աշխատանք է կատարած անիկա. տասը ձեռագիրներու հետ համեմատած, յոյն բնագրին հետ բազդատած է ամբողջ Աստուածաշունչը, ծայրէ ծայր, և իբր ատաջին անգամ ըլլալով՝ ի լոյս ընծայած է ինչ ինչ մասեր, ինչպէս Սիրաքի գիրքը, օգտագործելով Ս. Ղազարի ձեռագրական ձօն հաւաքածոն:

տանին աստղաձեւ եւ տիղաձեւ նշանքն, զորս վարէր Որոզինէս յուղղել անդ՝ յերրորդ դարու՝ զօրինակն Եւթանասնից:

Այլ յառաջ քան զայս թարգմանութիւն՝ արարեալ էր սրբոյն Սահակայ միւս եւս, որ ոչ էր այնչափ ճիշտ եւ ընտիր: Նոյնպէս արարեալ էր միւս եւս յասորի լեզուէ:

Իսկ սուրբն Մեսրոպ սկսեալ էր առնել առանձին թարգմանութիւն ի յունէ անտի՝ ձեռնառութեամբ երկոցուց աշակերտաց իւրոց:

Ղազար Փարպեցի զոգցես սրբոյն Սահակայ միայնոյ ընծայէ զուղղազրեալ թարգմանութիւնն, զի նա էր առաջնորդ զործոյն:

ՀՄՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ

Զքաջ հմտութենէ նոցա յոյն եւ ասորի լեզուաց վկայեն նախնիք մեր՝. եւ մեք ստուգեցաք զայն՝ բազմատեսիլ զողջոյն թարգմանութիւն մեր ընդ յոյն բնազրի, եւ զտաք զայն հարազատ թարգմանութիւն՝ հանդերձ ընտիր հայկարանութեամբ. առանձին իմն ի նախականոն կոչեցեալ զիրս կամ ի քսան եւ երկու յայ(տ)նիսն: Իսկ երկրորդականքն, կամ որոց բնազրին յունարէն եւեթ զտանի, ընդարձակ ունին զթարգմանութիւնն, եւ ոմանք եւս ոչ են այնչափ ընտիր: Վասն որոյ հայեցեալ ի բանս ոմանց ի մատենադրաց՝ համարիմք զնոսս յետին թարգմանութիւնս՝:

4. (Սուրբն Սահակ) «անցուցանէր վարժիւք զբազում զխնովք յունաց»: ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ: «Ի մանկութեան տին վարժեալ հելլենական զպրութեամբ» (սուրբն Մեսրոպ). ԿՈՐԻԻՆ: «Քաջ վարժեալ (աշակերտաց սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոպայ) հելլէն զպրութեան, ձեռնարկեցին թարգմանել եւ ի զրեւ»: ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԳԻՐԲ Գ. ԳԼ. ԿԲ: «Բայց երկինս եւ երկնից երկինս յայն սակս զտանեմք ի Գիրս, զի յերբայեցուց լեզու՝ երկին չմարթի ասել, որպէս եւ ո՛չ յԱսորի լեզու՝ ջուր կամ երկին, այլ մին բազմաբար ասի: Եւ յայտ անտի, զի եւթանասնիցն թարգմանեալ ի յոյն լեզու՝ ասեն. ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր, իրեւ զմիոյ երկնէ յայտ արարեալ: Եւ ասորի լեզու՝ քանզի չմարթի երկին ասել, ասէ. ի սկզբանէ արար Աստուած զայրն երկին եւ զայրն երկիր: Թէպէտեւ միարար չմարթի ասել զմիոջէ երկնէն, սակայն յայրն ասելով՝ որ է տարր, իրեւ զմիոջէ տարրէ՝ միոյ երկնի յայտ անէ թարգմանութիւնն: Նաեւ զերեւելի հաստատութիւնս՝ որ ի ջուրց մեկնեցան, երկին թարգմանեցին Եւթանասնուք: Ուստի յայտ է թէ վերին երկինն եւ ներքին՝ երկու երկինք են, եւ ո՛չ երեք կամ բազումք: Այլ ասեն. Պաւլոս սոսց թէ յափշտակեցաւ այնպիսին մինչեւ յերրորդ երկինս: Եւ զայն ոչ զիտեն թէ չեւ եւս է յայտ, թէ մինչեւ յերրորդ յերկինս ասիցէ, կամ թէ մինչեւ յերրորդ ինչ մասն ի բազում մասանց միոյ երկնիս ասիցէ, զի բանն ի յոյն լեզու յերկսին հարկանէ, եւ մանուանդ զի առանց արքերն ասէ»: ԵԶՆԻԿ:

5. «Եւ որք յետ նոցա (Որոզոց եւ թոսանց սուրբ Լուսաւորչին) կարգեալք յատման հայրապետութեան, հաճոյք Աստուծոյ եւ ընտիրք մարդկան, մինչեւ ի մերն նախնիք եւ արեանասուք եւ հարազատք սրբոյ Լուսաւորչին ի Գրիգորիս՝ որ եւ Վահրամ նախածայնեալ եւ ի Բասիլիոս, որք ոչ բոս մարմնոյ միայն հազարդեալք նոցին սգնուականութեան, այլ հոգեւորապէս հետեւեալք Հօրն առաքինութեանց, նաեւ լցով էկեղեցւոյ լուսաւորութեան յետ նոցին՝ Աստուածաշունչ գրոց կտակարանաց քարգմանութեամբ, եւ ամենայն բարեմանութեամբ յաստուածայինսն յառաջացեալք ի նուազեալս վերջնում ժամանակիս»: ՆԵՐՍԷՍ ԿՂԱՅԵՅԻՒՄ՝ ի նառն ձեռնադրութեան իւրոյ ի կարողի-

ԳՐԶԱԳԻՐ ՕՐԻՆԱԿԻ ՄԵՐ

Յարդ ունիմք ի զբառան Վանաց սրբոյն Ղազարու՝ տասն գրք- շաղիւր օրինակս Աստուածաշունչ զբոց, ոմանք անթերի եւ ոմանք պակասաւոր: Յորոց միջի ընտրելագոյն է օրինակն զրեալ ի ԶԿԸ - 1319 թուականին հայոց, իսկ այլք են յետնագոյն ժամանակաւ:

Ի բազումս ի նոցանէ գտանին նախադրութիւնք եւ ցանկ զլսոց իւրաքանչիւր մատենից: Ի նորումս կտակի նախադրութիւնք եւ ցանկք զլսոց Գործոց առաքելոց, Կաթողիկեայց եւ չորեքտասան թղթոցն Պաւլոսի՝ եւ աշխատասիրութիւնք Եւթագեայ Աղեքսան- թղթոցն Պաւլոսի՝ եւ յունէ անտի ի մերս բարբառ: Նա- զբացուց, եւ թարգմանեալք ի յունէ անտի ի մերս բարբառ: Նա- յարգութիւնք չորից Աւետարանաց ընծային Պամփիլեայ վկային եւ կամ Եւսեբեայ Կեսարացւոյ. որպէս եւ Համարարաւք նոցին եւ Ամմոնի Աղեքսանդրացւոյ, զորս քաջիկ եւս յերկրեաց Եւսե- բիոս: Որոց բնազրիք զտանին ցարդ ի յոյն բարբառ:

Յոմանս ի զըջաղիւր օրինակացս զտանին եւս ի Հին Կտակա- բանի կրկին նախադրութիւնք ի զիրս ինչ: Որպէս եւ Օրհնութիւնք Կանոնաց Սաղմոսարանին, Համառօտ պատմութիւնք մարդարէից, Կանոնաց Սաղմոսարանին, Համառօտ պատմութիւնք մարդարէից, Սիրաք, Եղբ Երրորդ, Աղօթք Մանասէի, Մահ վեշտասան մարդա- րէից, Կտաչ Երկոտասան մարդարէից, Պատմութիւն Յովսեփայ ղեղեցկան. եւ Ասանթիւն, եւ Թուղթ Երեմիայ մարդարէիւն:

Իսկ ի նորումս Կտակի՝ զտանին կանոնք Համարարաւքն Եւ- սեբեայ Աւետարանան, Յուցակք ընթերցուածոց, Վկայութիւնք ի Եւսեբեայ Առաքելոց, Հանդիստ Յովհաննու աւետարանչի, Թուղթ Կորնթացւոց առ Պաւլոս Առաքեալ եւ Պատասխանի նորին առ նո- սա, եւ Աղերս Եւթագեայ:

Այլ բազումք ի սոցանէ արտաքոյ են Սուրբ Գրոց եւ չունին հա- ւաստիս. վասն որոյ եւ մեք յառաջիկայ տպագրութեանս թողաք ի բաց զանհաւաստիսն եւ մուծաք միայն ի կարգս այլոց Սուրբ Գրոց զթուղթն Երեմիայ մարդարէիւն եւ զՅեսու Սիրաք, զի սոքա առ յոյնս եւ առ լատինս զասին ընդ Սուրբ Գիրս, եւ զտանին եւս ի մերումս Աստուածաշունչ մատենի:

Իսկ յաւարտ տպագրութեանս ուրոյն եղաք զԵղբ Երրորդ՝ ըստ նախնի թարգմանութեան, որպէս եւ զԹուղթն Կորնթացւոց առ Պաւլոս Առաքեալ՝ հանդերձ պատասխանեալ նորին. զի սա թէ- պէտեւ չգտանի այժմ առ յոյնս եւ առ ասորիս, սակայն սուրբն Եփրեմ մեկնարանէ զայն եւ Լուսաւորչին մեր ի զիրս Ա. թարգմանե- ղոսի, եւ թէ ոգորոս Քոթեհնաւոր ի ձառն ընդդէմ Մայրապոմեցւոց՝ բերեն վկայութիւն ի թղթոյ աստի՞:

Կոստրիւն: «Սա (Գրիգոր Վկայասէր) զամենայն պակասութիւն Կտակարա- նացն Աստուծոյ առ մեզ՝ կարգաւ կատարեալ զարդարեաց ի յունաց եւ ա- սորոց թարգմանութենէ»: ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՅԻՄ:

6. «Որպէս եւ առաքեալն Աստուծոյ, որ հմուտ եւ տեղեակն էր աստուածաբն խորհրդոյն, քանզի եւ ասէ իսկ թէ անօրէն իշխանն իրբեւ աստուածամալն կամեցաւ, ձեռն արկեալ եւ զամենայն մարդիկ մեղօք կապէր»: ԱԳԱԹԱՆԳԵ- ՂՈՍ. ի վարդապետութեան սրբոյ Լուսաւորչին: «Որթոտորսական վերնա- ղիտոզ քրիստոսապղեստ նախահարքն զուժարեալք ի նիկիապոլիս՝ կանոնա-

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ԳՐՈՅՍ

Չառաջինն ի լոյս բնծայեաց զԱստուածաշունչ մատենան մեր Ռսկան վարդապետ Երեւանցի, յամի Տեառն 1666 յԱմսոյրսամ քա- զաբի: Այլ եմոյժ ի նա ինչ ինչ անհարազատ թարգմանութեամբ ի Լատին բնագրէ անտի: Նոյնպէս եմոյժ գնորոյ թարգմանու- թիւնն Սիրաբայ, զԶորբորդ (կամ զԵրբորդ) Եղբասայ, եւ զԹըզ- թոյն Երեմիայի: Վասն որոյ եւ աշարհութիւն նորա ոչ պատւ ճիշտ թարգմանութիւն մերոց նախնեաց:

Չնոյն տպագրեաց յամին 1705 ի Կոստանդնուպոլիս Պետրոս ազգական Ռսկանայ՝ անուանեալ Լազինացի:

Չնոյն տպագրութիւն ուղղագրեալ սակաւուք բնծայեաց ի լոյս զԵղեցիի իմն Միսիթար վարդապետ Սերաստացի, հիմնադիր Միա- բանութեանս, յամի 1733, ի Վենեցիի քաղաքի: Վասն որոյ եւ այս տպագրութիւն ոչ ինչ բնզատ պատւ յառաջնոց անտի:

Իսկ ապա յամին 1805 ի լոյս հանդիսացաւ չորրորդ տպագրու- թիւնն, ի Վանս Սրբոյն Ղազարու, աշխատասիրութեամբ Հ. Յով- հաննու վարդապետի Չօհրապեան: Սա տպագրեաց զընտիր օրի- նակն զբեալ ի թուականիս Հայոց ԶԿԸ, ի սկիզբն չորեքասանե- րորդ դարուս, որ եւ կոչի օրինակ Գէորգայ: Ի նմին ժամանակի բազմատեաց նա զամենայն զբնագիր օրինակս մեր բնզ միմեանս՝ բազմապատակ եւ զտիւրի աշխատասիրութեամբ, եւ զտարբերու- թիւնս նոցա ի միմեանց կզ ի ներքոյ իւրաքանչիւր ի ինչ իւրումն տպագրութեան, թէպէտեւ բազում ուրեք յումպէտս: Այլ քանզի յանչափս ճշտութեամբ կամեցաւ նա պահել ի տպագրութեան իւ- բում եւ զիբեպակս զբնին, եմին իրի եւ աշխատասիրութիւն նորա ոչ սակաւ թերի պատւ, եւ Աստուածաշունչ մատենան տպագրեալ ի նմա՝ ոչ տիրապէս հարազատ ըստ թարգմանութեան նախնեաց:

ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆՍ

Աս ի լոյս տալ յՌսկանեան եւ ի Չօհրապեան թերութեանց, եւ ի ստուգել տիրապէս զհարազատ վաստակս մերոց թարգմանչաց, նորոյ քննեցաք նախ զտարբերութիւնս տասնեցունց զբնագիր օ- րինակաց մերոց, եւ ապա ի բարձումն ամենայն տարակուսանաց՝ բազմատեաց զոչնոյն թարգմանութիւն մեր բնզ յոյն բնագրին: Եւ ուրանօր գտաք միարան բնզ միմեանս՝ կա՛մ զամենայն օրի- նակս մեր, եւ կա՛մ զբազումս ի նոցանէ, եւ միանգամայն համա-

7. Այս է լոստովանութիւն եւ ազաւանք նորուն իսկ Յովհաննու զբնի. «Աղաչեմ զժառանգորդս, եւս եւ զհանգիպորդս՝ ներեցէք սղարմանս ի սա եւ սիրով ուղղեցէք»:

ձայն բնզ յունականին, զայնոսիկ եղաք յընթացս անդ առաջիկայ տպագրութեանս: Իսկ ուր ուրեք գտաք զօրինակս մեր անմիարան բնզ յունին, զայն եւեթ նշանակեցաք ի ներքոյ: Վասն որոյ վըս- տահ եմք բնզ ուղղութիւն այսր տպագրութեան, բնզ նմին եւ բնզ հարազատութիւն մեծագանձ աշխատութեան մերոց թարգմանչաց: Չոր եւ կամակոր նուիրեմք ի վայելումն որոց փափաքեն աստուա- ծախօս եւ հոգեւոր Պատգամացս:

Ի զբնութեան անդ յատուկ անուանց՝ զհետ չոքաք Չօհրապեան տպագրութեան: Նոյնպէս կալաք եւ զյարմարագրութիւն բառիցն ըստ օրինակի նախնեաց:

Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք

1. Ստորին ոճ եւ սակաւ հմտութիւն անասնի ի թարգմանութեան անդ Թղթոյն Երեմիայի, Սիրաբայ եւ Յայտնութեան Յովհաննու:
2. Ոչ բազմատեցի բնզ յունին զնախա- գրութիւնս եւ զցանկս իւրաքանչիւր զբոց, զի սոքա արտաքոյ են Աստուածաշունչ մատենին: Պէտք են նորոյ յարմարագրու- թեան:
3. Նախագրութիւնք, եւ այլն, Նորոյ Կտակին գտանին յունարէն, եւ թարգմա- նութիւն նոցա ոչ է նոյն բնզ թարգմանու- թեան Սուրբ Գրոց, թէպէտեւ համարիցի բնտիր եւ հայկարան:
4. «Աստուածաշունչ մատենան գանձա- բան աստուածեղէն անքնին խորհրոց եւ յայտարար կամաց նորին բարեհաճու- թեան»։ Զօհրապ:
5. «Թարգմանիչք Աստուածաշունչ զը- բոց ի յոյն բարբառս՝ են եւթանասուն կո- չեցեալ Բարունիք Հրէից, Ակիւզաս, Թէո- գիտոն, Սիմաքոս, եւ Երիբոյիան եւ Նի- կոպոլեան յորժորջեալ թարգմանու- թիւնք: Որոգինէս յերբորդ գարու կազ- մեաց զվեցիջեան մատենան իւր (ի սոցա- նէ)։ Նոյն:
6. Աստեղանիչ Որոգինեայ X: Բրդա- ձեւ նշան նորին կամ ~: Այս նշանք զտանին եւ յերկրորդ թարգմանութեան ասորոց ի յունականէ անտի:
7. Ի Մաքսիմիանոսէ Պատրիարքէ Կոս- տանդնուպոլսոյ բնկարան աշակերտք սըր- բոց թարգմանչացն Սահակայ եւ Մեսրով- պայ զօրինակն Աստուածաշունչ զբոց յու- նաց, զոր Սորենացին կոչէ «Ստոյգ օրի- նակ զբոց», եւ Կորին «Հաստատուն օ- րինակ»:
8. Յովհաննէս զբնզ զաղափարեաց բը- Գէորգեան օրինակն ի թուին Հայոց ԶԿԸ, որ եւ ըստ ասելոյ Չօհրապի՝ յամենայն զբնագիրս մեր առաւել համաձայնի բնզ զաղափարին Ռսկանայ, մանաւանդ յերիս զերան Սոգոմոնի՝ յԱռական, ի Ժողովոյն եւ յերգան, որպէսզի գտոսա բազմատեալ բնզ այլոց (զբնագիր օրինակաց մերոց), թուին իմն այլեւայլ թարգմանութիւնք:
9. Չօհրապ ուրեք ուրեք ուղղեաց զօ- րինակ իւր եւ այլաբ եթող սխալագիր:
10. Թողեալ զանպիտան թարգմանու- թիւնն Ռսկանայ ի Լատին բնագրէ, որ- պէս եւ զընտիր թարգմանութիւնն Հ. վրթանիսին մերոյ Ասկերեան ի նոյն բը-

նազրէ, գտանին առ նախնիս կրկին օրինակք այլեւայլ թարգմանութեան Սիրաքայ ի յունէ անտի, բայց երկօքին եւս թերատ են, եւ չունին զհամութիւն ընտիր թարգմանչի: Եւ որպէս ենն, չկարեն մտանել ի կարգս Աստուածաշունչ զրոց:

11. Կանոն ժողովոյն Սիոնի կաթողիկոսի ի Պարտաւ, յութերորդ դարու, յետ թուելոյ զգիրս Հին Կտակարանաց՝ յաւելու ասել. «Եւ արտաքուստ պատգամաւորեացի առ ի յունուցանելոյ զձեր մանկունս... Սիրաքայ իմաստութիւն»:

12. «Զթուղթ Երեմիայի զլիսովին արտաքոյ թողաք, որովհետեւ ոչինչ ի հետոց նորին նշմարեալ տեսաք երբեք ի զրչազիրս մեր»։ Զօհրապ:

13. Ի ցանկն ԻՆ զլիսոյ Թուոց գտանի այս բան. «Օրինազբէ զիրաւունս ողջակիցացն նաշնուով եւ զինուով, ընդ դառին, ընդ խոյի եւ ընդ դուարակի: Զառ մեզ կենդանի բանաւոր զոհից նուէրս նշանակելով: Զմեռեղին Ուղիղ ազօթիւքն խրնկանուէր, ընդ սրբոյ Խաչեցարին՝ հզօր եւ անմահ գառինն Աստուծոյ»:

14. Ի Նախազրութեան զրոցն Եսթերայ գնի այս բան. «Ժամանակ իրացն Եսթերայ եւ Մուրզբէի զոր պատմեն զիրքս այս, ոմանց առ երկայնաձեռն Արտաշիսիւ թուեցաւ լինել, այլ ես ոչ առնում յանձն՝ ասէ Եւսերի, զի ոչ լուէին, ասէ, զայսպիսի զործս զիրք Եզրի, որ այսու Արտաշիսիւ պատմեն զզործս Եզրայ եւ Նեէմեայ արձակելոց ի Բաբելոնէ յերուսաղէմ. յայտ է՝ զի յետոյ ուրեմն, առ Ուշեղն կոչեցեալ Արտաշիսիւ հանդիպի ժամանակ իրացս Եսթերայ: Իսկ զՀաման Ամազովթեանց Ազազեանց, որ էր փառաւոր ի գրան Արտաշիսի, եւ կամէր ըստ պանանել զՄուրզբէ, եւ ջնջել զՀրեայսն, ասէ սուրբն Յակոբ Մծրնայ՝ ի գիրսն որ կոչի Զգօն, թէ էր Համան Ամազեկացի՝ յազգէ Ազազայ, զոր ապրեցոյցն Մաւուզ, եւ սպան Մամուէլ. եւ զի Ամազեկն՝ որ ետ պատերազմն ընդ Իսրայելի, հարձոր-

չի էր Եզրիազու որդւոյ Եսաւայ, եւ զի ա՛ռ Եսաւ կանայս ի Բանանացոցն, զոր անէձն Նոյ, ի ներքոյ լծոյ ծառայութեան Յակոբայ եզ Իսահակ զԵսաւ: Զայս քէն սխութեան ի մտի ունէր Ամազեկ, եւ պատերազմէր ջնջել զԻսրայելի, եւ խախտել ի տանէն Եսաւայ զանէձն Նոյի եւ յիսրայելէ զօրհնութիւնն Իսահակայ: Իրբեւ հարաւ Ամազեկ յազօթան Մովսիսի, ասաց Աստուած յՄովսէս զմնացելոցն, թէ ջնջեմ զյիշատակն Ամազեկայ ի ձեռն որդւոցն Ռաբելի: Զի նախ Յեսու յորդուցն Յովսեփայ կոտորեաց զԱմազեկ, եւ յետոյ զՄաւուզ յորդուցն Բենիամինի առաքեաց Աստուած սատակել զԱմազեկ: Եւ էր Համանս այս մնացեալ ի տանէն Ազազայ Ամազեկեանց: Իսկ Մուրզբէ ի տանէն Մաւուզայ Բենիամինեանց, եւ վասն այնորիկ ո՛չ երկիր պազանէր Մուրզբէ Համանայ, զի զիտէր թէ վրձուեալ էր Աստուծոյ ջնջել զԱմազեկ: Իրբեւ ետես զի անարգեցաւ յԱստուծոյ Մաւուզ ազգական իւր՝ վասն խնայելոյ յԱզազ, երկեաւ նա երկիր պազանել Համանայ, զի մի՛ կրեսցէ պատիժ յԱստուծոյ: Իսկ Համան զհայրենի վրէժն խնդրել կամեցաւ, կախել զՄուրզբէ եւ ջնջել զՀրեայսն: Այլ Աստուծոյ վճիռն ել ի զլուխ, կախեցաւ որդւովքն Համան՝ որ մնացեալ էր յԱմազեկայ, եւ ջնջեցաւ յիշատակն Ամազեկայ, որպէս եւ ասացն Աստուած»:

15. Զգտանին Յուցակք կամ Յանկք ի զիրս Եսթերայ, Յուզիթայ եւ Տորիթայ:

16. Ի զիրս Յովբայ գտանի միւս եւս Նախազրութիւն՝ որ ունի զմակազիր. «Յուլիանեայ Եպիսկոպոսի Ազիկառնացւոյ»:

17. Ի Նախազրութեան Եզեկիելի գտանի այս բան. «Ի նոյն նկարագրէ զչինութիւն եկեղեցւոյ եւ զվայելչութիւն անձեռագործ վերնոյն Երուսաղեմի եւ ըստ քանչի զրանցն, զոր եւս յայսնի ցուցանէ Յովհաննէս ի Յայտնութեանն»:

18. Բերեն վկայութիւն ի Յայտնութեանէ Խոսրով եւ Նարեկացին:

19. «Ի յերեսուն զրչազիր օրինակաց մերոց՝ իրբեւ հինգ միայն նորագոյնք, աստէն յետ 51 համարոյ, ըստ լատինակառնին յաւելեալ համար 53 գնացին իւրաքանչիւր շարունակեալ զնեն զպատմութիւն շնացեալ կնոջն: Իսկ մնացեալքն առ հասարակ համաձայն մերուս օրինակի՝ ի վախճան Յովհաննու Աւետարանին ուր ի վախճան Յովբայ, Սաղմոսն ճԾԱ եւ Կտակ թի Մարգարէից, որք աստ եւ վեցից հնագոյն օրինակաց, որք աստ եւ անդ ի սպառ զանց անեն զնովաւ, որպէս եւ զրչազիր ճաշոցք ի կարգի անդ Յիւսէփ Կարապետի յայս բան աւարտեն. Ի զերորդ շարքի յայս բան աւարտեն. Ի Գալիլեէ ոչ յառնէ. եւ թողեալ զնոյն, զընթերցուած չորեքշաբաթին սկսանին. Կարճեալ խօսեցաւ Յիսուս: Եւր թաղեցաւ սեան ճաշոցին ապազրուութիւնն, թերեւս առեալ յԱսկանայ, եմոյժ յայն ընթերցուած»։ Զօհրապ:

20. Ի վախճանի զրոցս Յայտնութեան՝ բազումք յարեն զՀանդիսան Յովհաննու Աւետարանչի, զորով զանց արարեալ օրինակս մեր, զնէ զյիշատակարան Ներսեսի Լամբրոնացւոյն: Յորում ցուցեալ նա ինքն ի վկայութենէ Հարց՝ թէ ընկալեալ է զիրս այս յեկեղեցւոյ ի կարգի Աստուածաշունչ Նորոց Կտակարանաց, յատուածաշունչ Նորոց Կտակարանաց՝ ի սուրբ եկեղեցւոյ մանկունս աւանդեցաք զսոյն ի գատակարութեան առաքելական մատենիցս, որպէս արգարեւ առաքելական Յայտնութիւնն, եւ ստուգապոյն արարաւ վերստին երբեքեալ ի հելլենացոցն

լիմոսս նուստ Ներսիսի թարգմանութեամբ, ընդ որ եւ զքննութեամբ մեկնութիւն սորին ամի յեկեղեցիս Հայոց (առ ՈՒՋ թուականաւ)»:

21. Ընդ անյայտս գտանի առ լատինազերբ Երրորդ եւ Չորրորդ Մակարայցւոց, Ազօթք Մանասէի, Երրորդ եւ Չորրորդ Եզրաս, Յաւելուածն ի վախճան զրոցն Յովբայ, Սաղմոսն ճԾԱ եւ Կտակ թի Մարգարէից:

22. «Երրորդ Եզր (որ է առջին առ մեզ) է կանոնական առ յոյնս: Չորրորդ Եզր չգտանի Յունարէն: Իսկ Լատինն՝ Եզր չգտանի անյայտ, զնի ուրեք ուրեք յաւարտ մատենին»։ Կալմէք:

23. Աշակերտք թարգմանչացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ, ըստ Պատմաւորաց, առաքեցան յայլեւայլ քաղաքս ի զրոց, առաքեցան յայլեւայլ քաղաքս ի քաջ ուսումն յոյն եւ ասորի լեզուաց:

24. «Տէր Ներսէս Լամբրոնացին... մեկնեաց զՍաղմոսն, եւ զԱռակն եւ զՊատանեաց զՍաղմոսն, եւ թարգմանեաց բազում զիրս ի բազն, եւ թարգմանեաց բազում զիրս ի յունաց եւ ի Քրանկաց, ընդ որս եւ ըզյունաց եւ ի Քրանկաց, ընդ որս եւ ըզյունաց Յովհաննու տեսեան մեկնիչն թարգմանեաց յԱնտիօք, եւ զէր ընդ եզրարան՝ մեկնեաց»։ Մամուէլ Երէց:

25. «Կայ իսկ ի հայ օրինակս թարգմանեալ թուղթ Կորնթացւոց առ Սուրբ Պօղոս, եւ նորա պատասխանի առ նոսա, յայտարան յոյժ յայլոց երկուց թղթոցն»։ Զ. Գաբրիէլ Աւետիքեան:

Գ Ի Բ Կ Ժ Ա Մ Ա Կ Ա Ր Գ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ո Ր Կ Ո Չ Ի Ա Տ Ե Ն Ի .

Կ Ա Ր Գ Ա Ի Ո Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Հ Ա Ս Ա Ր Ա Կ Ա Ց Ա Ղ Օ Թ Ի Ց Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ե Ա Ց Հ Ա Ց Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Ց Ց .

**Արարեալ սրբոյն Իսահակոյ հայրապետին . Մ'երօպայ
վարդապետին . Գիւտայ . և Յօհաննու
Մանդակունւոյ :**

**Տղաքրեշեալ 'ի Գործարանո՞ւ սրբոյ Էջիածնի . եւ սրբոյն Սարգոս
շրաւարին 'ոյ 'ի Յօ՞ւնի :**

**Ի հայրապետութեան Հայոց տեառն Յովորոյ դեռապետի . և 'ի
Թագաւորութե Բրիտոսասիրի և բարեպաշտի . և Բրիտոսու զօրա
ցելոյ | ուղղվելոսի արքային Կալկիսոյ : Ա երակացութեամբ ջա
նիւք և սրբադրութեամբ տեառն Ոսկանայ վարդապետի և Ար
քի եպիսկոպոսի երևանեցոյ :**

**Արդեամբ և ծախիւք նոյնոյ Ոսկանոյ Արճի եպիսկոպոսի,
և Թաթեօսի երիցու երևանեցոյ :**

Դ Մարտիկայ քաղաքի :

Թ ու լ է ն Գ ր Կ . 1673 . և Յ ու Ն Ի ս 25 .
Ի ս Ե լ լ ա հ ա յ ո յ . ո ծ Ե ր

Տ Ի Տ Գ Ո Ս Ա Թ Ե Ր Թ Ո Ս Կ Ա Ն Ի Ա Տ Ե Ա Ն - Ժ Ա Մ Ա Կ Ր Գ Ի Բ Կ Ն
(Բ 6 Կ . մ ե ծ . 20,5 x 26,4 հ ր ց մ .)

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Մ Ա Ն Ր Ա Ն Կ Ա Ր Չ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Խանդավառ ոգեկոչում

1966, նոյեմբեր 1: Սուրբ Ղազարի մէջ, բացառիկ ողբերութիւն մը կայ. միաբանները բոլոր, զոհուածի ժպիտի փայլ մը՝ իրենց աչքերուն, հաւաքուած են Մխիթարեան ձեմարանի (Ակադեմիա) դահլիճին մէջ. Մուրատ-Ռափայելեան վարժարանի Հայրերէն ալ ներկայացուցիչներ փութացած են մասնակցել հասակաց ուրախութեան: Կեդրոնական սերունդին վրայ, հանդիսապէս բաղձած է կարմրերիեան հսկայ հատոր մը. Հայկական Մանրանկարչութիւն Ա. ... որմերէն կախ՝ Սահակի ու Մաշտոցի նկարները ողի են առած, եւ իրենց անպատմելի հրճուանքը կու գան խառնել Ազրիկանի զուարթ ալիքներուն, որոնք՝ կարծէք՝ այսօր աւելի կապոյտ են, մանրանկարի մեր վարպետներուն երկնային գոյներով ցոլցուն:

Մխիթարութեանս Ընդհ. Աթոռակալ Հայրը, ծերունադարդ Հ. Բերրէ Վրդ. Ա. Չրաքեան - որուն աչքերուն մէջ կը շարունակենք տեսնել մեծ Ալիշանը, եւ անոր սերտօրէն կը կապուինք ձեռքերով հին աշխարհին հետ - բացառ մեր հաւաքոյթը եւ շնորհաւորական ջերմ ըզրգացումներով դրուատեց այս հոյակապ հատորին իրականացման համար թափուած ջանքերը:

Հայկական Մանրանկարչութեան հատորին առաջին օրինակը, քանի մը օր առաջ ելած մեր կազմատունէն, նազելագեղ հարսի նման՝ կարմիր ու կանաչ նարնջափայլ կապուած, կը բացուէր յանկարծ,

յոյց տալով իր անդրանիկ էջը, ընծայական մը՝ նահատակ հայ ժողովուրդին ու Մեարոպ Մաշտոցի:

Ծախիւր կ'ողջունէին այս նորօրինակ հարսանիքը:

Ուղերձ

Սօսք արուեստը իսկոյն Հ. Ներսէս Վրդ. Տէր-Ներսէսեանի, որ հանգէս եկաւ հետեւեալ ուղերձով.

«Թէպէտ փոքրիկ ամուսն մըն ենք մենք, ըսած է մեր անմահ Պատմահայրը, սակայն յիշատակութեան արժանի բազում եղելութիւններ կատարուած են նաեւ մեր աշխարհին մէջ:

Յիշատակութեան արժանի այդ գործերը, պատմական կոթողներ, մշակութային նուաճումներ, ղեկարուեստական յուշարձաններ, կու գան իսկապէս Հայր դասերու հնգերօպական մեծ ու բեղուն ժողովուրդներու շարքին:

Անմահ յիշատակի արժանի հայ արուեստի կոթողներէն մէկն է մանրանկարչութիւնը: Բայց, զիտնականներու այս ընտրանիին առջեւ, կարծեմ, աւելորդ է անոր արժէքը տարփողել:

Հայ Մանրանկարչութեան նուիրուած այս շքեղ հատորը, յաղթական հերոսի նման ահա կու գայ ո՛չ միայն լուսաբանելու կարեւոր հարցեր՝ հայ արուեստի պատմութեան, ստուգելու՝ թուականներ, Բիւզանդական կամ Ասորական ազդեցութեան փոխանցումներ, այլ նաեւ եւրոպական ըմբռնումներու հասուն տարրաբանութեամբ, բեմի վրայ կը դնէ, եւ օտար-

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ԱՏԱՅԱԾ ԵՆՔ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

ՄՈՒՐԱՅԱՆ. — Երկերի ժողովածու: Հատոր Ե. (Տիկին Փիլարեանի վիշաք, Ասորեայ գրոյցներ, Անդրեաս Երկ, Նոյի ազուար, Յպահանջ, Պատկերի բողոքը): Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 348:

ՄՈՒՐԱՅԱՆ. — Երկերի ժողովածու: Հատոր Զ. (Ռոզան, Անձեղ գրոյցներ, Ասաբալը, Գթութեան քոյրեր): Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 403:

ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ Ա. — Ներսէս Շնորհալի (Ժամանակը, կեանքը, հասարակական դրժուներ, թղթերը, թղթերը, չափածոյ գրուածքներ, արուեստը, մատենագիտութիւն): Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1964, էջ 299:

ՅԱԿՈԲԵԱՆ ՎԱԶԳԷՆ. — Կանոնադիրը Հայոց Ա: Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1964, էջ 742:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ Ս. Բ. — Հայ ժողովրդական հանելուկներ: Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1965, էջ 389:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ Վ. Մ. — Միջնադարեան Հայաստանի քարաւանաներն ու կամուրջները: Երևան, Հայպետհրատ, 1960, էջ 146 (ժեմարդի):

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ՎԱՐԱՉԳՆԱՏ. — Անի քաղաքը (Միջնադարեան Հայաստանի քաղաքաշինութեան պատմութիւնը): Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 92:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ Յ. — Հայ-ուսերէն լեզուարանական բառարան: Երևան, 1963, էջ 306:

ՅՈՎԱԿԻՄ ՍԵԲԱՍՏՅԱՆ. — Բանաստեղծութիւններ (Աշխատասիրութեամբ Վ. Պ. Գէորգեանի): Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1964, էջ 235:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԱՄԵՆԱՅԻ. — Պատմութիւն Պատերազմին Առաջին (Աշխատասիրութեամբ Յ. Ս. Անտոնեանի): Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1964, էջ 124:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ՀՐԱԶԵՅ. — Ծովի լուսիկներ: Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 262:

ՆԱՐԴՈՍ. — Երկերի լիակատար ժողովածու. հատոր Բ. (Քնքուշ լարեր - Չազունեան): Երևան, Պետ. Հրատ. 1938, էջ 326:

ՆԱՐԴՈՍ. — Երկերի լիակատար ժողովածու. հատոր Ե. (Սպանուած աղանին - Պայքար): Երևան, Պետ. Հրատ. 1946, էջ 345:

ՆԱՐԴՈՍ. — Երկերի լիակատար ժողովածու. հատոր Զ. (Մահը): Երևան, Պետ. Հրատ. 1946, էջ 453:

ՆԱՐԴՈՍ. — Երկերի լիակատար ժողովածու. հատոր Է. (Մեր թաղը - Զանազան պատմուածքներ - Նոր մարդը): Երևան, Պետ. Հրատ. 1950, էջ 343:

ՇԱՀԲԱԶԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ Ս. — Արեւմտահայ աշխարհարարի տառապանքը: Երևան, Հայպետհրատ, 1963 էջ 210:

ՇԵՔՍՊԻՐ ՎԻԼԵԱՄ. — Ընտիր երկեր (Երկու հատորով: Ա. հատոր (Համբէտ, Օթելլոյ, Մակբեթ, Լիր արքայ, Ռոմէոյ եւ Ջուլիետ, Վենետիկի վաճառականը (Թրգմ. Յովհ. Մասեհեան եւ Ս. Գալսեան): Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 906:

ՉԱՐԵՆՅ ԵՂԻՇԷ. — Երկերի ժողովածու, հատոր Գ: Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1964, էջ 374:

ՉԵՆՈՎ Ա. — Շնիկով Տիկինը (Թրգմ. Ս. Պայքար): Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 151:

ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ՎԱՐԳԷՍ. — Քաղաքի կիսարայ լուսամուտները: Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 139:

ՊՈՇԵԱՆ ՊԵՐՃ. — Երկերի ժողովածու. հատոր Եօթներորդ (Բանաստեղծութիւններ, յուշագրութիւններ յօղուածներ, նամակներ): Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1964, էջ 587:

ՍԱՀԱԿԵԱՆ ՌՈՒԲԷՆ. — Սովետա-թուրքական յարաբերութիւնների պատմութեան հակադիտական լուսարանուժը ժամանակակից թուրք պատմագրութեան մէջ: Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1964, էջ 130:

ՍԱՐԳՍԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ Ղ. — Թուրքիան եւ նրա նուաճողական քաղաքականութիւնը Անդրկովկասում 1914-1918: Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1964, էջ 536:

ՍԱՐԳՍԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ. — Տիրամօր պատկերի տղէ: Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 39:

ՍԱՐՅԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍ. — Աշխարհի ճամփաներով: Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 170:

ՍԱՐՅԵԱՆ ՈՒՒԼԵԱՄ. — Վերջին Զեկոսի արկածները: Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 403:

ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ ՍՈՂՈՄՈՆ. — Ժամանակակից հայ բանաստեղծներ: (Գիրք Ա.): Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 556:

ՍՎԱԶԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ. — Հայրենիքի համար: Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 208+4:

(Շար. ստացուած գրքերու)

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԷՆ

ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ. — Ուրուաղի արեւմտահայ թատրոնի պատմութեան. հատոր առաջին: Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ. Հրատ. 1962, էջ 524:

ՎՐՈՅՐ ԱՐՏԱՇԷՍ. — Անիում: Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 110+32 նկարազարդ:

ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ԱՇՈՏ. — Այրբենարան (Արեւմտահայերէնի): Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 128:

ՏԷՐԵԱՆ ՎԱՀԱՆ. — Երկերի ժողովածու: Գ. հատոր (Կաղաք, ծանօթագրեց եւ վերջարանը գրեց՝ Վ. Պարսեղունի): Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 802:

ՏԷՐ-ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ ՀԱՅԿ. — Հայկական զարդեր: Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 12+35 դուրսադրուած նամակներով:

ՐԱՅՅԻ. — Երկերի ժողովածու: Հատոր Ե. (Կայծեր, հա. Բ.): Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 530:

ՐԱՅՅԻ. — Երկերի ժողովածու: Հատոր Զ. (Դարձիւթ-բեկ, պատմական վէպ, 1722-1728): Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 559:

ՐԱՅՅԻ. — Երկերի ժողովածու: Հատոր ութերորդ: Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 727:

ՐԱՅՅԻ. — Երկերի ժողովածու. հատոր իններորդ (Յօղուածներ): Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 530:

ՐԱՅՅԻ. — Երկերի ժողովածու. հատոր տասներորդ (Յօղուածներ - նամակներ): Երևան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 684:

ՕՏԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ. — Երկերի ժողովածու. հատոր Գ: Երևան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 702:

ՕՏԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ. — Երկերի ժողովածու. հատոր Ե: Երևան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 595:

ՕՏԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ. — Երկերի ժողովածու. հատոր Զ: Երևան, Հայպետհրատ, 1963, էջ 675:

ՓԱՆԿԵԱՆ ՕՆԻԿ. — Մահից դէպի կեանք: Երևան, «Հայաստան» Հրատ. 1965, էջ 333:

ԱՂԻՍԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ. — Վաղղէն Շուշանեան (Պօք մահուան 25ամեակին առթիւ): Պէյրուս, հրատ. «Գրական շրջանակ», 1966, էջ 51: ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ ԱԻ. — Երջանկութիւն (Պատմութիւններ): Փարիզ, սպ. Արարք, 1960, էջ 137:

ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ ԳԵՐՍԱՄ. — Մեծ երազի ճամբուն վրայ. Բ, սպ.: Պէյրուս, 1964, էջ 224:

ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ ԳԵՐՍԱՄ. — Խոհեր Յիսնամեակի աւարտին, 1915-1965: Պէյրուս, սպ. Ատլաս, 1966, էջ 348:

ԱՃԼՄԵԱՆ Պ. Պ. — Գիւրուսոյց Հայերէն Անդիկէն (Զրուցատարութիւն): Պէյրուս, սպ. Տօնիկեան, 1963, էջ 252:

ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ Յ. ՅԱԿՈԲ. — Յովակիմի թոռները: Պէյրուս, սպ. Ատլաս, 1965, էջ 438:

ԳՆՈՐԳԵԱՆ ԿԱՐՕ. — Արեւուն Տարեգրքը, 1966, ԺԳ. տարի: Պէյրուս, սպ. Մշակ, 1966, էջ 640:

ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ Բ. Գ. — Գիւրուսոյց մէջ (Երգեր): Պէյրուս, սպ. Շիրակ, 1966, էջ 104:

ԵԳԱՆԷ Դ. — Սիրոյ զոհեր: Թեհրան, սպ. Մոզէր, 1966, էջ 80:

ԵՂԻՍԵԱՆ ԲԻԶԱՆԴ. — Մանկավարժական դաստիարակութիւններ: Անթիլիաս, 1965, էջ 404:

ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ ՏՈՔԹ. ՌՈՒԲԷՆ. — Բանաստեղծութիւններ: Պէյրուս, 1966, էջ 119:

ԹՐԵԱՔԵԱՆ ՄԻՀՐԳՆՏ. — Միտքի շողեր (Գրական ժողովածու), Ա. հա.: Պէյրուս, սպ. Շիրակ, 1965:

ԹՂԳՂԵԱՆ ՅՈՎԱԿԷՍ. — Հողի թրթուածներ (Բերթուածներ եւ արձակ էջեր) 1940-1962: Պէյրուս, 1963, էջ 45:

ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ ԱՐՏԱՇԷՍ (Թարգմանիչ). — Յուշարձան (Ժողովածու օտար բանաստեղծութիւններ): Թեհրան, սպ. Մոզէր, 1966, էջ 334:

ԽՇԱՅԵԱՆ ՆՇԱՆ. — Տեսայ Հայաստանը: Պէյրուս, «Սեան» հրատ., 1965, էջ 200:

Table with 2 columns: Subscription rates and Annual Subscription Price (PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL). Rates include 3500 Liras for Italy, 8 Dollars for Foreign, and 0.50 Dollars for the number (250 Liras - 0.50 Dollars).

PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA «FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN» ՆՊԱՍՏՈՎ. Direzione - Amministrazione - Pubblicità - Abbonamenti - Isola San Lazzaro - Venezia (Italia) - Tel. 60-104. Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia. Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia.

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Մ Ա Ն Բ Ա Ն Կ Ա Բ Ջ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մեծադիր, (34×44 հրդմ․), ընտիր քուղքի վրայ, գունատիպ հրատարակութիւն: Կը պարունակէ 84 պատկերատախտակ (121 նկարներով), որոնցմէ 10 հատը կը ներկայացնեն բազմաթիւ օրինակներ լուսանցազարդերու եւ զարդագրերու:

Օգտագործուած են Ս. Ղազարի Ձեռագրատան 11 հնագոյն ձեռագիրները. Մլխէ Թագուհիի (Թ. դար), Տրապիզոնի (Ժ. դար), Ադրիանուպոլսոյ (ԺԱ. դար), Հոռոմոսի (ԺԲ. դար) Աւետարանները եւ այլ ձեռագիրներ (Սաղմոսարան, Մաշտոց, Գիրք Ձեռնադրութեանց):

ՆԱՆԱԲԱՆԸ գրած է Ուսուցչ. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան:

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆԸ պատրաստած է Հ. Մեսրոպ Վրդ. Ճանաչեան, որ է միաժամանակ գործին հրատարակիչը:

Տասէն աւելի աշխատակիցներ բերած են իրենց սիրայօժար օժանդակութիւնը:

Հրատարակութիւնը կատարուած է չորս լեզուներով, (անչառ հատոր՝ իւրաքանչիւր լեզուի համար). հայերէն, անգլիերէն, ֆրանսերէն, իտալերէն:

Նմանահանութիւնները կատարուած են հարազատօրէն՝ բուն բնագիրներուն վրայէն, ըստ իրենց ներկայ վիճակին եւ բնական չափերուն, բացի մէկ քանիէն, որոնց մեծութիւնը կը գերազանցէր հատորին ծաւալը. ասոնց ալ իրական չափերը, սակայն նշանակուած են իւրաքանչիւր պատկերի բացատրութեան մէջ:

Գինն է 80 տուրք: Իտալական 50.000 լիրէք:

Դիմել ուղղակի Միսիփարեան Տպարանի Տեսչութեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար: